

Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

Artur Malantowicz
Nr albumu: 252939

**Uchodźcy palestyńscy w Jordanii
- studium analityczne**

Praca licencjacka
na kierunku geografia

Praca wykonana pod kierunkiem
Dr Izabelli Marzeny Łęckiej
Instytut Studiów Regionalnych i Globalnych

Warszawa, czerwiec 2011 r.

Oświadczenie kierującego pracą

Oświadczam, że niniejsza praca została przygotowana pod moim kierunkiem i stwierdzam, że spełnia ona warunki do przedstawienia jej w postępowaniu o nadanie tytułu zawodowego.

Data

Podpis kierującego pracą

Oświadczenie autora pracy

Świadomy odpowiedzialności prawnej oświadczam, że niniejsza praca dyplomowa została napisana przez mnie samodzielnie i nie zawiera treści uzyskanych w sposób niezgodny z obowiązującymi przepisami.

Oświadczam również, że przedstawiona praca nie była wcześniej przedmiotem procedur związanych z uzyskaniem tytułu zawodowego w wyższej uczelni.

Oświadczam ponadto, że niniejsza wersja pracy jest identyczna z załączoną wersją elektroniczną.

Data

Podpis autora pracy

Streszczenie

W niniejszej pracy analizie poddano genezę uchodźstwa palestyńskiego (ze szczególnym uwzględnieniem uchodźstwa do Jordanii) oraz przestrzenne zróżnicowanie statusu społeczno-ekonomicznego ludności palestyńskiej w Jordanii. Pierwszy rozdział, na tle wydarzeń konfliktu izraelsko-arabskiego, omawia społeczne i polityczne konsekwencje napływu trzech fal uchodźców (1948, 1967, 1990/91) do królestwa haszymidzkiego oraz instytucjonalizację jordańskiej pomocy dla nich, drugi natomiast koncentruje się na współczesnej sytuacji uchodźców w Jordanii: ich rozmieszczeniu i liczebności, statusie prawnym, politycznym i społecznym, roli pełnionej w gospodarce kraju, warunkach życia, problemie tożsamości i ubóstwa. Trzeci rozdział przedstawia charakterystykę trzynastu obozów dla uchodźców funkcjonujących na terenie Jordanii.

Słowa kluczowe

Jordania, Palestyna, konflikt izraelsko-arabski, uchodźcy palestyńscy, status, tożsamość

Dziedzina pracy (kody wg programu Socrates-Erasmus)

07.1 GEOGRAFIA

Tytuł pracy w języku angielskim

The Palestinian Refugees in Jordan – an Analytical Study

Spis treści

Wstęp.....	6
Rozdział I. Geneza uchodźstwa palestyńskiego	10
1. Syjonizm a nacjonalizm palestyński.....	10
2. Wojna 1947/1948 i jej następstwa.....	15
2.1. Uchodźcy w Jordanii	20
3. Wojna 1967 i jej następstwa	22
3.1. Uchodźcy w Jordanii	23
4. Wojna 1990/1991 i jej następstwa dla Jordanii	26
4.1. Emigracja Palestyńczyków do państw Zatoki	26
4.2. Wojna iracko-kuwejcka i exodus do Jordanii.....	27
Rozdział II. Uchodźcy palestyńscy w Jordanii – stan współczesny	31
1. Liczebność i rozmieszczenie	31
2. Status prawny, polityczny i społeczny.....	36
3. Problem tożsamości	42
4. Charakterystyka demograficzna	45
5. Przestrzenne zróżnicowanie warunków życia	47
5.1. Warunki mieszkaniowe	47
5.2. Zdrowie.....	50
5.3. Edukacja	52
5.4. Aktywność na rynku pracy	53
5.5. Dochody i poziom ubóstwa	55
Rozdział III. Obozy uchodźców palestyńskich.....	57
1. Obozy oficjalne UNRWA.....	60
1.1. Baqa'a.....	60
1.2. Hitteen (Marka)	62
1.3. Amman New Camp (Wihdat).....	63
1.4. Al Hussein	63

1.5. Irbid	64
1.6. Jerash	65
1.7. Azmi al-Mufti (Husn).....	66
1.8. Souf.....	67
1.9. Zarqa.....	67
1.10. Talbiyah	68
2. Obozy nieoficjalne	69
Zakończenie	71
Spis tabel, map i rycin	74
Cytowana literatura.....	76

Wstęp

Uchodźstwo palestyńskie jest najbardziej bolesnym i kompleksowym zagadnieniem w relacjach arabsko-izraelskich; problemem, który zrodził się w efekcie izraelskiej wojny o niepodległość w latach 1947-1948. Datą otwierającą masowy exodus ludności palestyńskiej jest 9 kwietnia 1948 roku, kiedy to doszło do masakry 254 mieszkańców arabskiej wsi Deir Jassin. W jej następstwie obszar Palestyny opuściło od 700 000 do 900 000 osób. Kolejna fala uchodźców była związana z wojną w 1967 roku, w wyniku której Izrael zaanektował Wzgórza Golan, Zachodni Brzeg, Strefę Gazy oraz Synaj. Wedle szacunków obecnie blisko 7,5 miliona Palestyńczyków to uchodźcy i osoby wewnątrznie przesiedlone – liczba ta obejmuje zarówno osoby, które opuściły swoje domostwa odpowiednio w 1948 i 1967 roku, jak i ich potomstwo.

Od samego początku kwestia uchodźców była przedmiotem rozmów dwu- i wielostronnych z Izraelem; zaangażowane w jej rozwiązanie były także organizacje międzynarodowe. W grudniu 1948 roku Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (NZ) wydało rezolucję 194, która wzywała Izrael do zezwolenia na powrót wszystkich uchodźców, którzy pragnęli pokojowo koegzystować ze swoimi sąsiadami oraz zapewnić rekompensatę tym, którzy zdecydowali się nie wracać. Rok później utworzona została UNRWA – agencja NZ, której zadaniem była i nadal jest pomoc uchodźcom palestyńskim.

Niemniej jednak, władze Izraela konsekwentnie odmawiały uchodźcom palestyńskim ich prawa do powrotu. Mimo toczących się negocjacji pokojowych na przełomie lat 40. i 50. (konferencje w Lozannie i Paryżu) oraz, po wznowieniu procesu pokojowego na konferencji madryckiej, od 1991 roku, brak jest realnej perspektywy rozwiązania problemu uchodźstwa palestyńskiego.

Wielu badaczy (m.in. Peled, Rouhana 2004, Tovy 2003) uważa, że uznanie prawa uchodźców palestyńskich do powrotu jest kluczem do rozwiązania konfliktu izraelsko-arabskiego oraz pojednania między Izraelem a Palestyńczykami. Konieczna jest, ich zdaniem, skrucha władz Izraela, akceptacja prawdy historycznej, tj. krzywd, jakich doświadczyli Palestyńczycy w kolejnych wojnach izraelsko-arabskich oraz rehabilitacja społeczna i polityczna uchodźców. Według tzw. Parametrów Clintona z 2000 roku mogłoby się to odbyć poprzez izraelską zgodę dla możliwości wyboru rozwiązania przez samych uchodźców. Mogliby oni: 1) zamieszkać w niepodległym

państwie palestyńskim, 2) zamieszkać na terenie Izraela, 3) zostać rehabilitowanym w państwach przyjmujących, albo 4) przesiedlić się do krajów trzecich (Brynen, El-Rifai 2007).

Jednym z państw przyjmujących uchodźców palestyńskich, obok Libanu i Syrii, jest Jordania. Na terenie Haszymidzkiego Królestwa Jordanii zamieszkuje ponad dwa miliony zarejestrowanych uchodźców, stanowiąc blisko jedną trzecią ogółu ludności. Kolejnych kilkaset tysięcy osób przybyłych z Palestyny po wojnach 1948 i 1967 roku prawdopodobnie nigdy nie zostało zarejestrowanych w UNRWA.

Celem niniejszej pracy jest, obok analizy genezy uchodźstwa palestyńskiego, ze szczególnym uwzględnieniem uchodźstwa do Jordanii, także analiza statusu społeczno-ekonomicznego ludności palestyńskiej w Jordanii. Przedmiotem rozważań objęte są zatem m.in. rozmieszczenie i liczebność uchodźców, regulacje prawne, status polityczny, warunki życia oraz problem tożsamości Palestyńczyków mieszkających w Jordanii. Rozważania te mają w efekcie potwierdzić bądź obalić hipotezy postawione przez autora: 1) problem uchodźstwa palestyńskiego odegrał istotną rolę w procesie państwowotwórczym Jordanii; 2) ludność palestyńska stanowi ważny segment życia gospodarczego kraju; 3) uchodźcy palestyńscy żyją w warunkach gorszych aniżeli pozostała część jordańskiego społeczeństwa.

Metody badań przyjęte w pracy mają charakter interdyscyplinarny, właściwy dla geografii politycznej. Punktem wyjścia jest analityczne badanie przestrzennych współzależności, oparte o analizę i krytykę literatury przedmiotu, analizę materiałów źródłowych oraz danych statystycznych. Dodatkowo, do zobrazowania zmian przestrzennych, procesów społecznych i politycznych oraz rozmieszczenia zjawisk zastosowanie znalazły metody prezentacji kartograficznej: sygnaturowa, kartodiagram i chorochromatyczna. Pomocniczo zostały także użyte opis wyjaśniający oraz analiza porównawcza.

Podstawą źródłową prezentowanej pracy jest bogata anglojęzyczna literatura przedmiotu, często wzbogacona o materiały kartograficzne, traktująca zarówno na temat historii i systemu społeczno-politycznego Jordanii, jak i samego zagadnienia uchodźstwa palestyńskiego. Analizy statystyczne oparte są o publikacje norweskiego Instytutu Fafo, który przeprowadził szereg badań wśród uchodźców palestyńskich w Jordanii oraz w państwach sąsiednich. Zamierzeniem autora jest prezentacja wyważonego stanowiska, opartego o różne punkty widzenia, stąd też poszczególne pozycje w literaturze są autorstwa badaczy izraelskich, arabskich, europejskich

i amerykańskich. Jedyne w niewielkim stopniu autor odwołuje się do publikacji polskojęzycznych, co wynika z nieobecności problematyki uchodźstwa palestyńskiego oraz jordańskiej na gruncie nauki polskiej.

Struktura pracy jest trójdzielna. Rozdział I prezentuje genezę uchodźstwa palestyńskiego, wychodząc od relacji ruchu syjonistycznego z Palestyńczykami na początku XX-go wieku, a następnie analizując przebieg i konsekwencje wojen 1947/48, 1967 oraz 1990/91 roku. Pierwsze dwa konflikty zbrojne toczyły się między Izraelem a państwami arabskimi, trzeci – wojna w Zatoce – był konfliktem wewnętrznym świata arabskiego (z udziałem aktorów zewnętrznych), we wszystkich jednak poszkodowana była ludność palestyńska. Szczególną uwagę poświęcono napływowi uchodźców palestyńskich do Jordanii, pozycji społecznej i politycznej, jaką zajęli w społeczeństwie jordańskim oraz instytucjonalizacji pomocy rządowej.

Rozdział II poświęcony jest współczesnej sytuacji uchodźców palestyńskich w Jordanii oraz jej porównaniu z sytuacją w innych państwach przyjmujących. Analizie poddano m.in.: rozmieszczenie i liczebność uchodźców, w tym mieszkających w obozach; ich status prawny, polityczny i społeczny; rolę, jaką odgrywają Palestyńczycy w życiu gospodarczym kraju; problem tożsamości; charakterystykę demograficzną społeczności palestyńskiej w Jordanii oraz przestrzenne zróżnicowanie warunków jej życia, z uwzględnieniem dostępu do usług medycznych, edukacji, rynku pracy czy osiągniętych dochodów i problemu ubóstwa. Rozdział III prezentuje natomiast charakterystykę obozów dla uchodźców w Jordanii – liczbę ich mieszkańców, poziom wyposażenia w usługi oraz funkcjonujące tam instytucje. Na koniec zostaje przedstawione podsumowanie działań jordańskich władz w zakresie przyjęcia i pomocy uchodźcom palestyńskim oraz wnioski płynące z dokonanych analiz.

W celu uniknięcia niejasności należy w tym miejscu zdefiniować pojęcie uchodźcy, które w odniesieniu do Palestyńczyków ma specjalne znaczenie. Na gruncie prawa międzynarodowego przyjęła się definicja pochodząca z Konwencji dotyczącej statusu uchodźców z 1951 roku, która stwierdza, że uchodźcą to osoba, która „na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń, poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw

powrócić do tego państwa.” O ile Palestyńczycy spełniają powyższe warunki, o tyle część z nich została objęta specjalnym reżimem prawnym UNRWA i podlega definicji wypracowanej w 1952 roku, która określa uchodźcę Palestyny jako osobę, która utraciła dom i środki utrzymania w wyniku wojny 1948 roku i której miejscem zamieszkania była Palestyna między 1946 a 1948 rokiem. Co istotne, w literaturze anglojęzycznej następuje rozróżnienie na uchodźców Palestyny (*Palestine refugees*, 1948) oraz uchodźców palestyńskich (*Palestinian refugees*, 1967). Często jednak następuje przyjęcie nazwy zbiorczej „uchodźcy palestyńscy” dla określenia obu kategorii – podobną terminologię przyjął autor niniejszej pracy. Pod pojęciem Palestyny rozumiany jest brytyjski obszar mandatowy Ligi Narodów o tej samej nazwie, który współcześnie zawiera się w granicach Izraela (bez Wzgórz Golan), Zachodniego Brzegu i Strefy Gazy.

Rozdział I

Geneza uchodźstwa palestyńskiego

1. Syjonizm a nacjonalizm palestyński

Ludność arabska dotarła na obszar dzisiejszej Palestyny już w VII w. n.e. i od tamtej pory nieprzerwanie aż do połowy wieku XX-go była dominującą grupą etniczną zamieszkującą te tereny (Piotrowski 1983). Niemniej jednak, dopiero w przededniu pierwszej wojny światowej wykształciło się poczucie odrębności ludności palestyńskiej od reszty świata arabskiego. Przyczyniły się do tego cztery czynniki: 1) religijne przywiązanie do Palestyny (arab. *Filastin*) jako ziemi świętej dla muzułmanów, chrześcijan i żydów; 2) otomańskie granice administracyjne – okręgi Jerozolima, Betlejem, Hebron, Beer-Sheba, Gaza i Jaffa stanowiły jedną jednostkę zarządzaną niezależnie od innych prowincji imperium; 3) zagrożenie zewnętrzne ze strony najpierw ekspansjonistycznych wizji mocarstw europejskich (XIX wiek), a następnie syjonizmu; 4) „potężne przywiązanie do miejsca” lub „patriotyzm miejski” – zjawisko specyficzne dla tradycji muzułmańskiej (Khalidi 1997, s. 150-153). Jak jednak podkreśla A. Abu-Odeh (1999), ze wszystkich aspektów największe znaczenie w wyodrębnieniu się tożsamości palestyńskiej miała opozycja wobec syjonizmu – naczelnej ideologii manifestowanej przez żydowskich osadników w Palestynie już od końca XIX-go wieku. Postrzeganie przez ludność arabską syjonizmu jako zagrożenia dla nacjonalizmu arabskiego znalazło swoje odzwierciedlenie w licznych starciach palestyńskich rolników z osadnikami żydowskimi, zarówno w czasie Imperium Osmańskiego, jak i brytyjskiego mandatu¹. Co więcej, sytuacja demograficzna w regionie – w 1922 roku, po trzech falach emigracji, Żydzi stanowili jedynie 13% (ok. 84 tys. osób) społeczności Palestyny – ewidentnie przeczyła postulowanej przez ruchy syjonistyczne tezie o prawie do „ziemi bez narodu dla narodu bez ziemi” (Bocco 2010).

¹ W 1911 powstał al-Fatah – pierwsza tajna organizacja młodzieży arabskiej, która sprzeciwiała się imigracji żydowskiej. Była to także odpowiedź na tworzenie się pierwszych żydowskich struktur paramilitarnych.

Redukcji napięć nie przyniosła Deklaracja Balfoura z 1917 roku², w której to rząd brytyjski wyraził poparcie dla utworzenia na terytorium Palestyny „Domu Narodowego” dla Żydów. Sama deklaracja została następnie powtórzona w czasie konferencji w San Remo w 1920 roku, gdzie ustalono też granice brytyjskiego mandatu Palestyny. Stało to w opozycji do raportu amerykańskiej komisji Kinga-Crane’a, który stwierdzał, że 90% mieszkańców Palestyny jest przeciwna utworzeniu tam państwa żydowskiego; co więcej, raport postulował ograniczenie imigracji żydowskiej na terytorium Palestyny (Piotrowski 1983). Dopiero gdy w obliczu narastającego napływu żydowskich imigrantów³ ludność arabska organizowała liczne protesty społeczne, domagając się wprowadzenia zakazu imigracji Żydów oraz samorządności (m.in. 1929, 1936-39), rząd Wielkiej Brytanii kilkakrotnie ogłaszał tzw. Białe Księgi limitujące osadnictwo żydowskie. Jednakże tylko jedna z nich, z 1939 roku, była egzekwowana – ograniczała ona napływ ludności żydowskiej do 75 tysięcy w ciągu pięciu lat. W międzyczasie została powołana komisja królewska (tzw. Komisja Peela), która w swym raporcie z 1937 roku wyraziła poparcie dla idei narodowego państwa żydowskiego, proponując podział Palestyny na samodzielną część żydowską oraz część arabską, która w przyszłości miałyby się zjednoczyć z Transjordanią. Raport został odrzucony przez wszystkie zainteresowane strony, za wyłączeniem emira Transjordanii (Abu-Odeh 1999).

W rzeczywistości, stanowisko Wielkiej Brytanii wyrażone w raporcie komisji Peela jedynie wzmocniło intensywność działań palestyńskiego ruchu nacjonalistycznego pod przywództwem wielkiego muftiego Jerozolimy al-Hadżdż Amina al-Husajniego. Konsekwentnie, pomimo brytyjskich dążeń do pozyskania poparcia ludności arabskiej w czasie II wojny światowej, nacjonaści palestyńscy współpracowali z nazistowskimi Niemcami, widząc w nich przeciwwagę dla kolonializmu brytyjskiego⁴. Jednocześnie, w 1942/1943 roku doszło do eskalacji

² Deklaracja Balfoura z 2 listopada 1917 roku oznaczała międzynarodowe poparcie dla idei syjonistycznych, w tym dla koncepcji utworzenia niepodległego państwa żydowskiego w Palestynie. Dla diaspory żydowskiej była sygnałem, że możliwe są inne rozwiązania aniżeli asymilacja w społeczeństwach, w których Żydzi żyli. Natomiast z perspektywy arabskiej Deklaracja Balfoura jest postrzegana jako początek konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Zob. Piotrowski 1983, s. 26-27.

³ W latach 1922-1931 do Palestyny przybyło ok. 94 tys. Żydów, w latach 1932-1936 – ponad 183 tys., a w latach 1937-1945 – ok. 103 tys. Tym samym udział Żydów w ogóle mieszkańców wzrósł z 13 do 33% na przestrzeni 24 lat. Dane za: Ibidem, s. 41-42. Przestrzenne rozmieszczenie ludności żydowskiej w Palestynie w 1946 roku – zob. Mapa 1.

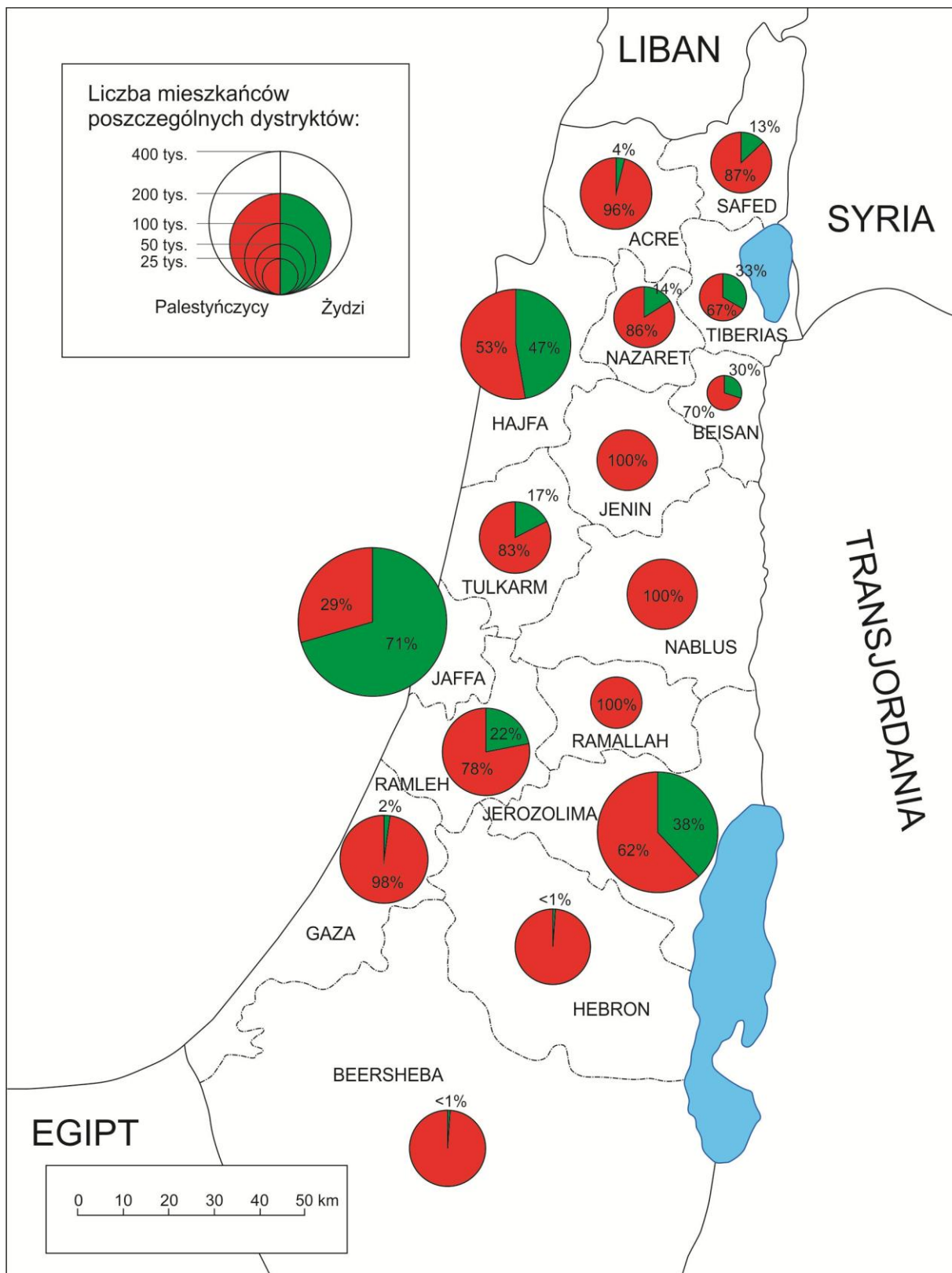
⁴ Np. wiosną 1941 roku Amin al-Husajni podjął nieudaną próbę utworzenia oddziałów do walki z Anglikami. Wkrótce potem – w październiku 1941 r. – zmuszony był uciekać do Europy (najpierw do Rzymu, a następnie do Berlina), gdzie utracił kontakt i wpływ na społeczność palestyńską.

przemocy w Palestynie na skutek działania ekstremistycznych ugrupowań syjonistycznych (np. Irgun, Lehi) – akcje terrorystyczne wymierzone były zarówno w ludność arabską, jak i we władze mandatowe.

Wraz z zakończeniem II wojny światowej pojawił się szereg planów dotyczących rozwiązania problemu Palestyny. Nowy sojusznik ruchu syjonistycznego – Stany Zjednoczone – poparł nieograniczoną imigrację Żydów do Palestyny oraz jej przekształcenie w „żydowską siedzibę narodową”. Jednocześnie, nowopowstała Liga Państw Arabskich poparła prawo narodu palestyńskiego do samostanowienia się. Natomiast anglo-amerykańska komisja ekspertów w planie Morrisona-Glady z 1946 roku zaproponowała utworzenie w miejsce mandatu palestyńskiego powiernictwa z dwoma autonomicznymi prowincjami (arabską i żydowską) oraz dwoma okręgami wydzielonymi (Jerozolima i Negew) pod bezpośrednim zarządem brytyjskim. Jednakże odrzucenie planu, tak przez syjonistów, jak i przez stronę arabską, spowodowało, że na początku 1947 roku Wielka Brytania przekazała problem Palestyny pod obrady Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) (Piotrowski 1983).

W maju 1947 roku Zgromadzenie Ogólne NZ powołało Specjalny Komitet ds. Palestyny (*United Nations Special Committee on Palestine, UNPC*), który po wizycie studyjnej na Bliskim Wschodzie przedstawił swoje rekomendacje w postaci raportu z dnia 31 sierpnia. Postulował on podział Palestyny na państwo arabskie, państwo żydowskie oraz obszar Jerozolimy pod zarządem międzynarodowym⁵. Projekt ten został zbojkotowany przez palestyński Wysoki Komitet Arabski oraz większość państw regionu; odmienne stanowisko przyjęły tylko umiarkowane środowiska palestyńskie oraz król Transjordanii Abdullah. W listopadzie 1947 r. spotkał się on z Goldą Meir (wówczas przedstawicielką Agencji Żydowskiej), gdzie wyraził swoje poparcie dla planu podziału Palestyny oraz zarysował wizję wcielenia części arabskiej do terytorium Transjordanii. Strona żydowska zasadniczo zaakceptowała ideę podziału, domagając się jedynie włączenia Jerozolimy do państwa żydowskiego (Abu-Odeh 1999).

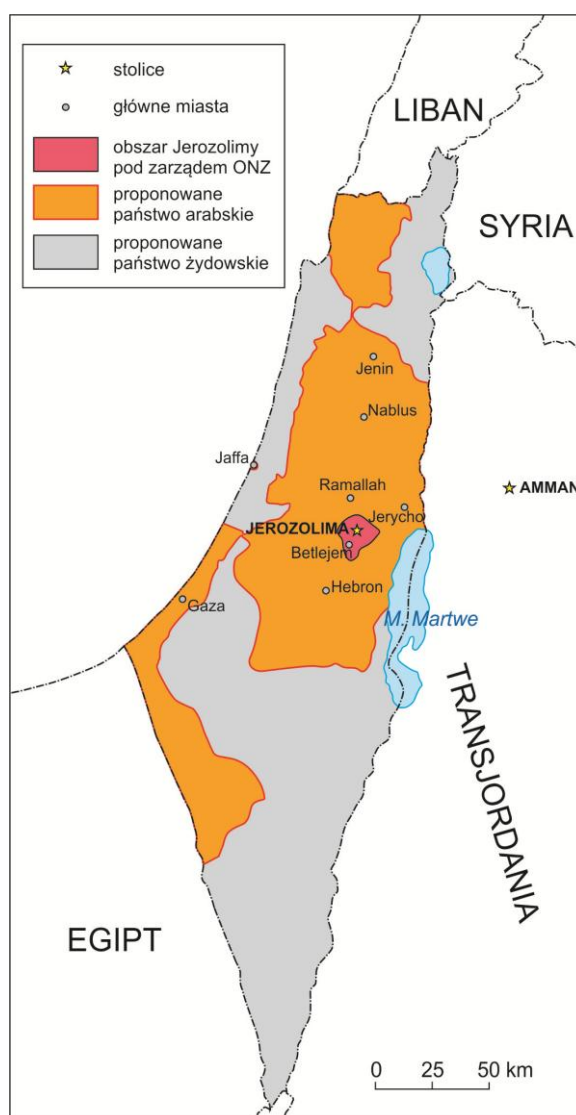
⁵ Był to tzw. projekt większościowy popierany przez 7 z 11 krajów uczestniczących w pracach UNSCOP (Kanadę, Holandię, Szwecję, Czechosłowację, Peru, Urugwaj i Gwatemalę). Projekt mniejszościowy (inicjatywa Indii, Iranu i Jugosławii) zakładał utworzenie federalnej Palestyny złożonej z części arabskiej i żydowskiej, ze stolicą w Jerozolimie. Zob. Piotrowski 1983, s. 82-83.

Mapa 1. Rozmieszczenie i struktura narodowościowa ludności Palestyny w 1946 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie PalestineRemembered.com.

29 listopada 1947 roku Zgromadzenie Ogólne (ZO) w rezolucji 181 zaaprobowало plan podziału Palestyny na dwa związane unią gospodarczą państwa oraz Jerozolimę jako *corpus separatum* pod zarządem ONZ (zob. Mapa 2). Jednocześnie powołano Komisję NZ ds. Palestyny (*United Nations Palestine Commission*, UNPC) w celu implementacji planu podziału w życie. Po raz kolejny jednak propozycja NZ została odrzucona przez Ligę Państw Arabskich oraz przez samych Palestyńczyków. Co więcej, brak współpracy ze strony władz mandatowych, wybuch przemocy w Palestynie oraz brak możliwości zapewnienia bezpieczeństwa pracownikom NZ sprawiły, że misja UNPC zakończyła się fiaskiem, a Palestyna u progu roku 1948 przeobraziła się w wielkie pole bitwy (Piotrowski 1983).

Mapa 2. Plan podziału Palestyny wg rezolucji 181 ZO NZ

z dnia 29 listopada 1947 r.

Źródło: Opracowanie własne.

2. Wojna 1947/1948 i jej następstwa

Kontestując plan podziału Palestyny, arabska część jej ludności podjęła próby zbrojnego przeciwstawienia się sprzecznym z ich interesami narodowymi rozwiązaniom. Niemniej jednak, pomijając fakt, że Wysoki Komitet Arabski miał trudności w mobilizacji szerokich mas ludności do palestyńskich oddziałów zbrojnych, wojska te znacznie ustępowały bojówkom syjonistycznym pod względem stopnia wyszkolenia i uzbrojenia (Piotrowski 1983). Co więcej, ugrupowania syjonistyczne miały własną wizję rozwoju sytuacji w Palestynie. Hagana (Obrona), dotychczas zajmująca się ochroną żydowskich osiedli, już w listopadzie 1947 roku podjęła kroki celem zajęcia terytorium przyznanego w rezolucji 181 ZO ONZ państwu arabskiemu; obszarem działań Hagana stały się także międzynarodowa strefa Jerozolimy i pustynia Negew. Było to zgodne z retoryką prezentowaną przez czołowych działaczy ruchu syjonistycznego, m.in. Davida Ben Guriona: „Gdy staniemy się siłą dzięki utworzeniu własnego państwa, obalimy podział i zajmiemy całą Palestynę. Państwo nasze będzie tylko początkiem w realizacji syjonizmu, jego zadanie będzie polegało na przygotowaniu dalszej ekspansji. Państwo będzie musiało wykonać to zadanie nie poprzez wygłaszanie kazań, ale dzięki karabinom maszynowym” (Schoenman 1988, s. 98, [w:] Krawczyk 2009, s. 95). Postulat ten mógł być zrealizowany jedynie poprzez zmianę struktury demograficznej Palestyny, toteż znamienym wydają się być słowa Józefa Wietza, przewodniczącego Departamentu Osadnictwa Agencji Żydowskiej: „Między nami musi być jasne, że nie może być żadnego pokoju między dwoma narodami w tym kraju. Nie osiągniemy naszego celu, jeżeli Arabowie nadal będą w tym kraju. Jedynym wyjściem jest przeniesienie wszystkich Arabów do sąsiednich państw. Ani jedna wieś, ani jedna osada nie powinna się ostać” (Said 1980, s. 33, [w:] Krawczyk 2009, s. 95). Przez wiele lat społeczeństwo izraelskie przekonywało, że bojówki żydowskie dokonujące działań terrorystycznych nie miały oficjalnego poparcia władz oraz że winą za exodus ludności palestyńskiej należy obarczać przede wszystkim propagandę państw arabskich. Strona arabska natomiast jednoznacznie wskazywała na kampanię terrorystyczną i przemyślaną antyarabską politykę syjonistów jako właściwą przyczyną uchodźstwa palestyńskiego (Stevens 1952)⁶.

⁶ Współczesna literatura historyczna wydaje się potwierdzać arabską wersję wydarzeń. Wbrew propagandzie syjonistycznej, władze arabskie nie wystosowały żadnego wezwania do ewakuacji Palestyny, wręcz przeciwnie – częstokroć siłą powstrzymywano przed ucieczką mężczyzn zdolnych do walki. „...nie było pojedynczego rozkazu czy nawet sugestii o ewakuacji Palestyńczyków przez jakąś

Intensyfikacja działań zbrojnych nastąpiła w grudniu 1947 roku, kiedy to walki ogarnęły Hajfę i Jerozolimę. Wtedy też doszło do pierwszych masakr ludności cywilnej – we wsi Chisas zamordowano 10 osób, w tym czworo dzieci (Morris 2004). W odpowiedzi na wojnę domową w Palestynie, 1 kwietnia 1948 roku Rada Bezpieczeństwa (RB) NZ przyjęła dwie rezolucje dotyczące problemu palestyńskiego – wzywały one walczące strony do wstrzymania ognia oraz wyrażały potrzebę zwołania specjalnej sesji ZO NZ. 16 kwietnia wydano kolejną rezolucję, ponownie wzywającą do zaprzestania aktywności zbrojnej (Piotrowski 1983). Międzynarodowe zabiegi rozwiązania sporu były dalece nieskuteczne, jako że już 9 kwietnia 1948 roku doszło do masakry mieszkańców wsi Deir Jassin, która wywołała szok psychologiczny wśród Arabów oraz zapoczątkowała exodus ludności palestyńskiej (arab. *Al-Nakba* – katastrofa). W oblężeniu wsi przez oddziały Irgunu i Bandy Sterna (Lehi) zostały zamordowane 254 osoby. W kolejnych miesiącach dochodziło do podobnych aktów przemocy, m.in. we wsiach Qazaza, Khirbet Nasir, Beit Daras, Dawajima, Ajn-al-Zajntun, Safsaf, Tantura, Lydda⁷ i Ramla; dokonywały ich oddziały Irgunu, Lehi, Hagana, Palmachu czy Brygady Alexanronii (Morris 2004).

14 maja 1948 roku z Palestyny pogrążonej w chaosie wycofały się wojska brytyjskie, tym samym likwidując administrację mandatową. Kilka godzin później Ben Gurion, w imieniu Żydowskiej Rady Narodowej, proklamował niepodległość Izraela. W odpowiedzi, na obszar Palestyny wkroczyły wojska państw arabskich (transjordańskie, egipskie, syryjskie i irackie) pod dowództwem króla Transjordanii Abdullaha. Po ponad półrocznych, krwawych walkach doszło do podpisania porozumień rozejmowych między Izraelem a sąsiadującymi krajami arabskimi. W rezultacie wojny państwo żydowskie powiększyło swoje terytorium o około 6,6 tys. km², zagarniając zachodni Negew, zachodnią Galileę oraz część Jerozolimy. Jednocześnie, Transjordania przejęła Zachodni Brzeg Jordanu (wówczas zwany Cisjordanią) oraz wschodnią Jerozolimę (obszar około 5,5 tys. km²), a Egipt utrzymał pod swoją kontrolą Strefę Gazy (powierzchnia 258 km²). Efekt finalny zatem miał niewiele wspólnego z rezolucją Zgromadzenia Ogólnego NZ z 29 listopada 1947 roku (Piotrowski 1983).

stację radiową zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz Palestyny, w 1948 r.” (Pappe 1999, [w:] Krawczyk 2009, s. 96).

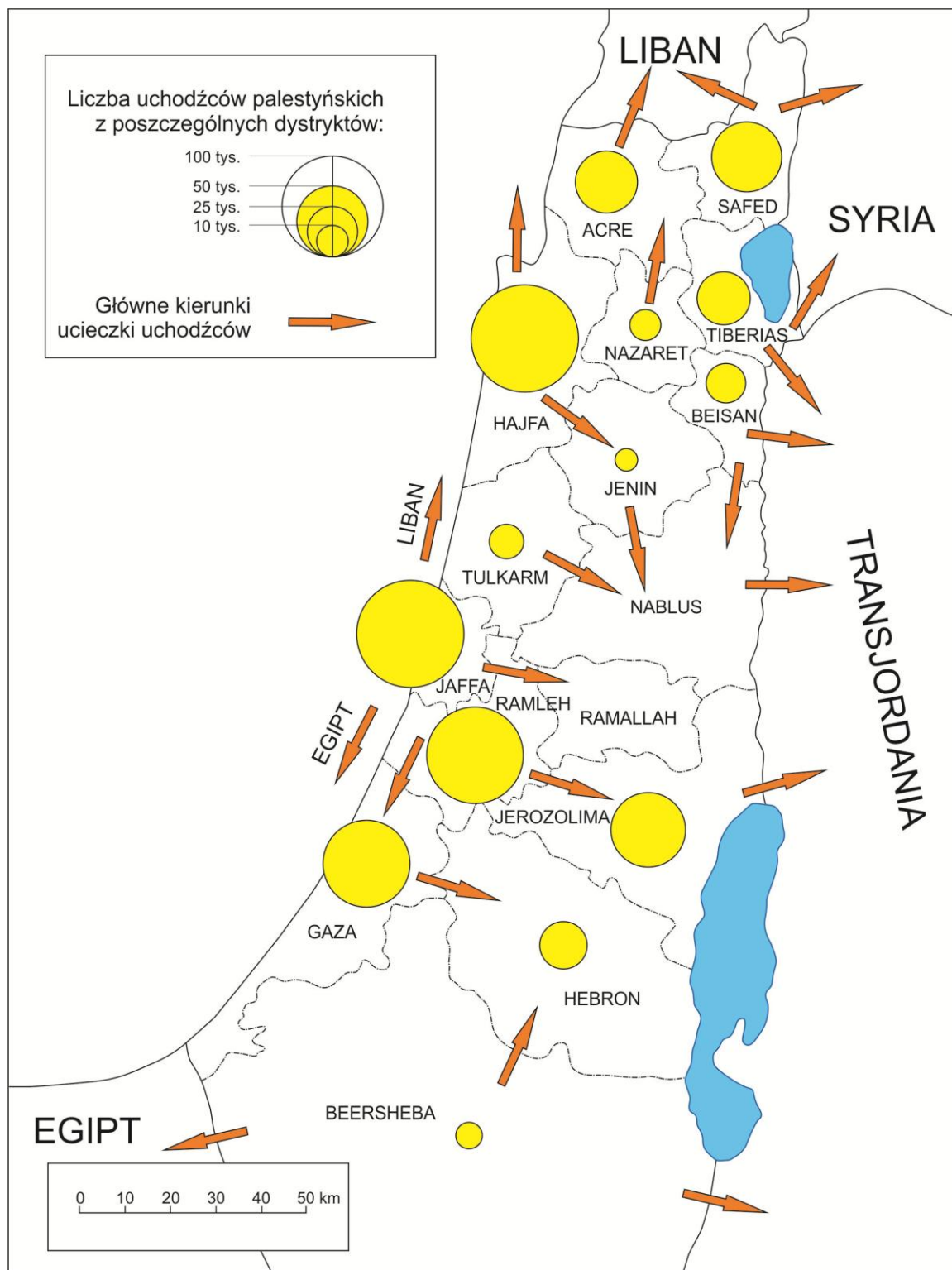
⁷ Na rozkaz Ben Guriona ludność Lydda i sąsiedniego Ramle została wypędzona ze swoich domów. Podczas marszu przez pustynię z wycieńczenia zmarło ponad 100 osób, głównie dzieci i starców. Wydarzenie to przeszło do historiografii jako „marsz śmierci z Lydda”. Zob. Krawczyk 2009, s. 97.

W literaturze przedmiotu istnieją poważne rozbieżności na temat liczby uchodźców, którzy opuścili swoje dotychczasowe miejsce zamieszkania w latach 1947-1948. Oficjalne źródła izraelskie utrzymywały, że w wyniku wojny terytorium Izraela opuściło ok. 520-530 tysięcy Palestyńczyków, jednakże w prywatnej korespondencji ówczesny minister spraw zagranicznych Izraela Walter Eytan przypuszczał, iż liczba ta jest „zdecydowanie bliższa ośmiuset tysiącom.” W lutym 1949 roku Brytyjczycy szacowali liczbę uchodźców na 810 000, z czego 210 000 uciekło na teren Strefy Gazy, 320 000 na Zachodni Brzeg, a 280 000 do Libanu, Syrii i Transjordanii (Morris 2004, s. 602). Amerykańska badaczka L. Brand (1995) przedstawia liczbę 700 000 uchodźców, z czego 280 000 uciekło na Zachodni Brzeg, a 70 000 do Transjordanii. Faktem natomiast jest, że w 1949 roku w United Nations Relief for Palestine Refugees (UNRPR)⁸ zarejestrowanych było około 720 000 osób, a z pomocy tej instytucji korzystało ponad 950 000 osób (Bocco 2010). Relatywnie dobrze przyjęci zostali uchodźcy w Transjordanii, Egipt natomiast zarówno odmówił ich przyjęcia (za wyłączeniem niezamieszkanego terenu Półwyspu Synaj), jak i nie zezwolił na ich tranzyt do państw trzecich. Podobne stanowisko zajęły Liban i Syria, dla których problem uchodźców był kartą przetargową w rozmowach z Izraelem. Mapa 3 prezentuje liczbę osób, które opuściły poszczególne dystrykty Palestyny (w oparciu o dane oficjalnie uznawane przez Izrael) oraz ich główne kierunki ucieczki.

Jeszcze jesienią 1948 roku problem uchodźstwa palestyńskiego znalazł się na wokandzie Zgromadzenia Ogólnego NZ. 11 grudnia została wydana rezolucja 194 ustanawiająca Komisję Koncyliacyjną, której jednym z zadań było umożliwienie repatriacji i społecznej rehabilitacji uchodźców. Rezolucja wzywała też Izrael, aby zezwolił na powrót wszystkim uchodźcom, którzy tego pragnęli oraz „zamierzali żyć w pokoju ze swoimi sąsiadami”; pozostałym Izrael miał zagwarantować rekompensatę finansową (Stevens 1952). Rok później, w grudniu 1949 r., na mocy rezolucji 302 ZO NZ została powołana Agencja NZ ds. Pomocy Uchodźcom Palestyny na Bliskim Wschodzie (*United Nations Relief and Work Agency for Palestine Refugees in the Near East*, UNRWA). Jej zadaniem miała być realizacja, we współpracy z lokalnymi rządami, bezpośrednich programów zatrudnienia i pomocy oraz konsultacje z zainteresowanymi rządami bliskowschodnimi nt. środków rozwiązania kryzysu. UNRWA uzyskała zdolność operacyjną w maju 1950 roku, kiedy to przejęła większość

⁸ UNRPR został ustanowiony w listopadzie 1948 roku i był pierwszą instytucją, która z ramienia ONZ zajmowała się koordynacją pomocy dla uchodźców palestyńskich. Zob. Stevens 1952, s. 285.

funkcji dotychczas sprawowanych przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, UNRPR czy szereg innych organizacji pozarządowych.

Mapa 3. Uchodźcy palestyńscy – obszary źródłowe oraz główne kierunki ucieczki (1948 r.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie PalestineRemembered.com.

Niemniej jednak, od samego początku pojawiło się wiele niejasności dotyczących funkcjonowania UNRWA, m.in. jej zdolności do implementacji programów pomocy i zatrudnienia, stabilnych źródeł finansowania, przejściowego charakteru instytucji⁹, a przede wszystkim wiążącej definicji odbiorcy pomocy UNRWA, czyli uchodźców palestyńskich. Dopiero w 1952 roku wypracowana została powszechnie akceptowana definicja, zgodnie z którą „uchodźca Palestyny [sic!] oznacza osobę, której normalnym miejscem zamieszkania była Palestyna w okresie od 1 czerwca 1946 do 15 maja 1948, a która utraciła zarówno dom, jak i środki utrzymania w wyniku wojny 1948 roku” (Bocco 2010). Z czasem definicja ta została rozszerzona także o potomków pierwotnie zarejestrowanych uchodźców. Jednakże, jak zauważa m.in. G. Stevens (1952), przyjęta definicja znacznie ograniczyła liczbę osób mogących korzystać z pomocy UNRWA, jako że np. nie uwzględniała około 180 000 osób zamieszkujących pogranicze izraelsko-transjordańskie. Osoby te, mimo zachowania swoich domostw, utraciły środki utrzymania (np. w postaci ziemi uprawnej zagarniętej przez Żydów), tym samym stając się uchodźcami ekonomicznymi i psychologicznymi.

W 1952 roku w UNRWA było zarejestrowanych 867 470 osób, z czego zdecydowana większość znajdowała się pod jurysdykcją Jordanii (zob. Tabela 1).

Tabela 1. Rozmieszczenie uchodźców palestyńskich w 1952 roku

Kraj/region	Liczba obozów	W domach	W barakach	W namiotach	Razem
Jordania	29	328 212	54 735	75 303	458 250
w tym:					
Amman	2	48 440	1 927	9 590	59 957
Irbid	1	27 837	-	1 700	29 537
Nablus	6	97 466	5 382	17 159	120 007
Jerycho i Karameh	6	8 041	39 391	20 127	67 559
Betlejem	4	25 640	548	4 729	30 917
Hebron	3	50 154	-	11 769	61 923
Ramallah	6	44 768	3 005	10 229	58 002
Jerozolima	1	25 866	4 482	75 303	30 348
Liban	15	67 726	13 807	23 098	104 641
Syria	11	66 992	8 950	7 752	83 694
Gaza	9	84 355	23 694	93 126	201 175
Izrael	-	19 710	-	-	19 710
Razem	64	567 005	101 186	199 279	867 470

Źródło: UNRWA, [w:] Stevens 1952, s. 298.

⁹ W zamyśle UNRWA została powołana jako organizacja doraźna. W rzeczywistości jednak okazało się, że złożoność oraz skala problemu uchodźstwa palestyńskiego wymagają długofalowego zaangażowania społeczności międzynarodowej – przez 60 lat mandat UNRWA był regularnie odnawiany co 3 lata, a organizacja działa do dziś. Zob. Bocco 2010, s. 233.

2.1. Uchodźcy w Jordanii

W czasie wojny 1948 roku wojska Transjordanii pod dowództwem króla Abdullaha I zajęły obszar Zachodniego Brzegu oraz wschodniej Jerozolimy; od stycznia 1949 roku Abdullah sprawował kontrolę *de facto* nad tym terytorium. Był to efekt decyzji podjętych na kongresie przedstawicieli ludności palestyńskiej zwołanej w Jerychu w grudniu 1948 roku – wezwali oni do zjednoczenia Palestyny z Transjordanią.¹⁰ W odpowiedzi Abdullah rozpiął wybory do parlamentu w Ammanie, w którym swoje miejsce miała znaleźć także reprezentacja palestyńska. Konsekwentnie, w czasie pierwszego posiedzenia, 26 kwietnia 1950 roku, połączone izby parlamentu uchwaliły zjednoczenie Transjordanii i Zachodniego Brzegu, zmieniając nazwę państwa na Haszymidzkie Królestwo Jordanii (Department of Palestinian Affairs [DPA] 2008, Al Abed 2004a).

W wyniku aneksji Zachodniego Brzegu oraz napływu od 350 000 do 500 000 uchodźców, sytuacja ekonomiczna, polityczna, społeczna i demograficzna Jordanii uległa diametralnej zmianie.¹¹ Król Abdullah powołał specjalną agencję odpowiedzialną za koordynację pomocy dla uchodźców palestyńskich – Ministerstwo Uchodźców. W 1950 roku, po decyzji o zjednoczeniu, została ona zastąpiona przez Ministerstwo Budowy i Przywrócenia (*Ministry of Construction and Restoration*). Poszerzeniu uległ także jej mandat – instytucja stała się odpowiedzialna m.in. za organizację schronień dla uchodźców (początkowo namiotów, później także baraków i domów) przy współpracy z UNRWA, w oparciu o rządowe porozumienie z 1951 roku. Kolejno zakładane były obozy uchodźców: Zarqa (1949), Irbid (1951), Al-Hussein (1952), Amman New Camp (Wihdat, 1955) oraz Madaba (1956)¹² (DPA 2008). W 1950 uchwalone zostało także prawo umożliwiające przekazywanie uchodźcom państwowej ziemi do celów zabudowy lub uprawy (Stevens 1952).

Większość mieszkańców obozów dla uchodźców stanowiła dotychczas osiadła ludność rolnicza Palestyny, w znacznej mierze niewykształcona, niepiśmienna i relatywnie uboga. Mniej liczni byli mieszkańcy miast: rzemieślnicy, kupcy czy urzędnicy administracji mandatowej, na ogół zamożniejsi i lepiej wykształceni

¹⁰ Kongres został zwołany z inspiracji samego króla Abdullaha i był odpowiedzią na powołanie Rządu Palestyny na uchodźctwie z Aminem al-Husajnim jako premierem (rząd ten uzyskał poparcie Libanu, Syrii, Iraku i Egiptu). W kongresie uczestniczyło około trzech tysięcy delegatów, w większości przychylnych monarchii haszymidzkiej.

¹¹ W rzeczywistości liczba ludności Jordanii w roku 1950 była niemal trzykrotnie wyższa od liczby ludności samej Transjordanii w roku 1948. Jednocześnie terytorium kraju zwiększyło się jedynie o 5%.

¹² Obóz Madaba nie jest oficjalnie uznawany przez UNRWA.

(Coate 1953). W 1952 roku połowę zarejestrowanych uchodźców stanowiły dzieci poniżej szesnastego roku życia; w tym samym roku liczba uchodźców zamieszkujących w obozach wzrosła o 10% (w stosunku do roku 1951). Było to spowodowane m.in. wysokim przyrostem naturalnym (ludność niektórych miast w ciągu 10 lat uległa podwojeniu, a nawet potrojeniu – zob. Tabela 2), ale też trudną sytuacją materialną oraz niekorzystnymi warunkami na rynku pracy. Aby ograniczyć poziom bezrobocia, UNRWA, przy współpracy z rządem, przeprowadziła szereg projektów (np. budowa dróg, zalesianie), do realizacji których zatrudniani byli palestyńscy uchodźcy. UNRWA starała się też podnosić kwalifikacje uchodźców poprzez system szkoleń dla dorosłych czy zapewnianie podstawowej edukacji dla dzieci (Coate 1953, Stevens 1952, Robins 2004). Ponadto, palestyńska inteligencja, wykwalifikowani i doświadczeni robotnicy oraz urzędnicy uzyskali, za brytyjskim pośrednictwem, pozwolenie na emigrację do państw Zatoki Perskiej, gdzie na początku lat 50. nastąpił rozkwit przemysłu naftowego; szczególnie istotną rolę odegrała emigracja do Kuwejtu (Abu-Odeh 1999).

Tabela 2. Przyrost liczby ludności w głównych miastach Jordanii, 1952-1962

Miasto	Ludność w 1952 r.	Ludność w 1962 r.	Przyrost liczby ludności [%]
Amman	190 647	296 358	55,4
Irbid	91 962	137 658	49,7
Jenin	40 159	86 731	114,1
Jerozolima	85 619	114 691	34,0
Nablus	53 509	182 994	242,0
Salt	41 299	68 188	65,1

Źródło: *Statistical Yearbook of Jordan 1952, 1962*, [w:] Robins 2004, s. 85.

W porównaniu z konserwatywnym społeczeństwem transjordańskich nomadów, ludność palestyńska była na ogół lepiej wykształcona, bardziej zurbanizowana i aktywna politycznie. Stąd też, w obliczu zwiększenia się elektoratu ze 100 000 osób w 1948 r. do 304 000 w 1950 r. oraz formowania się pierwszej politycznej opozycji wobec swojej władzy, Abdullah postanowił zyskać sobie przychylność społeczności palestyńskiej¹³. Już w 1949 roku został wydany dekret królewski, który uznawał

¹³ Okazało się to jednak dalece nieskuteczne – w lipcu 1951 roku król Abdullah zginął w zamachu dokonanym przez palestyńskiego nacjonalistę przed wejściem do meczetu Al Aqsa w Jerozolimie. Wydarzenie to doprowadziło do napięć w relacjach między Palestyńczykami a Transjordańczykami, jako że przez ostatnich Abdullah był postrzegany jako prawdziwy przywódca i Ojciec Narodu. Szerzej zob. Wilson 1987, s. 207-209.

wszystkich Palestyńczyków zamieszkujących tak Wschodni, jak i Zachodni Brzeg Jordanu, za obywateli Jordanii, równych w prawach i obowiązkach dotychczasowym mieszkańcom Transjordanii (Stevens 1952). Podobny zapis znalazł się w uchwalonym w 1954 roku prawie o obywatelstwie jordańskim, zgodnie z którym osobą narodowości jordańskiej jest m.in. „każda osoba posiadająca przed 15 maja 1948 roku narodowość palestyńską, za wyłączeniem Żydów, która zamieszkiwała na terytorium Królestwa Jordanii między 20 grudnia 1949 and 16 lutego 1954 roku” (Al Abed 2004a, s. 4). Elity palestyńskie były też włączane w skład kolejnych rządów Jordanii.

Polityka ta była zgodna z przekonaniem króla Abdullaha o potrzebie osiedlenia uchodźców na terytorium Jordanii oraz ich asymilacji ze społeczeństwem transjordańskim – potencjał ekonomiczny i polityczny z tym związany miał, jego zdaniem, przyczynić się rozwoju kraju. Asymilacja była jednak odrzucana przez samych uchodźców - dla ogółu ludności palestyńskiej jedynym rozwiązaniem problemu była repatriacja do ich dotychczasowego miejsca zamieszkania. Zamieszkiwanie w obozach traktowali oni jako rozwiązanie tymczasowe, a jednocześnie jako symbol walki o swoje prawo do powrotu oraz rekompensaty poniesionych krzywd. Dopiero z czasem część uchodźców, których sytuacja ekonomiczna uległa poprawie, opuściła obozy i została wchłonięta przez resztę społeczeństwa (Abu-Odeh 1999).

3. Wojna 1967 i jej następstwa

Lata 1956-1966 były okresem relatywnego spokoju w stosunkach Izraela z państwami arabskimi, mimo iż rząd w Tel Awiwie kontynuował politykę antypalestyńską oraz zezwalał na przygraniczne odwetowe działania armii izraelskiej wymierzone w oddziały Fatahu. Jakkolwiek, do naruszenia *status quo* doszło w dniu 13 listopada 1966 roku, kiedy to wojska Izraela najechały wieś Samu położoną na Zachodnim Brzegu znajdującym się pod jurysdykcją Jordanii. Ta największa od czasu konfliktu sueskiego akcja zbrojna Izraela doprowadziła do całkowitego zniszczenia wsi, wypędzenia miejscowej ludności oraz licznych ofiar – w wyniku walk, oprócz blisko dwudziestu jordańskich żołnierzy, zginęło także wielu cywilów. Incydent w Samu znacząco przyczynił się do wzrostu nastrojów antyizraelskich w regionie, zmusił też króla Jordanii Husajna do odwrócenia się od jego dotychczas koncyliacyjnej wobec Izraela polityki (Robins 2004, Mutawi 1987).

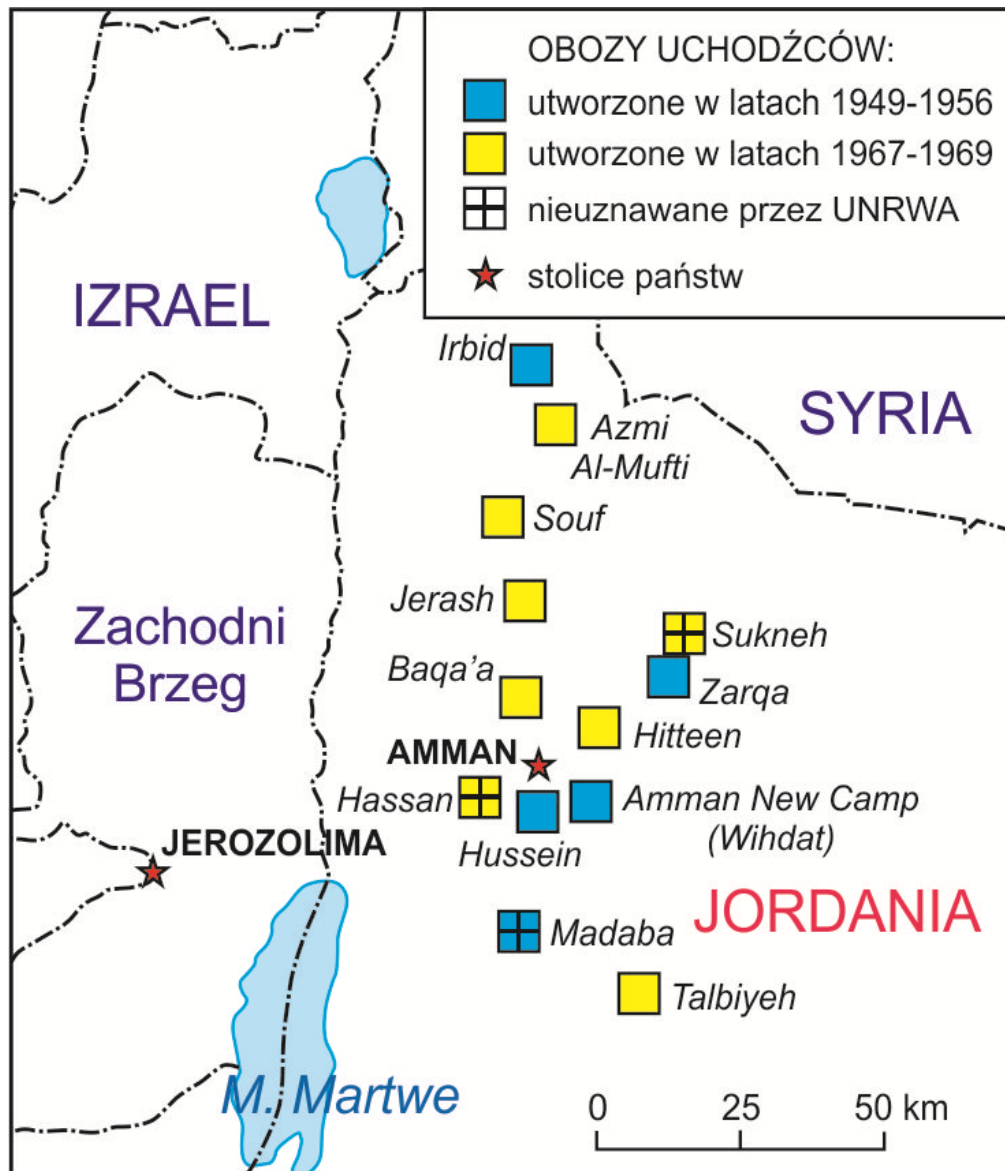
W odpowiedzi na nasilające się napięcia izraelsko-arabskie, wiosną 1967 roku doszło do politycznego zbliżenia dotychczas nieprzychylnych sobie państw – Egiptu i Jordanii. Współpraca zaowocowała m. in. traktatem o wzajemnej obronie, na podstawie którego Husajn zgodził się na stacjonowanie w Jordanii wojsk arabskich pod dowództwem egipskim. Wkrótce potem, 18 maja, Egipt zażądał wycofania z terenu półwyspu Synaj międzynarodowych sił UNEF (*United Nations Emergency Force*) oraz zastąpił je oddziałami egipskimi. 22 maja wprowadzona została blokada Cieśniny Tirańskiej wiodącej do izraelskiego portu Ejlat. Kolejno państwa arabskie i Izrael ogłosiły też pełną mobilizację swych armii.

Wojna czerwcowa (zwana inaczej sześciodniową) rozpoczęła się 5 czerwca 1967 roku w efekcie uderzenia izraelskich sił powietrznych na bazy lotnicze w Egipcie, Syrii i Jordanii. W ciągu trzech dni wojska izraelskie zajęły Jerozolimę, Zachodni Brzeg, Wzgórza Golan, Strefę Gazy i niemal cały Synaj. Oznaczało to druzgocącą porażkę sił arabskich, tak w wymiarze materialnym, jak i moralnym – państwa arabskie nie były w stanie przeciwstawić się lepiej wyposażonej i wyszkolonej armii izraelskiej. W konsekwencji, 8 czerwca Jordania i Egipt zawarły zawieszenie broni z Izraelem, a dwa dni później do ich grona dołączyła Syria (Mutawi 1987). Ze wszystkich krajów arabskich największe straty poniosła Jordania – w efekcie wojny czerwcowej Zachodni Brzeg znalazł się pod okupacją Izraela, co było równoznaczne z utratą około 40% PKB, połowy produkcji przemysłowej, 25% ziem uprawnych oraz 90% dochodów z turystyki (Robins 2004). Dalszej destabilizacji uległa także sytuacja społeczno-polityczna w Jordanii.

3.1. Uchodźcy w Jordanii

W 1967 roku do Jordanii napłynęło około 300 000 kolejnych uchodźców palestyńskich, głównie z obszaru Zachodniego Brzegu i Strefy Gazy. Wielu z nich – ok. 93 000 osób – było powtórными uchodźcami, którzy uprzednio (w 1948 roku) uciekli z terenów zajętych przez Izrael i zamieszkali w obozach położonych w dolinie Jordanu. Rząd w Ammanie był zatem zmuszony po raz kolejny uporać się z masowym exodusem ludności cywilnej. W opinii ówczesnego premiera Jordanii Saada Jama'a, rząd musiał „stawić czoła katastrofie z pełną determinacją. Pracowaliśmy dzień i noc, przyjmując każdego ranka dziesiątki tysięcy uchodźców oraz zapewniając im żywność i schronienie” (Mutawi 1987, s. 171). Jakkolwiek, ze względu na fakt, iż zdecydowana

większość uciekających posiadała obywatelstwo jordańskie, tak przez władze Jordanii, jak i przez organizacje międzynarodowe byli oni traktowani jako „osoby przesiedlone” (Al Abed 2004a)¹⁴. Przy wsparciu UNRWA zakładano nowe obozy uchodźców, położone przede wszystkim w sąsiedztwie Ammanu: Souf, Hassan (1967), Baqa’a, Hitteen (Marka), Azmi al-Mufti (Husn), Talbiyah, Jerash, (1968) oraz Sukneh (1969)¹⁵ – zob. Mapa 4.

Mapa 4. Obozy uchodźców palestyńskich w Jordanii

Źródło: Opracowanie własne.

¹⁴ W Rezolucji 2252 ZO NZ „osoby przesiedlone” zostały określone jako ci, „którzy nie byli w stanie powrócić na terytoria palestyńskie okupowane przez Izrael od 1967 r.”

¹⁵ Obozy Hassan i Sukneh nie są oficjalnie uznawane przez UNRWA.

Co ważne, w przeciwieństwie do exodusu roku 1948, którego główną przyczyną były prześladowania ludności cywilnej przez Żydów, ucieczka Palestyńczyków po wojnie czerwcowej była motywowana przede wszystkim pobudkami ekonomicznymi i osobistymi, a dopiero w dalszej kolejności kwestiami bezpieczeństwa. Przed rokiem 1967 znaczna liczba Palestyńczyków z Zachodniego Brzegu pracowała w Jordanii (Wschodnim Brzegu) ze względu na niedostępność miejsc pracy w miejscu ich zamieszkania; wielu z nich przysyłało swoje zarobki dla rodzin. Gdy zatem w wyniku wojny Zachodni Brzeg znalazł się pod izraelską okupacją, wiele z tych rodzin obawiało się trwałego rozdzielenia z krewnymi oraz wstrzymania przepływu przekazów pieniężnych. W konsekwencji, duża część z nich zdecydowała się na ucieczkę do Jordanii. Wielu innych bało się Izraelczyków, bądź też było przekonanych, „że pozostanie pod izraelskim władztwem zdyskredytuje ich honor i godność” (Lukacs 1999, s. 64). Ponadto, państwa arabskie oskarżały Izrael o wypędzanie ludności cywilnej siłą, podczas gdy izraelski rząd zaprzeczał tym zarzutom, dodatkowo narzucając ograniczenia dla migracji Palestyńczyków do Jordanii. Późniejsze dochodzenie wysłannika ONZ nie wykazało dowodów na bezpośrednie siłowe zmuszanie ludności arabskiej do ucieczki, jednakże wskazano na liczne incydenty, w których władze i wojsko izraelskie „sugerowały, że Palestyńczykom będzie lepiej na Wschodnim Brzegu” (Lukacs 1999, s. 64).

W obliczu presji społeczności międzynarodowej, wyrażonej w Rezolucji 237 Rady Bezpieczeństwa NZ, Izrael zgodził się na częściową repatriację uchodźców palestyńskich. We współpracy z Międzynarodowym Czerwonym Krzyżem i Jordanią została przeprowadzona operacja *Uchodźca*, do wzięcia udziału w której upoważnieni zostali wszyscy Palestyńczycy, których miejscem stałego zamieszkania w dniu 5 czerwca 1967 r. był Zachodni Brzeg, a którzy uciekli do Jordanii przed 4 lipca 1967 r. Do skorzystania z prawa do powrotu zgłosiło się ponad 120 000 uchodźców, jednakże Izrael wyraził zgodę na repatriację tylko 20 000 osób; powrócili oni na Zachodni Brzeg do końca sierpnia 1967 roku (Lukacs 1999). Do roku 2010 był to jedyny przypadek repatriacji uchodźców palestyńskich przez Izrael.

Niemniej jednak, niemożność rządu jordańskiego do trwałego rozwiązania problemu uchodźców palestyńskich oraz kontynuacja okupacji Zachodniego Brzegu przez Izrael przyczyniły się do wzrostu nastrojów antyrządowych i antyizraelskich wśród ludności palestyńskiej. Z czasem obozy uchodźców przerodziły się w ośrodki działania i rekrutacji dla palestyńskich bojówek, a od listopada 1968 roku dochodziło

do starć między fedainami¹⁶ a armią jordańską. W połowie 1970 roku poziom politycznej i militarnej konfrontacji między władzami Organizacji Wyzwolenia Palestyny (OWP) a rządem Jordanii osiągnął punkt krytyczny. Fedaini *de facto* utworzyli państwo w państwie, walcząc z siłami porządkowymi, całkowicie ignorując jordańskie prawo oraz wzywając do obalenia monarchii haszymidzkiej. W obliczu eskalacji przemocy, po uzyskaniu potwierdzenia poparcia ze strony Stanów Zjednoczonych i Izraela, we wrześniu 1970 r. król Husajn zdecydował o podjęciu zbrojnej konfrontacji z bojówkami OWP, czyli dziesięciodniowej wojnie domowej w Jordanii. W jej efekcie Organizacja Wyzwolenia Palestyny została wygnana z kraju, a pozycja monarchy umocniła się (Robins 2004, Mutawi 1987).

Na poziomie instytucjonalnym, oprócz trwającej współpracy z UNRWA, rząd Jordanii zaangażował się także w utworzenie nowego organu zajmującego się przesiedleńcami z Zachodniego Brzegu. Wysoki Komitet Ministerialny, obok udzielania uchodźcom subsydiów pomocowych, zajmował się również sprawami finansowymi, administracyjnymi, społecznymi i edukacyjnymi Zachodniego Brzegu. Z czasem został on zastąpiony przez Specjalny Urząd Wykonawczy (1972) i Ministerstwo Terytoriów Okupowanych (MTO, 1980). Gdy w 1988 roku król Husajn ogłosił całkowite zerwanie więzów administracyjnych i prawnych z Zachodnim Brzegiem, funkcje MTO z zakresu monitoringu problematyki palestyńskiej i koordynacji współpracy z UNRWA przejął nowoutworzony Departament Spraw Palestyńskich przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych Jordanii (DPA 2008).

4. Wojna 1990/1991 i jej następstwa dla Jordanii

4.1. Emigracja Palestyńczyków do państw Zatoki

Palestyńczycy dotarli do państw położonych nad Zatoką Perską w dwóch głównych falach migracyjnych. Pierwszą stanowili migranci z końca lat 40. i początku lat 50. – byli to przede wszystkim młodzi nieżonaci mężczyźni, którzy zmuszeni byli szukać pracy za granicą, aby móc finansowo wspierać swoje rodziny żyjące w Strefie Gazy, na Zachodnim Brzegu, czy w państwach sąsiadujących z Izraelem, w których znaleźli schronienie jako uchodźcy wojny 1948 roku. Druga fala, która miała miejsce

¹⁶ W islamie słowo *fedaini* jest tradycyjnie używane na określenie osób poświęcających się za innych. Współcześnie oznacza ono bojowników palestyńskich organizacji politycznych i religijnych, walczących o niepodległość Palestyny.

w latach 60., była z jednej strony efektem akcji łączenia rodzin, a z drugiej – pokłosem wojny izraelsko-arabskiej w 1967 roku. Przyczyniło się to do znacznego wzrostu liczby ludności palestyńskiej w krajach przyjmujących, przede wszystkim w Kuwejcie¹⁷.

Dużą rolę w stymulowaniu palestyńskiej emigracji do bogatych państw Zatoki odegrała UNRWA, której działania edukacyjne przyczyniły się do zwiększenia mobilności uchodźców, podnosząc ich umiejętności i kwalifikacje. Jednocześnie, boom gospodarczy w krajach naftowych spowodował wzrost zapotrzebowania na siłę roboczą, tak wykwalifikowaną (przemysł naftowy), jak i niewykwalifikowaną (sektor budowlany). Jako że Jordania nieprzerwanie zmagająca się z wysokim poziomem bezrobocia, możliwość emigracji była dla kraju szansą na poprawę sytuacji na rodzimym rynku pracy oraz na wzrost dochodów z tytułu wymiany zagranicznej. Stąd też rząd w Ammanie zawarł szereg porozumień ułatwiających przepływ osób między Jordanią a państwami Rady Współpracy Zatoki. W efekcie, do 1975 roku z Jordanii wyemigrowało około 28% siły roboczej (Amawi 1998).

Polityka państw naftowych zaczęła ulegać zmianie pod koniec lat 60., kiedy to pojawiły się pierwsze restrykcyjne prawa imigracyjne. Z czasem wprowadzone zostały ograniczenia w dostępie obcokrajowców do szkolnictwa, tak podstawowego, jak i wyższego. W Kuwejcie, w 1978 roku, uchwalono nowe prawo znacznie ograniczające imigrację całych rodzin, a w latach 80. dochodziło do licznych napięć między Kuwejczykami a Palestyńczykami. Początkowo miały one podłoże społeczne i ekonomiczne, jako że sytuacja gospodarcza w Kuwejcie pogorszyła się (co objawiło się m. in. wysokim bezrobociem wśród młodych) i Palestyńczycy byli postrzegani jako „obca” konkurencja na rynku pracy. Z czasem jednak przybrały one charakter polityczny, czego dowodem okazały się wydarzenia wojny iracko-kuwejckiej (Le Troquer, Al-Oudat 1999).

4.2. Wojna iracko-kuwejcka i exodus do Jordanii

Inwazja Saddama Husajna na Kuwejt 2 sierpnia 1990 roku była zaskoczeniem dla wszystkich, tak sąsiednich państw arabskich, jak i mocarstw światowych. Mimo iż Jordania tradycyjnie była postrzegana jako sojusznik Zachodu w regionie, w przypadku

¹⁷ Ludność palestyńska w Kuwejcie wzrosła z 35 400 osób w 1961 r. do 73 800 w 1965 r. oraz do 140 300 w 1970 roku. Z kolei w 1975 roku Palestyńczycy stanowili 69% zarejestrowanych urodzeń obcokrajowców w Kuwejcie. Zob. Le Troquer, Al-Oudat 1999, s. 38, 49.

wojny w Zatoce społeczeństwo i rząd jordański były przeciwne zbrojnej interwencji pod amerykańskim przywództwem; stąd też król Jordanii Husajn od początku zaangażował się w próbę pokojowego rozwiązania sporu. Postawa Jordanii wydaje się zrozumiała z dwóch przyczyn: po pierwsze, gospodarka jordańska była uzależniona od dostaw ropy z Iraku po cenach znacznie niższych niż rynkowa (poparcie rządu), po drugie, Saddam Husajn uzależnił wycofanie się z Kuwejt od zakończenia izraelskiej okupacji terytoriów palestyńskich (poparcie społeczeństwa). Wyrazem stanowiska ludności jordańskiej były liczne pro-irackie demonstracje, krytykujące Kuwejt, Arabię Saudyjską, czy Egipt za brak jedności arabskiej oraz Stany Zjednoczone za imperializm (Reed 1990).

W efekcie inwazji na Kuwejt, w poszukiwaniu bezpiecznego schronienia kraj opuściło setki tysięcy osób ludności cywilnej, w tym Palestyńczycy oraz migranci zarobkowi z innych państw arabskich. Niemniej jednak, gdy wojna dobiegła końca, ludności palestyńskiej odmówiono prawa do powrotu. Co więcej, Palestyńczyków, którzy pozostali w Kuwejcie w czasie irackiej okupacji „zaproszono” do wyjazdu z kraju. Początkowo ludność palestyńska oskarżana o kolaborację z Irakijczykami uciekała przed prześladowaniami kuwejckich bojówek, z czasem stała się także obiektem gróźb i zastraszania ze strony władz. Szacuje się, że oprócz dwóch tysięcy Palestyńczyków, którzy posiadali kuwejckie obywatelstwo oraz około 30 000 Palestyńczyków z jordańskimi paszportami, wszyscy pozostali, w liczbie ponad 350 000 osób, opuścili Kuwejt. Ponadto, Palestyńczycy i Jordańczycy zostali zmuszeni do opuszczenia Arabii Saudyjskiej oraz innych państw regionu (Van Hear 1995).

Okolo 300 000 spośród powracających (*returnees*) osiedliło się w Jordanii, ok. 30-40 tysięcy zamieszkało na Zachodnim Brzegu, a kolejne 20 000 wyemigrowało do Kanady, Australii i innych państw rozwiniętych. Z prawnego punktu widzenia zdecydowaną większość powracających stanowili Palestyńczycy, którzy uzyskali obywatelstwo jordańskie w latach 50. Mniej liczni byli Palestyńczycy z Gazy, posługujący się egipskimi dokumentami podróży i całkowicie zależni od dobrej woli rządu jordańskiego. Co ważne, wielu repatriantów było zarejestrowanych w UNRWA, stąd też przysługiwał im status uchodźcy (Le Troquer, Al-Oudat 1999). Mimo iż w przeważającej części powracający posiadali jordańskie paszporty, to większość z nich (ok. 60%) nigdy w Jordanii nie mieszkała, co z pewnością utrudniło ich późniejszą integrację z zastanym społeczeństwem (Van Hear 1995).

Jordańscy migranci stanowili społeczność młodą i na ogół dobrze wykształconą. 62,3% stanowiły osoby poniżej 24. roku życia, a jedynie 16,8% - osoby starsze niż 45 lat. Blisko połowa z nich posiadała co najmniej średnie wykształcenie, a 18,7% - wykształcenie wyższe, w tym techniczne i medyczne (zob. Tabela 3). Zdecydowana większość powracających osiedliła się w dużych miastach – Ammanie (57%), Zarqa (24%) oraz Irbidzie (13%). Wynikało to po części z niechęci do podejmowania pracy w sektorze rolniczym, a po części z przyzwyczajenia do miejskiego, konsumpcyjnego stylu życia praktykowanego wcześniej w Kuwejcie (Amawi 1998).

Tabela 3. Struktura wiekowa i poziom wykształcenia powracających w 1990/91 r.

Grupa wiekowa	Udział [%]	Poziom wykształcenia	Udział w sile roboczej [%]
< 15 lat	38,0	Niepiśmienny	7,9
15-24 lata	24,3	Umie czytać i pisać	11,0
25-34 lata	12,7	Podstawowe	31,6
35-44 lata	8,2	Średnie	30,7
> 45 lat	16,8	Wyższe	18,7
		Nieokreślone	0,1

Źródło: Jordan, Department of Statistics [w:] Amawi 1998, s. 17.

Napływ 300 000 osób (co stanowiło ok. 9% ludności Jordanii w 1990 roku), z których ok. 70 000 stanowiło aktywną siłę roboczą, doprowadził do nagłego wzrostu bezrobocia oraz znacznego obciążenia dla budżetu państwa. O 30% wzrosła liczba uczniów w jordańskich szkołach, zapotrzebowanie na wodę znacznie przekroczyło dotychczasowe zasoby, a przywiezione przez repatriantów samochody przyczyniły się do zwiększenia zanieczyszczenia powietrza w głównych ośrodkach miejskich. Z drugiej jednak strony, młodzi, wykształceni, przedsiębiorczy i często finansowo uposażeni Palestyńczycy stanowili istotny kapitał społeczny. Środki przywiezione przez nich z państw Zatoki stały się źródłem licznych inwestycji (założono wiele małych prywatnych przedsiębiorstw) oraz przyczyną wzrostu konsumpcji, co w konsekwencji dało bardzo wysoki wzrost gospodarczy. W latach 1990-1992 podwojeniu uległy rezerwy Banku Centralnego oraz obroty na giełdzie w Ammanie, a swój rozkwit przeżywał sektor budowlany (Le Troquer, Al-Oudat 1999, Van Hear 1995).

W celu niesienia pomocy dla repatriantów rząd jordański ustanowił Komitet Dobrobytu Powracających (*Returnees Welfare Committee*), który zajmował się m. in. pozyskiwaniem międzynarodowej pomocy humanitarnej, czy zapewnianiem

bezpiecznego schronienia dla uchodźców. Wsparciem służyła także UNRWA, która wchłonęła około 7000 uczniów do swoich szkół oraz zapewniła 32% wszystkich swoich miejsc pracy dla powracających Jordańczyków. Ważne były również inicjatywy prywatne – we wrześniu 1991 roku za środki zamożnego palestyńskiego businessmana z Kuwejtu, al-Utaybi’ego, zostało założone Wspólne Towarzystwo na rzecz Powracających z Zatoki. Do jego głównych zadań należało niesienie pomocy (zwłaszcza medycznej) najbardziej potrzebującym, informowanie powracających o ich prawach w Jordanii oraz przeprowadzanie inwestycji umożliwiających samofinansowanie się organizacji. Przy współpracy z Komisją Kompensacyjną NZ, Towarzystwo odpowiadało również za zbieranie wniosków kompensacyjnych od ludności palestyńskiej, których wartość przekroczyła trzy miliardy USD w 1993 roku (Le Troquer, Al-Oudat 1999).

Gdy w 1992 roku jeden z jordańskich ministrów stwierdzał: „zdecydowana większość Jordańczyków repatriowanych z Kuwejtu została zintegrowana z życiem gospodarczym kraju, a ich powrót przyczynił się do wzrostu aktywności gospodarczej pomimo nowych kosztów, jakie zostały nałożone na państwo” (Le Troquer, Al-Oudat 1999, s. 48), zupełnie pomijał on kwestie wykluczenia społecznego, z jakimi musiała zmierzyć się społeczność repatriantów jeszcze w latach 90. Dla wielu exodus z Kuwejtu oznaczał drugie lub nawet trzecie wysiedlenie w przeciągu czterdziestu lat, toteż towarzyszyła im rezygnacja: „W 1948 roku miałem 22 lata i byłem w stanie zacząć od nowa. W 1967 roku miałem 41 lat i byłem w stanie zacząć od nowa. W 1990 roku miałem 64 lata i teraz już nie jestem w stanie zaczynać wszystkiego od początku” (Van Hear 1995, s. 371). Niemniej jednak, powracająca młoda społeczność palestyńska została ostatecznie wchłonięta przez społeczeństwo jordańskie. Był to trzeci tak liczny napływ ludności do Jordanii po 1948 roku.

Rozdział II

Uchodźcy palestyńscy w Jordanii – stan współczesny

1. Liczebność i rozmieszczenie

W dniu 30 czerwca 2010 r. w UNRWA zarejestrowanych było ponad 4,8 mln uchodźców palestyńskich. 29,4% z nich, czyli blisko 1,5 mln osób, zamieszkiwało w 58 obozach dla uchodźców zlokalizowanych we wszystkich pięciu obszarach działania organizacji: w Jordanii, Libanie, Syrii, na Zachodnim Brzegu i w Strefie Gazy (zob. Mapa 5). Liczba zarejestrowanych uchodźców w minionych latach rosła średnio o około 2% rocznie (zob. Tabela 4).

Tabela 4. Uchodźcy palestyńscy zarejestrowani w UNRWA (stan na 30 VI 2010 r.)

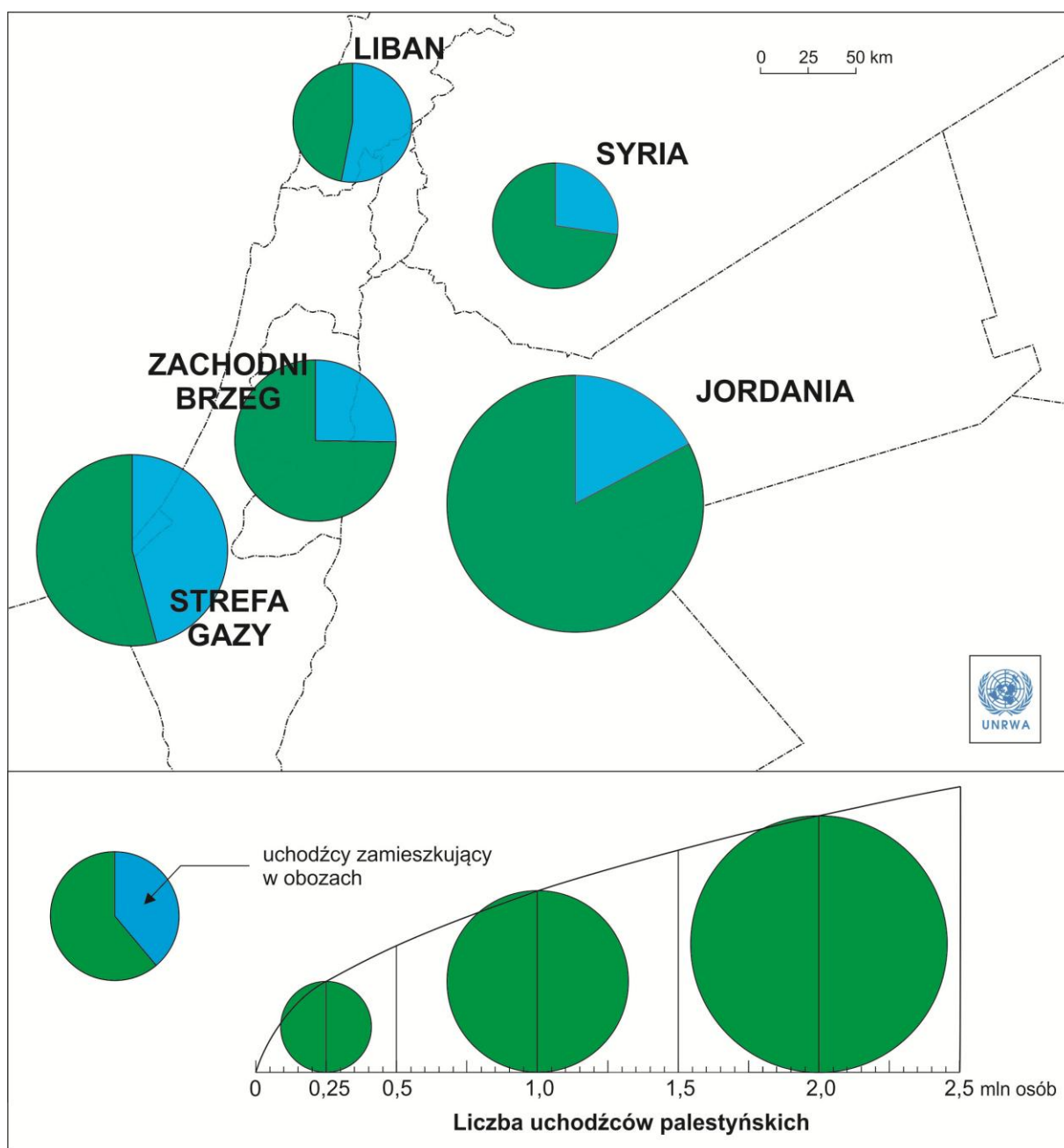
	Jordania	Liban	Syria	Zachodni Brzeg	Strefa Gazy	Razem
Zarejestrowani uchodźcy (ZU)	2 004 795	427 057	477 700	788 108	1 122 569	4 820 229
Przyrost ZU w stosunku do roku ubiegłego [%]	1,9	1,2	2,2	2,2	2,9	2,1
% ogółu ZU	41,6	8,9	9,9	16,4	23,3	100,0
Liczba obozów UNRWA	10	12	9	19	8	58
Uchodźcy w obozach	346 830	226 767	129 457	200 179	514 137	1 417 370

Źródło: UNRWA 2010.

Szacuje się ponadto, iż na listach UNRWA nigdy nie zostało zarejestrowanych ok. 1,5 mln uchodźców wysiedlonych w wyniku wojny 1948 roku oraz kolejny milion uchodźców z 1967 roku. Ci ostatni, mimo że oficjalnie nie zostali objęci mandatem UNRWA, mogą korzystać z usług oferowanych przez tę instytucję w oparciu o apel Zgromadzenia Ogólnego NZ wzywający UNRWA do udzielenia pomocy humanitarnej osobom wysiedlonym w 1967 roku i znajdującym się w obszarze jej działań (UNRWA 2007).

W celu niesienia pomocy uchodźcom, UNRWA zatrudnia ponad 30 000 pracowników, w znacznej mierze samych uchodźców. W 689 szkołach oraz dziesięciu

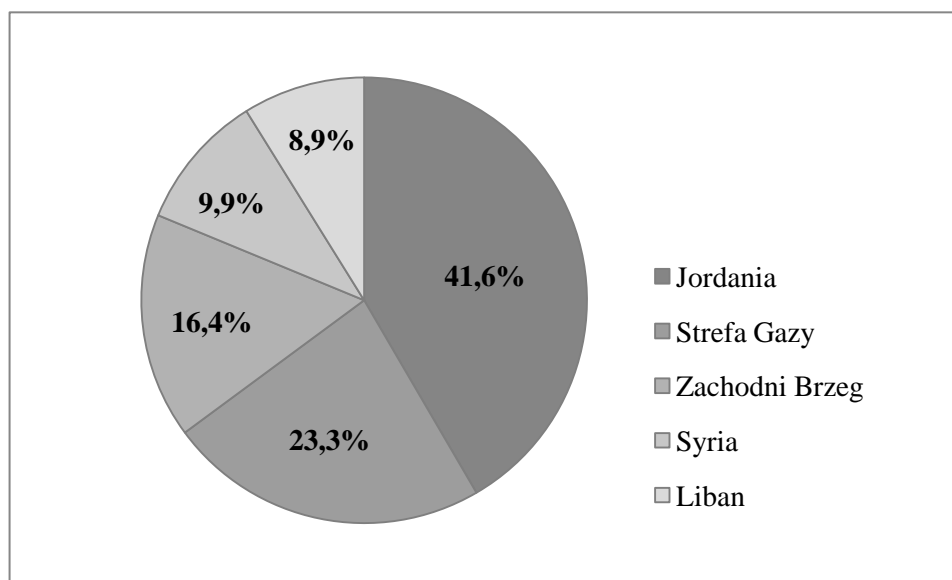
centrach szkoleniowo-treningowych prowadzonych przez UNRWA kształci się blisko pół miliona uczniów oraz pracuje ponad 21 200 nauczycieli. UNRWA administruje także 138 ośrodków podstawowej pomocy zdrowotnej, gdzie zatrudnionych jest blisko 4 200 pracowników służby zdrowia oraz z których usług korzysta niemal dziesięć milionów pacjentów rocznie (Bocco 2010).

Mapa 5. Uchodźcy palestyńscy zarejestrowani w UNRWA (stan na 30 VI 2010 r.)

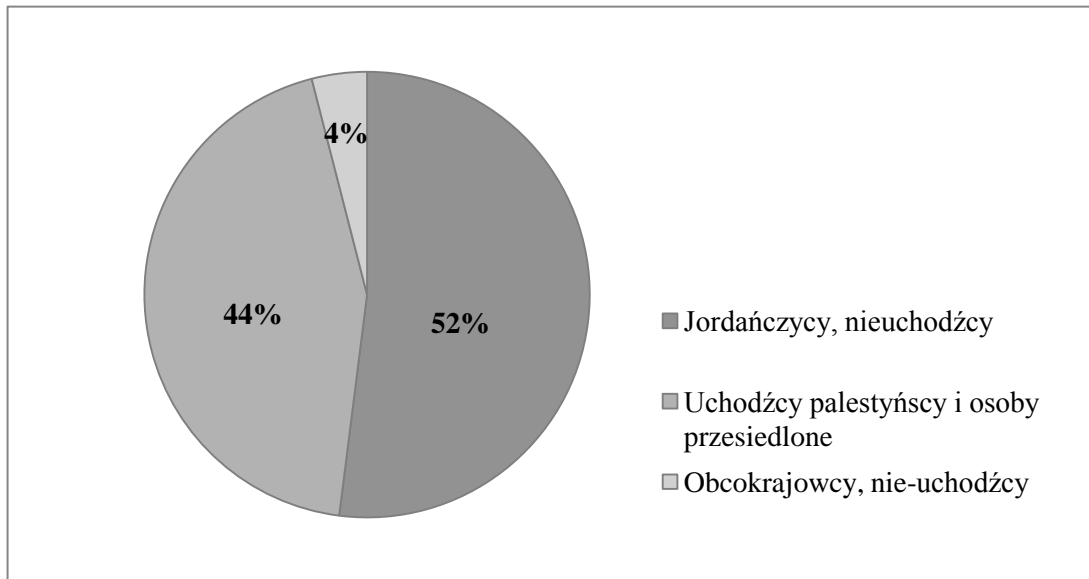
Źródło: Opracowanie własne na podstawie UNRWA 2010.

Najwięcej, bo ponad 2 mln (41,6%) spośród zarejestrowanych uchodźców palestyńskich zamieszkuje w Jordanii (zob. Ryc. 1). Jednocześnie, jedynie 17,3% spośród nich mieszka na terenie obozów dla uchodźców, co stanowi najniższy wskaźnik ze wszystkich pięciu obszarów działania UNRWA (zob. Mapa 5). Zarejestrowani uchodźcy w roku 2010 stanowili około 31,2% ogólnej liczby mieszkańców (6,4 mln), jednakże, jak wskazują kolejne badania (np. Arneberg 1997 oraz Khawaja, Tiltneš 2002a), udział uchodźców palestyńskich w społeczeństwie jordańskim może przekraczać nawet 44% (zob. Ryc. 2). Jest to związane przede wszystkim z brakiem rejestracji wielu spośród wysiedlonych po roku 1967. Co więcej, w obrębie 52% obywateli jordańskich, którzy nie są uchodźcami, również znajdują się osoby pochodzenia palestyńskiego. Są to Palestyńczycy, którzy migrowali do Jordanii na przełomie ostatnich sześćdziesięciu lat z pobudek innych niż ucieczka przed prześladowaniami – głównie ekonomicznych oraz rodzinnych. Ich liczba nie jest jednak dokładnie ustalona (a przynajmniej nie jest oficjalnie podawana w publikacjach rządowych), co wynika przede wszystkim ze szczególnej delikatności problemu, jakim jest demograficzna przewaga ludności palestyńskiej w społeczeństwie Jordanii. Nieoficjalne szacunki wskazują liczebność Jordańczyków pochodzenia palestyńskiego na około 50-60% ogólnej liczby ludności (Nevo 2003).

Ryc. 1. Uchodźcy palestyńscy zarejestrowani w poszczególnych obszarach działaniach UNRWA (stan na 30 VI 2010 r.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie UNRWA 2010.

Ryc. 2. Udział uchodźców w społeczeństwie jordańskim

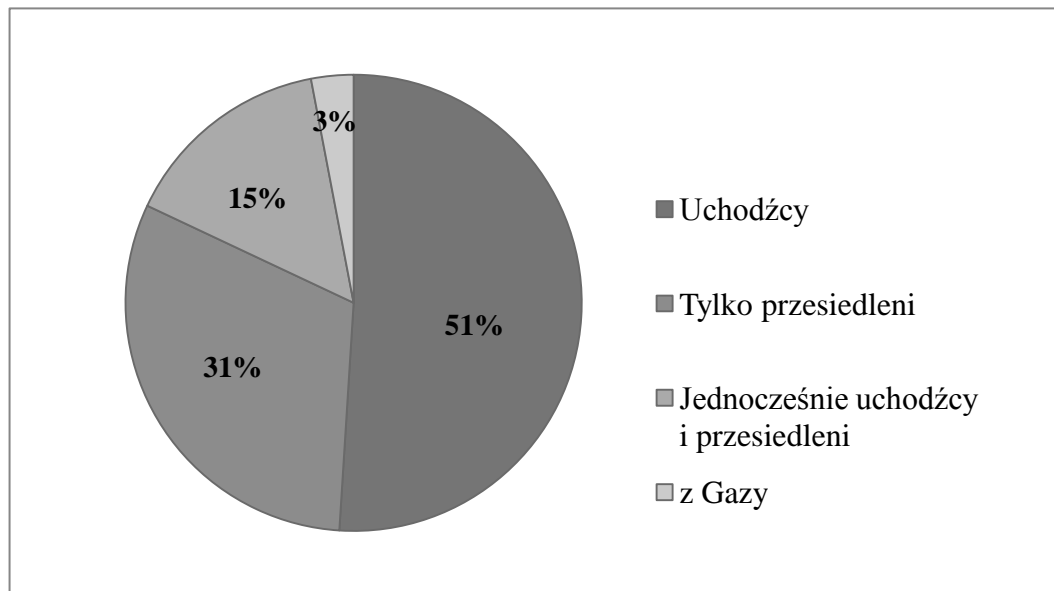
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Arneberg 1997.

Spółeczność uchodźców palestyńskich zamieszkujących w Jordanii jest klasyfikowana w zależności od obszaru pochodzenia oraz okresu, w którym przybyła na terytorium kraju. Na potrzeby wielu analiz (np. Arneberg 1997) wyróżniane są cztery kategorie:

- a) *Uchodźca*, czyli osoba narodowości palestyńskiej, której miejscem stałego zamieszkania był obszar mandatu Palestyny i która je opuściła w wyniku wojny izraelsko-arabskiej 1948 roku lub była deportowana z Palestyny bezpośrednio po wojnie oraz która znalazła schronienie na terenie sąsiednich państw i uznała się za uchodźcę. *Uchodźcy* stanowią ok. 51% społeczności uchodźców palestyńskich (zob. Ryc. 3).
- b) *Osoba przesiedlona*, czyli osoba, której miejscem zamieszkania przed 1967 rokiem był Zachodni Brzeg i która została deportowana w trakcie lub po zakończeniu wojny 1967 roku. Do tej kategorii zalicza się także osoby pochodzące z Zachodniego Brzegu, które w momencie wybuchu wojny przebywały za granicą i nie były w stanie powrócić na Zachodni Brzeg po jej zakończeniu. Dotyczy to znacznej części Palestyńczyków, którzy wyemigrowali do pracy do Jordanii oraz do państw Zatoki Perskiej. *Osoby przesiedlone* stanowią ok. 31% społeczności uchodźców palestyńskich w Jordanii (zob. Ryc. 3).

- c) *Jednocześnie uchodźcy i przesiedleni*, czyli osoby, które opuściły Palestynę w wyniku wojny 1948 roku i znalazły schronienie na Zachodnim Brzegu, skąd następnie uciekły bądź zostały deportowane w efekcie wojny 1967 roku. Sytuacja ta dotyczy ok. 15% społeczności uchodźców palestyńskich (zob. Ryc. 3)
- d) *Uchodźcy z Gazy*, czyli osoby, które przybyły do Jordanii ze Strefy Gazy w wyniku wojny 1967 roku. Nie jest istotne, czy osoby te dotarły do Gazy jako uchodźcy wojny 1948 roku, czy też zamieszkiwały Strefę Gazy wcześniej. Ich udział w ogóle uchodźców palestyńskich w Jordanii wynosi ok. 3% (zob. Ryc. 3).

Do każdej z tych kategorii zaliczają się ponadto wszyscy potomkowie wyżej opisanych osób (Arneberg 1997, s. 10).

Ryc. 3. Kategorie uchodźców palestyńskich w Jordanii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Arneberg 1997.

Zdecydowana większość uchodźców palestyńskich zamieszkuje północno-zachodnią część Jordanii, położoną relatywnie blisko granicy z Izraelem i Zachodnim Brzegiem Jordanu. Wyraźnie widoczna jest także koncentracja ludności palestyńskiej w obrębie oraz wokół głównych ośrodków miejskich Jordanii – Ammanu, Zarqa, Jerash i Irbidu. Można to tłumaczyć m.in. najdogodniejszym klimatem w tej części kraju, dostępnością miejsc pracy oraz tradycyjnie wysokim poziomem zurbanizowania społeczności palestyńskiej.

2. Status prawny, polityczny i społeczny

Palestyńczycy zostali wyjęci spod ochrony Wysokiego Komisarza NZ ds. Uchodźców, ponieważ otrzymują wsparcie ze strony innej agencji Narodów Zjednoczonych – UNRWA¹⁸. W konsekwencji, w stosunku do uchodźców palestyńskich nie obowiązuje Konwencja dot. Statusu Uchodźców z 1951 r., która zapewnia m.in. prawo zatrudnienia, bezpieczeństwa społecznego oraz zachęca do polityki asymilacji i naturalizacji uchodźców (Shiblak 1996, Akram 2002). Jednocześnie, UNRWA jest organizacją, która jedynie udziela pomocy (materialnej, w zakresie edukacji i służby zdrowia, itp.) uchodźcom palestyńskim, nie zapewniając im ochrony prawnej. Stąd też uchodźcy od początku byli uzależnieni od ochrony narodowej państw, do których uciekli. W 1954 roku na forum Ligi Państw Arabskich powołano stały komitet ds. Palestyny, który zajmować się miał wydawaniem dokumentów podróży dla Palestyńczyków. W 1965 roku podpisany został Protokół z Casablanki, który wzywał państwa przyjmujące do podjęcia szeregu środków mających na celu poprawę sytuacji uchodźców, m.in.: (1) przyznanie Palestyńczykom prawa do pracy i zatrudnienia na zasadach równym obywatelom, (2) prawo swobodnego przemieszczania się, w tym poza granice kraju przyjmującego, (3) prawo do nabycia ważnego dokumentu podróży, który w zakresie polityki wizowej gwarantowałby traktowanie równe obywatelom kraju przyjmującego (Al Abed 2004b). W rzeczywistości, poziom ochrony oraz status prawny, polityczny i społeczny w poszczególnych państwach przyjmujących uchodźców był i nadal jest bardzo zróżnicowany.

Jordania jest jedynym krajem, który na masową skalę przyznał obywatelstwo uchodźcom palestyńskim. Najpierw, na mocy Prawa nr 56 z 20 grudnia 1949 roku, określone zostały prawa i obowiązki obywatelskie wszystkich Jordańczyków, w tym uchodźców palestyńskich. Następnie, prawo o obywatelstwie jordańskim z 1954 roku uczyniło wszystkich Palestyńczyków zamieszkujących obszar królestwa obywatelami jordańskimi (Jarrar 1996)¹⁹. W 1988 roku, po decyzji króla Husajna o zerwaniu więzi prawnych i administracyjnych z Zachodnim Brzegiem, wszyscy Jordańczycy pochodzenia palestyńskiego mieszkający na Zachodnim Brzegu zostali pozbawieni

¹⁸ Artykuł 1D *Konwencji dotyczącej Statusu Uchodźców* z 1951 roku stwierdza, że konwencja: „...nie ma zastosowania do osób, które aktualnie korzystają z ochrony lub pomocy organów lub agencji Narodów Zjednoczonych innych niż Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców.”

¹⁹ Szerzej zob. Rozdział I, podrozdział 2.1.

obywatelstwa. Zachowali je jedynie ci, którzy w tym czasie przebywali w Jordanii (na Wschodnim Brzegu) lub w państwach trzecich, np. w Kuwejcie. Sam Husajn sprecyzował, że utrata obywatelstwa nie dotyczy „...obywateli jordańskich pochodzenia palestyńskiego zamieszkujących Haszymidzkie Królestwo Jordanii. Mają oni pełne prawa i obowiązki obywatelskie, podobnie jak inni obywatele, niezależnie od ich pochodzenia. Są oni integralną częścią Jordanii. Należą do niej, żyją na jej terytorium, uczestniczą w jej życiu i działaniach” (Abu-Odeh 1999, s. 226-227). Późniejsza praktyka pokazała jednak, że w wyniku arbitralnych decyzji wielu Palestyńczyków bezprawnie utraciło obywatelstwo jordańskie. W latach 2004-2008 dotyczyło to ponad 2 700 osób (Human Rights Watch, 2010). Wielokrotne fale uchodźców oraz zmiany w prawie o obywatelstwie jordańskim spowodowały wykształcenie się wielu kategorii osób posługujących się jordańskimi dokumentami podróży (zob. Tabela 6).

Tabela 5. Status prawny Palestyńczyków na terytorium Jordanii

Pochodzenie	Zamieszkanie	Rodzaj paszportu	Family Book	Karta przejazdu	Dostęp do usług
Transjordania	Stale zamieszkanie w Jordanii	5-letni paszport z National ID Number (NIN)	Tak	-	Pełny dostęp
Palestyńczycy (1948)	Stale zamieszkanie w Jordanii	5-letni paszport z NIN	Tak	-	Pełny dostęp
Palestyńczycy (1967)	Stale zamieszkanie w Jordanii	5-letni paszport z NIN	Tak	Żółta karta – łączenie rodzin	Pełny dostęp
Palestyńczycy (1967)	Stale zamieszkanie na Zachodnim Brzegu	5-letni paszport bez NIN	Nie	Zielona karta	Podjęcie pracy wymaga zezwolenia, opłaty za studia wyższe - jak dla obcokrajowców, prawo do posiadania nieruchomości za pozwoleniem rządu
Palestyńczycy (Jerozolima)	Stale zamieszkanie w Jerozolimie	5-letni paszport bez NIN	Nie	Zielona karta	Podjęcie pracy wymaga zezwolenia, opłaty za studia wyższe - jak dla obcokrajowców, prawo do posiadania nieruchomości za pozwoleniem rządu
Palestyńczycy (Gaza)	Stale zamieszkanie w Jordanii	2-letni tymczasowy paszport	Nie	Niebieska karta - łączenie rodzin	Podjęcie pracy wymaga zezwolenia, opłaty za studia wyższe - jak dla obcokrajowców, prawo do posiadania nieruchomości za pozwoleniem rządu
Palestyńczycy (Gaza lub Zachodni Brzeg)	Stale zamieszkanie na Zachodnim Brzegu lub w Strefie Gazy	Paszport Autonomii Palestyńskiej	Nie	Brak	Traktowani jak obcokrajowcy

Źródło: Al-Abed 2004a, s. 9-11.

Wszystkie grupy zamieszkujące na stałe w Jordanii, za wyłączeniem uchodźców z Gazy, posiadają jordańskie obywatelstwo, którego dowodem jest pięcioletni paszport z *National ID Number* oraz rejestracja urodzeń i związków małżeńskich w tzw. *Family Book*. Mogą oni w pełni korzystać z usług oferowanych przez państwo jordańskie. Palestyńczycy, którzy przybyli do Jordanii w 1967 roku posiadają ponadto żółtą kartę przejazdu, która potwierdza status stałego rezydenta i upoważnia do wizyt na Zachodnim Brzegu w ramach łączenia rodzin. Palestyńczycy, stali mieszkańcy Jerozolimy i Zachodniego Brzegu, którzy zostali pozbawieni obywatelstwa w 1988 roku, zachowali prawo posiadania pięcioletniego paszportu i zielonej karty przejazdu, która uprawnia do tymczasowego pobytu na terytorium Jordanii w celu podjęcia nauki lub pracy. Nie mogą oni jednak pracować lub kupować nieruchomości w Jordanii bez zgody rządu, a studia wyższe są dostępne jedynie za odpłatnością równą tej, którą muszą ponosić obcokrajowcy. Zdecydowanie najniższy status mają uchodźcy z Gazy – posiadają oni jedynie dwuletni tymczasowy paszport, który wymaga ciągłego przedłużania (nieprzedłużenie może skutkować utratą praw rezydenta) i który nie uprawnia do podróży do wielu krajów, np. Egiptu i Syrii. Posiadają za to niebieską kartę przejazdu, która zezwala na podróż do Strefy Gazy, jeśli dotyczy to sytuacji łączenia rodzin. Gazańczycy nie mogą pracować w rządzie, nie są uprawnieni do korzystania z bezpłatnej służby zdrowia, a z uczelni wyższych korzystają podobnie jak obcokrajowcy, czyli za wysoką odpłatnością. Pozostała ludność palestyńska, legitymująca się paszportem Autonomii Palestyńskiej, ma w Jordanii status obcokrajowców (Al-Abed 2004a, Al-Abed 2004b).

Jordańczycy, również pochodzenia palestyńskiego, mają swobodny dostęp do rynku pracy, zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym. Zauważalna jest jednak swoista dyskryminacja na rynku pracy. Transjordańczycy mają pierwszeństwo w zatrudnieniu w sektorze publicznym, co powoduje, że Palestyńczycy z kolei dominują w sektorze prywatnym, m.in. w handlu i usługach finansowych. Jest to spowodowane m.in. wyższym poziomem wykształcenia, większymi kwalifikacjami profesjonalnymi oraz wyższą mobilnością ludności palestyńskiej. Spośród pięciuset największych przedsiębiorstw w Jordanii w 1995 roku, 60% stanowiły spółki będące własnością Palestyńczyków (zob. Tabela 7). Sektor bankowy, który z racji na niewielkie zasoby surowców w Jordanii, jest jedną z głównych gałęzi gospodarki, w ponad 90% skupiony jest w rękach Palestyńczyków. Podobnie wygląda sytuacja z prywatnym szkolnictwem wyższym – w roku 2000 jedenaście z trzynastu prywatnych

uniwersytetów w Jordanii należało do Palestyńczyków. Wkład ludności palestyńskiej, w tym uchodźców, których sytuacja finansowa uległa poprawie, w rozwój i stabilizację systemu gospodarczego Jordanii jest obecnie niezwykle istotny. Taki stan rzeczy zarysowuje się już od lat 60., kiedy to udział przekazów pieniężnych od palestyńskich migrantów zarobkowych (z jordańskimi paszportami) w dochodach państwa systematycznie wzrastał (Reiter 2004).

Tabela 6. 500 największych przedsiębiorstw w Jordanii (1995 r.)

Własność	Przedsiębiorstwa		Zasoby		Obroty		Zatrudnieni	
	szt.	%	mln JD	%	mln JD	%	os.	%
Transjordańczycy	157	31	945	16	1 152	29	11 513	26
Palestyńczycy	300	60	3 670	63	2 159	54	28 497	63
Mieszana lub inna	43	9	1 199	21	691	17	4 829	11
Razem	500	100	5 814	100	4 002	100	44 839	100

Źródło: Reiter 2004, s. 77.

Mimo iż oficjalnie równi wobec prawa, Palestyńczycy mają znacznie mniejszy udział w sprawowaniu władzy, niżby to wynikało z potencjału ludnościowego. Objawia się to w składzie personalnym rządu, parlamentu i służby dyplomatycznej (zob. Tabela 8), a wynika m.in. z dyskryminującego ludność palestyńską prawa wyborczego w Jordanii (wybierana izba niższa) oraz polityki monarchy (mianowana izba wyższa). Prawo wyborcze promuje dystrykty wiejskie, w których dominuje ludność transjordańska, przyznając im znacznie więcej mandatów aniżeli dystryktom miejskim o podobnej lub większej liczbie ludności, zdominowanym przez Palestyńczyków (zob. Tabela 9). Jest to typowy przykład *gerrymanderingu milczącego*, który sprzyja wyłanianiu parlamentu wspierającego politykę monarchii, czego dowodem były wybory w 1993, 1997, 2003, 2007 i 2010 roku.

Tabela 7. Udział Palestyńczyków w sprawowaniu władzy w Jordanii (1997 r.)

	Transjordańczycy	Palestyńczycy	Udział Palestyńczyków [%]
Ministrowie rządu	18	6	25,0
Ambasadorzy	39	6	13,3
Kluczowe stanowiska w państwie	80	20	20,0
Izba Reprezentantów	67	13	16,3
Senat	33	7	17,5

Źródło: Abu-Odeh 1999, s. 231.

Tabela 8. Przykład dysproporcji między rzeczywistą dystrybucją mandatów wyborczych a reprezentacją proporcjonalną – prawo wyborcze Jordanii (1997 r.) w wybranych okręgach wyborczych

Okręg wyborczy	Liczba ludności	% kandydatów pochodzenia palestyńskiego	Liczba przyznanych mandatów	Liczba mandatów przy reprezentacji proporcjonalnej	Różnica
Amman 2	517 269	73	3	9,9	-6,9
Amman 1	318 821	63	3	6,1	-3,1
Zarqa	643 323	59	6	12,4	-6,4
Amman 4	197 418	43	2	3,8	-1,8
Amman 3	160 445	32	5	3,1	+1,9
Aqaba	68 773	22	2	1,3	+0,7
Amman 5	361 850	17	5	7,0	-2,0
Balqa	283 390	17	8	5,4	+2,6
Irbid	464 958	15	9	8,9	+0,1
Jerash	124 664	13	2	2,4	-0,4
Karak	165 677	7,5	9	3,2	+5,8
Tafileh	54 525	6	3	1,1	+1,3

Źródło: Lust-Okar 2006, s. 464.

Status prawny i społeczny uchodźców politycznych w Jordanii jest niezaprzeczalnie znacznie lepszy aniżeli w pozostałych obszarach działania UNRWA. Tak w Strefie Gazy, jak i na Zachodnim Brzegu, uchodźcy posiadają takie same prawa jak pozostała część ludności palestyńskiej. Należy jednak zauważyć, że sytuacja humanitarna i warunki życia ogółu ludności w obu tych obszarach są relatywnie gorsze aniżeli w Jordanii, m.in. ze względu na izraelską blokadę gospodarczą czy wysoką gęstość zaludnienia. Ponadto, znajdujący się pod izraelską okupacją uchodźcy poddawani są licznym restrykcjom administracyjnym, dyskryminacji czy ponownym przesiedleniom (zwłaszcza wtedy, gdy zamieszkują tereny atrakcyjne lub strategiczne z punktu widzenia żydowskich osadników). Nieco lepiej traktowana jest grupa uchodźców z Zachodniego Brzegu, która legitymuje się jordańskimi paszportami (Said 2002). Uchodźcy palestyńscy mieszkający w Izraelu, podobnie jak pozostała ludność arabska Izraela, posiadają izraelskie obywatelstwo; w praktyce jest to jednak obywatelstwo drugiej kategorii. W przypadku Palestyńczyków zamieszkujących

w Egipcie²⁰ (ok. 60 tysięcy osób), mają oni najczęściej status rezydenta i posiadają egipski dokument podróży, jednakże nałożono na nich wiele ograniczeń prawnych. Nie mogą oni m.in. pracować w określonych zawodach oraz korzystać z publicznych szkół (Al-Abed 2004b).

Syria oferuje uchodźcom palestyńskim prawa społeczne i gospodarcze niemal równe obywatelom syryjskim. Palestyńczycy mają m.in. równe prawa zatrudnienia, mogą zakładać własne przedsiębiorstwa czy chociażby zaciągać się do syryjskiej armii. Z drugiej zaś strony, władze syryjskie konsekwentnie odmawiają uchodźcom prawa do uzyskania obywatelstwa, w związku z czym pozbawieni są oni na przykład czynnych i biernych praw wyborczych. Dodatkowo, na uchodźców nałożono inne ograniczenia prawne – nie mogą oni posiadać więcej niż jednego domu (nieruchomości), nie mogą też nabywać ziemi uprawnej (Said 2002).

Najgorzej kształtuje się status uchodźców palestyńskich w Libanie, gdzie stanowią oni około 10-12% populacji. Połowa z nich (53%) zamieszkuje na obszarze obozów dla uchodźców, a ponad 60% znajduje się poniżej granicy ubóstwa. Już w 1962 roku Palestyńczycy w Libanie zostali określani jako „obcokrajowcy nieposiadający dokumentów tożsamości z kraju ich pochodzenia, zamieszkujący w Libanie na podstawie karty rezydenta wydawanej przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Wewnętrznego” (Jarrar 1996), której przyznanie było z kolei uzależnione od rejestracji w UNRWA. Ponieważ część uchodźców nigdy nie była zarejestrowana w UNRWA, w świetle libańskiego prawa nie są oni upoważnieni do posiadania dokumentu tożsamości. Dwa lata później, w 1964 roku, Palestyńczycy uzyskali status „cudzoziemców trzeciej kategorii”, który oznaczał całkowitą dyskryminację na rynku pracy – pierwszeństwo zatrudnienia przed Palestyńczykami mają m.in. wszyscy Arabowie oraz emigranci z krajów Azji Południowo-Wschodniej. Powoduje to, że uchodźcy pracują na czarnym rynku, częstokroć za wynagrodzenia znacznie niższe od płacy minimalnej. Ponadto, prawnicy i inżynierowie palestyńscy nie mają prawa wykonywania swoich zawodów oraz zrzeszania się w związkach zawodowych. Lekarze i pielęgniarki natomiast mogą pracować tylko w ośrodkach zdrowia prowadzonych przez Towarzystwo Palestyńskiego Czerwonego Półksiężycy (Kibreab 2003). Nadzieją na poprawę sytuacji uchodźców w Libanie było Porozumienie Kairskie z 1969 roku, które określało prawa i obowiązki libańskich Palestyńczyków; w 1987 roku zostało ono

²⁰ Zarówno Izrael, jak i Egipt nie są obszarami działania UNRWA, ale w obu krajach mieszkają uchodźcy palestyńscy.

jednak wypowiedziane przez rząd w Bejrucie w obliczu pierwszej *intifady*. W konsekwencji, uchodźcy palestyńscy w Libanie nieprzerwanie są obiektem dyskryminacji, izolacji społecznej, czy negatywnej kategoryzacji. Znajdują się również w trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej ze względu na wysokie bezrobocie oraz ograniczone prawo przemieszczania się po Libanie (Jarrar 1996). Co więcej, jakakolwiek naturalizacja Palestyńczyków w Libanie jest wykluczona ze względu na delikatną naturę systemu politycznego, gdzie główne stanowiska w kraju są tradycyjnie rozdzielane między reprezentantów chrześcijańskich maronitów (prezydent), sunnitów (premier) i szyitów (szef parlamentu). Przyznanie obywatelstwa uchodźcom spowodowałoby nagły wzrost liczby Libańczyków obrządku sunnickiego, co z kolei stoi w opozycji do interesów ludności szyickiej. Świadczą o tym chociażby słowa ministra spraw zagranicznych Libanu z 1994 roku: „wszyscy Palestyńczycy w perspektywie powinni zostać usunięci z Libanu” czy libańskiej konstytucji, która stwierdza, że „w Libanie nie powinno być miejsca dla osadnictwa nie-libańskiego” (Kibreab 2003, s. 49-50). Miało to również bezpośrednie przełożenie na działania podejmowane przez libańskie władze – w latach 90. wielu Palestyńczyków zostało zmuszonych do opuszczenia Libanu (Shiblak 1996). Dopiero w 1999 roku Liban zgodził się na wydawanie Palestyńczykom dokumentów tożsamości.

3. Problem tożsamości

Przez dziesięciolecia zdecydowana większość uchodźców przybyłych do Jordanii, pomimo ich jednoznacznej identyfikacji jako Palestyńczyków, akceptowała fakt bycia lojalnym wobec monarchii haszymidzkiej. Wynikało to przede wszystkim z przekonania, iż życie pod panowaniem jordańskim jest „mniejszym złem” w zestawieniu z pozostawaniem pod okupacją izraelską. Co więcej, pozycja uchodźców palestyńskich w Jordanii była i nadal pozostaje lepsza niż Palestyńczyków zamieszkujących inne państwa arabskie (Nevo 2003). Nie oznacza to jednak, że społeczność palestyńska jest w tym względzie homogeniczna. Wręcz przeciwnie, można wyodrębnić szereg typów tożsamości palestyńskiej w zależności od okresu przybycia do Jordanii oraz statusu społecznego i materialnego uchodźców. Różnią się one choćby zbiorowymi przekonaniami politycznymi, ideologią, stopniem identyfikacji z państwem jordańskim czy nastawieniem do procesu pokojowego.

Najstarsza grupa uchodźców z 1948 roku (*lajiyun*) to w znacznej mierze mieszkańcy obozów, którzy zachowali swoją odrębną tożsamość palestyńską, w nikłym jedynie stopniu integrując się ze społeczeństwem jordańskim. Stanowią oni główną siłę opozycyjną wobec władzy Haszymidów oraz wobec procesu pokojowego z Izraelem. Są także świadomi, że nawet w sytuacji utworzenia niepodległego państwa palestyńskiego na Zachodnim Brzegu, nie będą oni w stanie powrócić do swych domów, jako że większość z nich pochodzi z terytorium dzisiejszego Izraela. Najlepiej ich tożsamość oddają słowa 11-letniego chłopca, zamieszkującego jeden z obozów dla uchodźców: „Moje serce jest palestyńskie, mój paszport jordański” (Bjawi-Levine 2009, s. 75). Podobnie ma się sytuacja z uchodźcami roku 1967 (*nazihun*), którzy nieprzerwanie kultywują swoją palestyńską tożsamość i są dość nieprzychylni integracji z Transjordańczykami. Jednocześnie, reprezentowany przez nich stopień kontestacji władzy oraz procesu pokojowego jest niższy aniżeli pośród uchodźców z 1948 roku, ponieważ w przypadku rozwiązania kwestii palestyńskiej prawdopodobnym jest ich powrót na Zachodni Brzeg (Nevo 2003).

Nieco mniej radykalne stanowisko przyjmują uchodźcy mieszkający poza obozami oraz pozostali palestyńscy migranci. Szczególnie wyraźnie zarysowują się tu dwie grupy – miejska klasa średnia oraz palestyńskie elity biznesowe. Pierwszą z nich stanowią przede wszystkim Palestyńczycy, którzy emigrowali do Jordanii z Zachodniego Brzegu w celu poprawy warunków życia czy statusu społecznego, znajdując zatrudnienie w handlu, przemyśle i sektorze publicznym. Zaliczają się do niej również uchodźcy, których sytuacja finansowa umożliwiła zamieszkanie poza obszarem obozów. Pośród tej grupy poczucie „palestyńskości” jest silne, aczkolwiek nie stoi ono w opozycji do lojalności wobec monarchii. Często dochodzi też do pełnej integracji ze społeczeństwem oraz przyjęciem tożsamości jordańskiej. Palestyńskie elity, które osiągnęły sukces gospodarczy lub polityczny (np. wysokie stanowiska w biurokracji rządowej) wydają się w pełni akceptować sytuację społeczno-polityczną w Jordanii w zamian za stabilizację, która zapewnia im stałe dochody. W rzeczywistości, obok ludności wywodzącej się z Transjordanii, stanowią oni filar monarchii haszymidzkiej, nie widząc opozycji w identyfikowaniu się jako jednocześnie Palestyńczycy i Jordańczycy (Brand 1995).

Odrębną grupę stanowią jordańscy Palestyńczycy, którzy zostali repatriowani z Kuwejtu i innych państw Zatoki po 1990 roku. Z racji na nikły stopień identyfikacji z Jordanią jeszcze przed powrotem, wielu z nich miało problem z dostosowaniem się

do życia w nowych warunkach. Obecnie świadomi są oni swej przynależności do społeczności palestyńskiej, a jednocześnie przejawiają elementy odrębnej tożsamości, co można wiązać z odmiennymi doświadczeniami społeczno-ekonomicznymi z okresu ich pobytu w państwach Zatoki. Grupa ta wyraża umiarkowane poparcie dla ogólnej linii politycznej monarchii, w pełni wspierając jej działania ograniczające radykalizm społeczny, w tym religijny (Brand 1995, Nevo 2003).

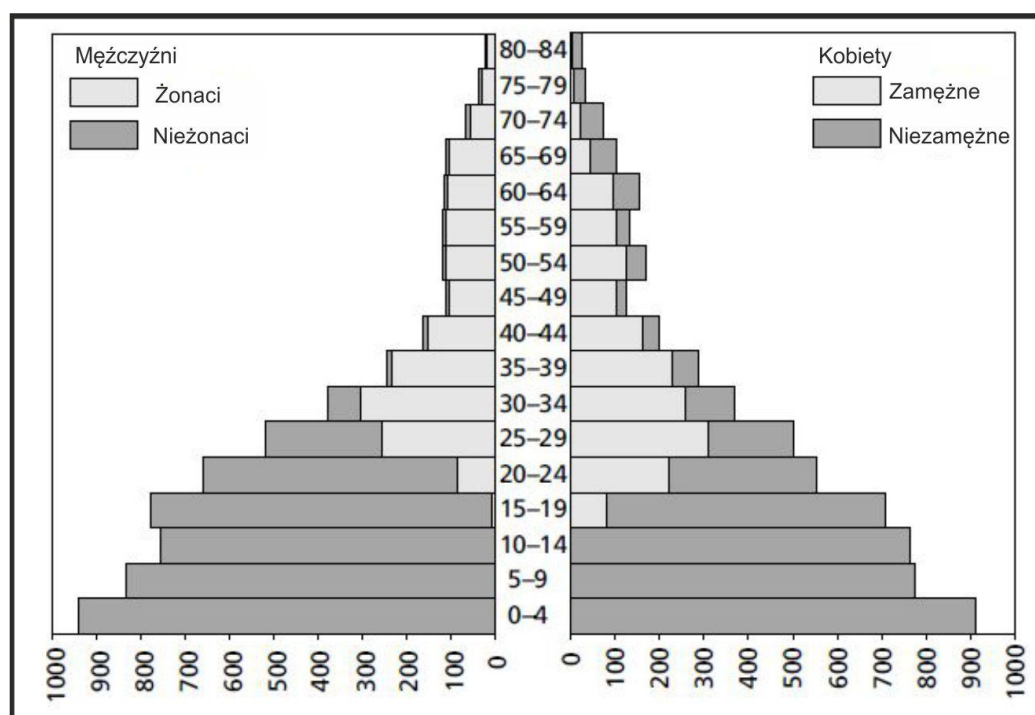
Problem tożsamości ludności palestyńskiej i jej lojalności wobec monarchii budzi liczne kontrowersje wśród społeczeństwa wywodzącego się z Transjordanii. Wielu obawia się, że w obliczu dominacji demograficznej Palestyńczyków, Jordania stanie się państwem palestyńskim. Beduińska ludność Wschodniego Brzegu boi się również utraty licznych przywilejów, jakimi cieszy się w Jordanii, np. wysokich stanowisk w armii czy w biurokracji rządowej (Bjawi-Levine 2009). Stąd też Jordańczycy przejawiają wielkie zainteresowanie trwałym rozwiązaniem problemu palestyńsko-izraelskiego, w tym repatriacją ludności palestyńskiej na Zachodni Brzeg i do Izraela. Jednocześnie, przedstawiciele transjordańskich elit politycznych prezentują stanowisko, że Jordańczykami są jedynie osoby zamieszkujące w Jordanii, które „są zadowolone z życia politycznego kraju, konstytucji oraz jedności palestyńsko-jordańskiej” (Nevo 2003, s. 201).

Koresponduje to z postulowaną przez środowiska rządowe ideą tożsamości jordańskiej, łączącej elementy „palestyńkości” i „transjordańkości”. Jej wyznacznikami są cztery elementy: przywiązanie do monarchii, sprawy palestyńskiej, panarabizmu oraz jedności palestyńsko-jordańskiej. Szczególnie istotna w kreowaniu wspólnej tożsamości jest rola monarchii Haszymidów, którzy wywodzą swe korzenie w prostej linii od proroka Mahometa, co z kolei zapewnia im legitymizację władzy wśród wielu grup społecznych zamieszkujących Jordanię. Ponadto, obecna para królewska jest ewidentnym przykładem jak owa jedność może wyglądać w praktyce – królowa Rania urodziła się w Kuwejcie w rodzinie palestyńskiej, aby następnie powrócić do Jordanii po 1990 roku. Przywiązanie do arabizmu jest przesłaniem wskazującym na szczególny charakter państwa jordańskiego jako kraju dla wszystkich Arabów, niezależnie od ich pochodzenia. Przejawia się to również w przyjmowaniu przez Jordanię kolejnych fal uchodźców na przestrzeni kilkudziesięciu lat, nie tylko z Palestyny, ale też z Iraku. Udzielanie schronienia uchodźcom palestyńskim jest natomiast tylko jednym z wielu przejawów poparcia dla sprawy palestyńskiej, obok zaangażowania politycznego, obrony świętych miejsc Islamu w Jerozolimie czy też

wsparcia finansowego (Brand 1995). Jak zauważa H. Frisch (1997), Palestyńczycy i Transjordańczycy mówią tym samym językiem (arabskim), wyznają tę samą religię (islam obrządku sunnickiego) oraz wywodzą się z tego samego kręgu kulturowego. Sprawia to, że relacje między ludnością wywodzącą się ze Wschodniego Brzegu a Palestyńczykami nie zawsze są antagonistyczne, a na płaszczyźnie oficjalnej społeczeństwo Jordanii może funkcjonować jako jednorodne.

4. Charakterystyka demograficzna

Spółeczność uchodźców palestyńskich w Jordanii jest bardzo młoda. Ponad 25% jej ogółu stanowią dzieci poniżej dziewiątego roku życia, a średni wiek wynosi 18,5 roku. Piramida wieku i płci (Ryc. 4) w dolnej jej części (do 34. roku życia) przedstawia strukturę typową dla społeczeństwa z wysoką, acz powoli malejącą stopą urodzeń. Górna część wskazuje natomiast na silny odpływ ludności między 40. a 60. rokiem życia, spowodowany przede wszystkim migracją zarobkową (Khawaja, Tiltne 2002a)²¹.

Ryc. 4. Struktura wieku, płci i stanu cywilnego uchodźców palestyńskich

Źródło: Khawaja, Tiltne 2002a, s. 20.

²¹ Dane statystyczne w pracy M. Khawaji i A. Tiltne (2002a) pochodzą z badań przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie 2590 gospodarstw domowych. Badania zostały wykonane w 1999 roku przy współpracy Uniwersytetu Jarmuk oraz Instytutu Fafo.

Statystycznie mieszkańcy Jordanii wchodzi w związek małżeński później aniżeli osoby zamieszkujące na Zachodnim Brzegu, w Strefie Gazy oraz w Libanie; dotyczy to zarówno uchodźców palestyńskich, jak i ludności nie-uchodźczej. W przypadku kobiet różnica ta wynosi około jednego roku (od 18,4 lat dla Strefy Gazy do 19,3 lat dla Jordanii), natomiast w przypadku mężczyzn dwa lata (Strefa Gazy – 22,6 lat, a Jordania – 24,6 lat) (Jacobsen 2003). Udział osób pozostających w związkach małżeńskich w poszczególnych grupach wiekowych prezentuje Ryc. 4.

Uchodźców palestyńskich w Jordanii cechuje wysoki współczynnik dzietności kobiet, jednakże zarysowuje się jego wyraźna tendencja spadkowa z 6,20 w latach 1983-1986 do 4,60 w latach 1994-1998. Co istotne, jest to wskaźnik niższy od wartości charakteryzującej pozostałą część społeczeństwa jordańskiego oraz uchodźców palestyńskich zamieszkujących na innych obszarach (Zachodni Brzeg, Gaza). Jednocześnie, spadek współczynnika dzietności kobiet jest w przypadku Jordańczyków najwyższy spośród wszystkich grup objętych poniższym zestawieniem i przekracza 20% w ciągu jedenastu lat (zob. Tabela 10).

Tabela 9. Współczynnik dzietności kobiet w Jordanii, na Zachodnim Brzegu i w Strefie Gazy w latach 1983-1994

Kraj/grupa ludności	1983-1986	1987-1990	1991-1994	Zmiana bezwzględna	Zmiana [%]
Strefa Gazy	7,42	7,79	7,71	0,29	3,91
Nie-uchodźcy	7,95	8,10	7,76	-0,19	-2,39
Uchodźcy	7,15	7,63	7,69	0,54	7,55
w tym: UwO*	6,89	7,27	7,47	0,58	8,42
UpO*	7,48	8,10	7,95	0,47	6,28
Zachodni Brzeg	6,39	5,91	5,77	-0,62	-9,70
Nie-uchodźcy	6,47	6,02	5,88	-0,59	-9,12
Uchodźcy	6,17	5,64	5,50	-0,67	-10,86
w tym: UwO*	6,67	5,63	5,68	-0,99	-14,84
UpO*	6,00	5,64	5,44	-0,56	-9,34
Jordania	6,21	5,43	4,89	-1,32	-21,26
Nie-uchodźcy	6,25	5,71	4,91	-1,34	-21,44
Uchodźcy	6,20	5,04	4,85	-1,35	-21,77
w tym: UwO*	6,92	6,11	5,25	-1,67	-24,13
UpO*	6,16	4,91	4,77	-1,39	-22,56

*UwO – uchodźcy zamieszkujący w obozach, UpO – uchodźcy mieszkający poza obozami

Źródło: Khawaja 2003b.

Śmiertelność niemowląt i dzieci pośród uchodźców palestyńskich w Jordanii wynosi odpowiednio ok. 23,0‰ (niemowlęta) oraz ok. 25,5‰ (dzieci do lat pięciu) i jest relatywnie niska – dla pozostałej ludności Jordanii wskaźniki te wynoszą ok. 31‰ i ok. 36,5‰, a dla pozostałych obszarów działania UNRWA wahają się od 25 do 40‰. Zauważalny jest kilkuprocentowy spadek wskaźnika śmiertelności jordańskich dzieci na przełomie lat 1990-2000 (Jacobsen 2003). Cechy demograficzne społeczności uchodźców w dużej mierze są związane z warunkami ich życia.

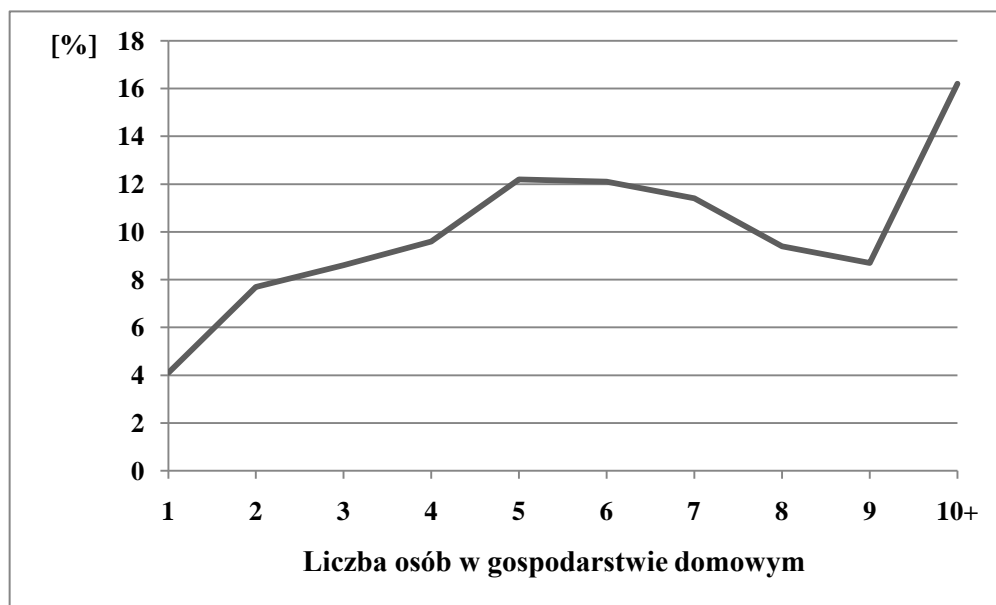
5. Przestrzenne zróżnicowanie warunków życia

Spośród uchodźców zarejestrowanych w UNRWA w Jordanii, 17,3% mieszka na terenie obozów. Inne badania (Arneberg 1997) wskazują liczbę mieszkańców obozów na 13% wszystkich uchodźców palestyńskich przebywających pod jurysdykcją monarchii haszymidzkiej (włączając w to osoby niezarejestrowane przez UNRWA). Pozostała część uchodźców osiedliła się na obszarach miejskich całego kraju, asymilując się z ludnością transjordańską.

Zauważalne jest znaczne zróżnicowanie warunków życia między obiema grupami uchodźców. O ile Palestynicy mieszkający poza obozami mają standard życia porównywalny z resztą społeczeństwa, o tyle mieszkańcy obozów cechują się raczej gorszymi warunkami życia (m.in. sanitarnymi i materialnymi), wyższym bezrobociem oraz wyższym poziomem ubóstwa.

5.1. Warunki mieszkaniowe

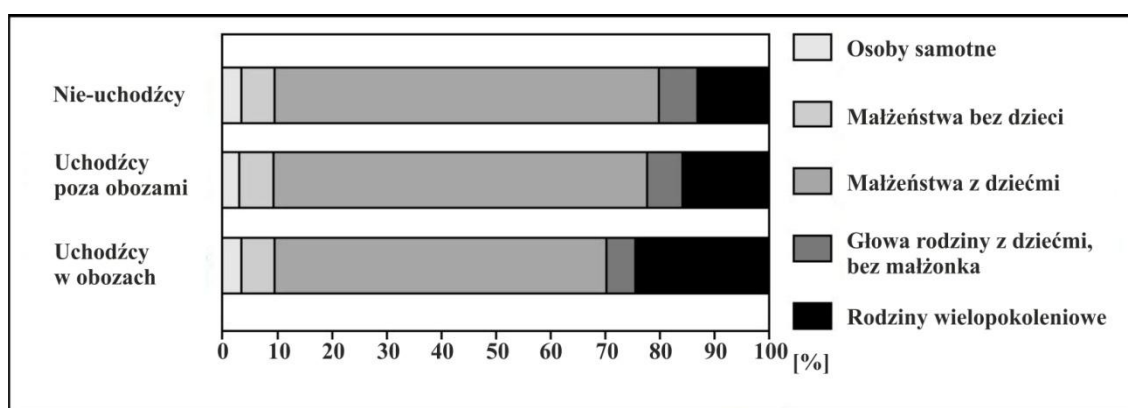
Gospodarstwa domowe uchodźców palestyńskich są relatywnie duże (średnio ok. 6,3 osoby), nie odbiegając tym samym od standardów krajowych i regionalnych (ok. 6,0-6,2 osoby). W przypadku samych obozów przeciętna wielkość gospodarstw domowych jest zróżnicowana i wynosi od 6,0 osób w sąsiedztwie Ammanu do 6,9 osób na zachód od stolicy (obozy Hussein i Baqa'a) – jest to zdecydowanie więcej niż w obozach dla uchodźców w Libanie i na Zachodnim Brzegu (Khawaja, Tiltnes 2002a). W jednej trzeciej wszystkich gospodarstw domowych w obozach mieszka osiem lub więcej osób, a 4,1% to gospodarstwa jednoosobowe (zob. Ryc. 5).

Ryc. 5. Wielkość gospodarstw domowych w obozach dla uchodźców w Jordanii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Khawaja, Tiltnes 2002a.

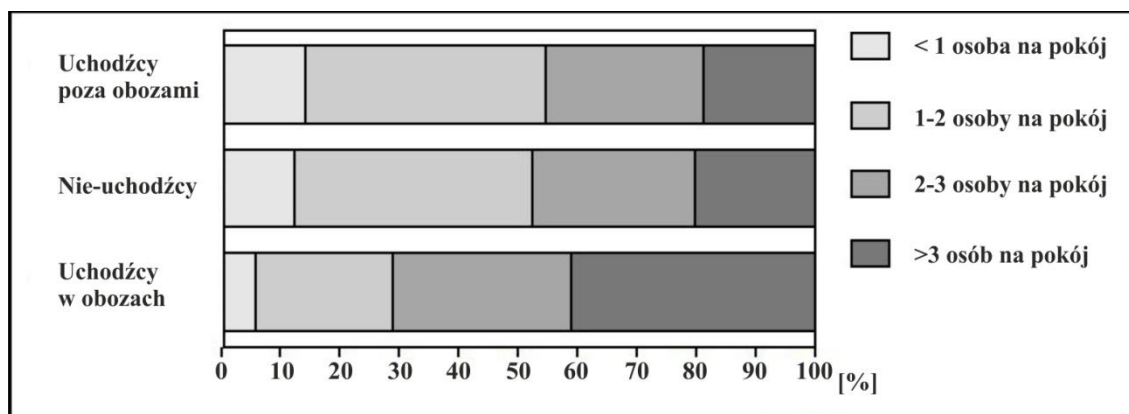
Dominującym typem gospodarstwa domowego w Jordanii jest rodzina nuklearna (dwupokoleniowa), w skład której wchodzi rodzice i dzieci. Stanowią one 60% gospodarstw w obozach dla uchodźców, ok. 68% wśród uchodźców poza obozami oraz 70% wśród ludności nie-uchodźczej. We wszystkich grupach udział gospodarstw jedno- i dwuosobowych jest porównywalny (łącznie ok. 10%), natomiast zauważalny jest dużo większy udział gospodarstw wielopokoleniowych w obozach dla uchodźców – 25% wobec 17% i 13% dla odpowiednio uchodźców spoza obozów oraz pozostałych Jordańczyków (zob. Ryc. 6).

Ryc. 6. Typy gospodarstw domowych w Jordanii

Źródło: Arneberg 1997, s. 19.

Zdecydowana większość uchodźców w obozach zamieszkuje w domach, podczas gdy uchodźcy spoza obozów zazwyczaj wynajmują bądź posiadają mieszkania. W przypadku ludności nie-uchodźczej udział obu grup stanowi po ok. 50%. Istotnym problemem, który dotyka obozy dla uchodźców jest niewielka przestrzeń życiowa w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Przeludnienie obozów jest łatwo zauważalne przy zestawieniu liczby osób przypadających na jeden pokój mieszkalny we wszystkich trzech analizowanych kategoriach mieszkańców Jordanii (zob. Ryc. 7). W obozach ponad 40% mieszkańców współdzieli powierzchnię pokoju z co najmniej dwiema innymi osobami – jest to dwukrotnie więcej niż w przypadku pozostałych grup. Badania (Arneberg 1997) wskazują, że 44% uchodźców w obozach jest niezadowolonych z posiadanej przestrzeni życiowej; w przypadku nie-uchodźców i uchodźców poza obozami wynosi to odpowiednio 22% i 27%. Co istotne, sytuacja ta nie uległa zmianie w ciągu ostatnich kilkunastu lat – podobne badania przeprowadzone na początku lat 90. (Abu Helwa, Birch 1993) wykazały dokładnie takie same tendencje.

Ryc. 7. Liczba osób przypadająca na jeden pokój mieszkalny w Jordanii

Źródło: Arneberg 1997, s. 26.

Standard, w którym mieszkają uchodźcy w obozach jest zdecydowanie niższy, aniżeli w przypadku reszty społeczeństwa jordańskiego. 60% gospodarstw domowych nie posiada własnej łazienki (pozostałe grupy – ok. 30%), a 25% - własnych toalet (pozostałe grupy – ok. 10%). Znacznie lepiej kształtuje się stopień wyposażenia w wydzielone pomieszczenia kuchenne (96%) oraz dostęp do sieci wodociągowej (88%) i elektryczności. Uchodźcy w obozach są ponadto bardziej niezadowoleni ze stanu budynków, w których mieszkają: 75% uważa, że pokoje są zbyt wilgotne, 65%, że pokoje są zbyt zimne w okresie zimowym, a 55% - że są zbyt gorące latem. Wielu narzeka również na hałas, zanieczyszczenie powietrza oraz zaśmiecenie najbliższego

otoczenia – średnio dotyczy to dwa razy większej liczby osób niż w przypadku pozostałych grup (Arneberg 1997).

5.2. Zdrowie

Szereg badań dotyczących samooceny zdrowia wśród mieszkańców Jordanii wskazuje, że około 60-70% określa swój stan zdrowia jako dobry lub bardzo dobry, przy czym nieznacznie bardziej zadowoleni są mężczyźni. Jako zły lub bardzo zły uznaje swój stan zdrowia jedynie 5-6% społeczeństwa. Na tym tle negatywnie wyróżniają się mieszkańcy obozów, spośród których 8% kobiet i 18% mężczyzn jest niezadowolonych ze stanu zdrowia. Co ciekawe, osoby zaangażowane społecznie (członkostwo w organizacjach charytatywnych, stowarzyszeniach, klubach towarzyskich) oceniają swoje zdrowie znacznie lepiej aniżeli osoby wycofane. Tendencja ta zarysowuje się wyraźniej wśród mężczyzn aniżeli kobiet, co może się wiązać z wyższym analfabetyzmem kobiet oraz utrzymującym się systemem patriarchalnym (Khawaja, Tewtel-Salem, Obeid, Saliba 2006).

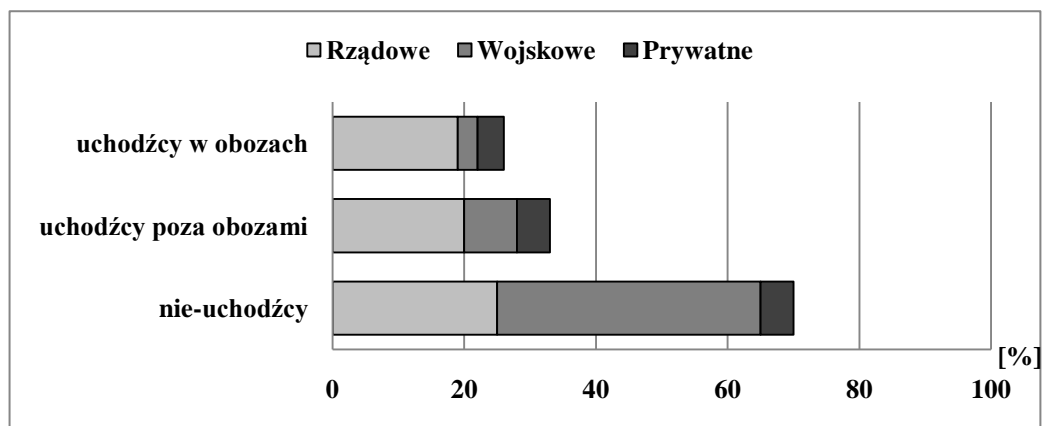
Podobnie kształtuje się sytuacja z przewlekłymi chorobami oraz kalectwem – wśród uchodźców w obozach zdarzają się one ponad dwa razy częściej (6,6%) niż w przypadku nie-uchodźców (3,0%). Gorszy stan zdrowia przekłada się na niską wydajność siły roboczej lub pozostawanie poza rynkiem pracy, co w konsekwencji prowadzi do niższych dochodów gospodarstwa domowego i ubóstwa na terenie obozów dla uchodźców (Arneberg 1997).

W Jordanii istnieją trzy systemy ubezpieczeń zdrowotnych. Pod względem jakości oferowanych usług są to kolejno systemy prywatny, wojskowy i rządowy²². Ponadto, bezpłatne usługi medyczne dla wszystkich zarejestrowanych uchodźców oferuje UNRWA, szczególny nacisk kładąc na podstawową i prewencyjną opiekę medyczną, w tym dla młodych matek i dzieci. UNRWA prowadzi w Jordanii dwadzieścia cztery ośrodki zdrowia, z czego trzynaście znajduje się na terenie obozów (Khawaja, Tiltne 2002a, DPA 2008).

Blisko 74% uchodźców mieszkających w obozach, 67% uchodźców poza obozami oraz 30% ludności nie-uchodźczej nie posiada ubezpieczenia zdrowotnego.

²² Wojskowe ubezpieczenia zdrowotne obejmują pracowników sił zbrojnych, służb mundurowanych, sił specjalnych i wywiadowczych, pracowników cywilnych resortu bezpieczeństwa oraz np. pracowników linii lotniczych Royal Jordanian Airlines. Ubezpieczenia publiczne (rządowe) obejmują wszystkich pracowników sektora publicznego oraz osoby objęte programami pomocy społecznej.

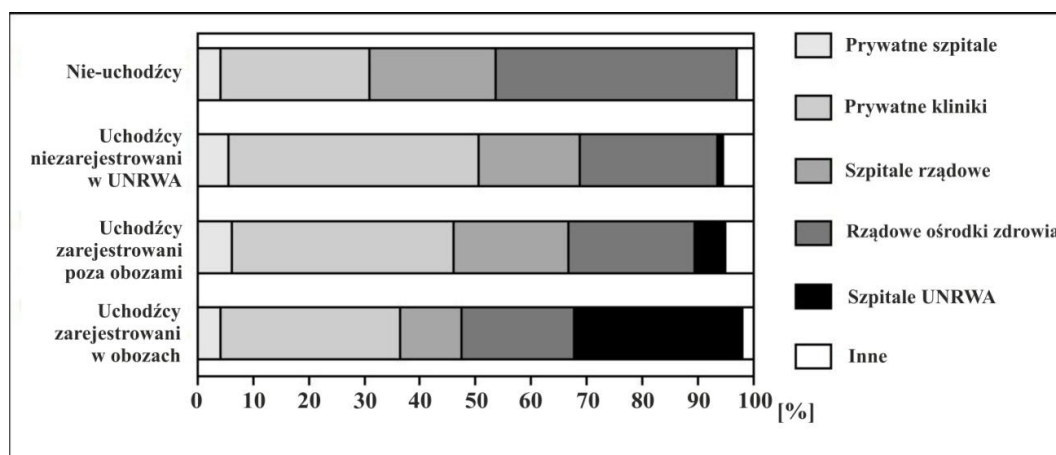
We wszystkich trzech grupach udział ubezpieczeń publicznych i prywatnych jest porównywalny i wynosi odpowiednio 20-25% i ok. 5%. Znaczące różnice zarysowują się w przypadku ubezpieczenia wojskowego – uzyskuje je jedynie 3% mieszkańców obozów, 8% uchodźców spoza obozów oraz aż 40% pozostałych obywateli Jordanii (zob. Ryc. 8). Wynika to m.in. z dyskryminacji Palestyńczyków w zatrudnianiu w sferze bezpieczeństwa – trzon i dowództwo armii oraz policji stanowią osoby wywodzące się z Transjordanii.

Ryc. 8. Ubezpieczenia zdrowotne w Jordanii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Khawaja, Tiltmes 2002a.

Posiadane ubezpieczenie zdrowotne znajduje swoje bezpośrednie odzwierciedlenie w korzystaniu z usług medycznych. Nie-uchodźcy, posiadający głównie ubezpieczenie rządowe i wojskowe, korzystają z publicznej służby zdrowia. Mieszkańcy obozów natomiast, ze względu na niskie dochody i brak ubezpieczenia, w znacznej mierze są zmuszeni korzystać z usług oferowanych przez UNRWA (zob. Ryc. 9).

Ryc. 9. Wykorzystanie usług medycznych w Jordanii

Źródło: Arneberg 1997, s. 34.

Relatywnie dobrze kształtuje się stan zdrowia dzieci uchodźców – jest on porównywalny z pozostałymi mieszkańcami Jordanii. Zdecydowana większość (powyżej 95%) przeszła obowiązkowe szczepienia na polio, DPT (błonica, krztusiec, tężec) oraz świnkę. Poziom niedożywienia dzieci w całym społeczeństwie Jordanii wynosi 3-4% i wśród uchodźców nie odbiega od normy. Co więcej, wskaźniki śmiertelności niemowląt i dzieci uchodźców są znacznie niższe (o około 8-10%) od reszty społeczeństwa (Arneberg 1997). Ponadto, na terenie obozów opieką prenatalną objętych jest aż 95% kobiet – o 9% więcej niż w przypadku pozostałych uchodźców i o 13% więcej niż wśród ludności nie-uchodźczej (Brynen, El-Rifai 2007).

5.3. Edukacja

Sukces rozwoju jordańskiego systemu szkolnictwa sprawił, że dysproporcje w edukacji między uchodźcami palestyńskimi a Transjordańczykami zostały zniwelowane²³. Obecnie praktycznie wszystkie dzieci, niezależnie od swego pochodzenia, uczęszczają do szkół. Zauważalna jest jednak tendencja, że dzieci mieszkające w obozach dla uchodźców wcześniej kończą swoją edukację, zazwyczaj na poziomie podstawowym.

Poziom analfabetyzmu w Jordanii z roku na rok spada. Jeszcze w 1996 roku wynosił on 17% (Hannsen-Bauer, Pedersen, Tiltnes 1998), podczas gdy w 2010 roku osiągnął poziom 6,9%, z czego wśród mężczyzn 3,7%, a wśród kobiet 10,1%. Wysoki jest również odsetek osób osiągających wykształcenie średnie i wyższe, zwłaszcza w zestawieniu z innymi państwami regionu. Pod koniec lat 90. odsetek ten wyniósł ok. 34% dla Jordanii i Zachodniego Brzegu, 29% dla Syrii oraz jedynie 22% dla Libanu (Jacobsen 2003). Na tym tle wyróżnia się grupa uchodźców spoza obozów, gdzie osoby z wykształceniem średnim i wyższym stanowią 40%.

Wskaźnik skolaryzacji jest równie wysoki dla chłopców, jak i dziewcząt na poziomie edukacji podstawowej (>99%) i średniej (>80%). Zróżnicowanie następuje dopiero przy podejmowaniu decyzji o studiach wyższych – kobiety znacznie częściej z nich rezygnują ze względu na trudności finansowe, czy uwarunkowania rodzinne (np. małżeństwo, zakaz rodziców); dotyczy to szczególnie kobiet zamieszkujących

²³ Dysproporcje te historycznie kształtowały się na niekorzyść ludności transjordańskiej. Obecnie jedyną grupą uchodźców palestyńskich posiadającą wykształcenie lepsze aniżeli Transjordańczycy są osoby, które powróciły do Jordanii po wojnie w Zatoce w latach 1990-1991. Ponad połowa z nich posiada co najmniej średnie wykształcenie.

w obozach dla uchodźców. W przypadku uchodźców-mężczyzn wskaźnik skolaryzacji na poziomie edukacji wyższej jest porównywalny z innymi mieszkańcami Jordanii (Khawaja, Tiltneš 2002a)

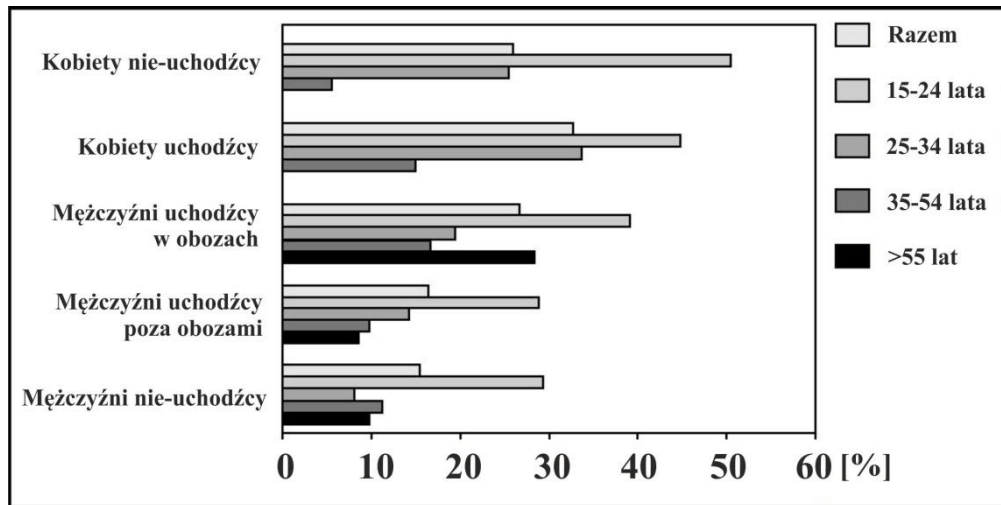
W odniesieniu do edukacji podstawowej i średniej, ponad 90% nie-uchodźców oraz 73% uchodźców spoza obozów uczęszcza do szkół publicznych finansowanych przez rząd. W przypadku uchodźców zamieszkujących w obozach i zarejestrowanych w UNRWA, aż 80% uczęszcza do szkół prowadzonych przez tę organizację, a kolejne 18% do szkół publicznych. We wszystkich grupach udział szkół prywatnych jest niewielki i nie przekracza 12%, ograniczając się do najbardziej zamożnych rodzin (Arneberg 1997).

5.4. Aktywność na rynku pracy

Ponad 41% mieszkańców obozów dla uchodźców w wieku produkcyjnym pozostaje poza rynkiem pracy – dotyczy to 87% kobiet i 31% mężczyzn oraz jest to znacznie powyżej średniej krajowej dla Jordanii (32,1%). Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest w przypadku kobiet praca w gospodarstwie domowym i opieka nad dziećmi (>80%), natomiast w przypadku mężczyzn – zły stan zdrowia (w zależności od kategorii wiekowej od 40 do 80% osób). Maksimum aktywności na rynku pracy przypada, niezależnie od płci, na wiek 25-34 lata. Ponadto, zauważalny jest wpływ edukacji na aktywność ekonomiczną – im wyższy poziom wykształcenia, tym większe zaangażowanie na rynku pracy. Tendencja ta zarysowuje się nadzwyczaj wyraźnie wśród kobiet (Khawaja, Tiltneš 2002b).

Ryc. 10. prezentuje związek między płcią, wiekiem i przynależnością do grupy społecznej a poziomem bezrobocia. W samej Jordanii bezrobocie utrzymuje się na poziomie 15-20%, nieco wyższe (ok. 25-30%) jest na obszarze obozów dla uchodźców. Najniższe bezrobocie (<10%) dotyczy mężczyzn powyżej 55. roku życia oraz kobiet w wieku powyżej 35 lat, niebędących uchodźcami; najwyższe zaś (>40%) dotyka ludzi młodych (15-24 lata), głównie kobiet oraz mieszkańców obozów. Co jest równie istotne, to fakt, że kobiety zdecydowanie dłużej pozostają bez pracy – ok. 55% poszukuje pracy dłużej niż rok, a 25% dłużej niż 3 lata. Podobna sytuacja dotyczy odpowiednio około 35% i 15% mężczyzn. Paradoksalnie, czynnikiem, który zmniejsza szanse kobiet-uchodźców na znalezienie pracy jest wykształcenie. Wśród kobiet, które ukończyły studia wyższe poziom bezrobocia jest niemal trzykrotnie

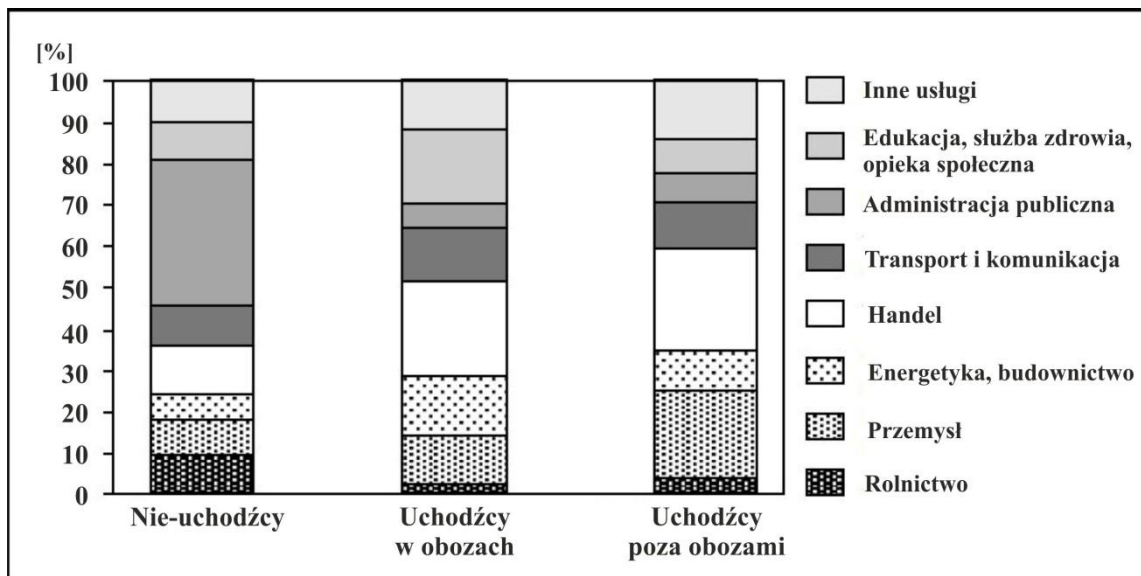
wyższy niż wśród kobiet posiadających jedynie wykształcenie podstawowe (Khawaja, Tiltnes 2002b).

Ryc. 10. Poziom bezrobocia w Jordanii w zależności od płci i wieku

Źródło: Arneberg 1997, s. 52.

Struktura zatrudnienia w jordańskiej gospodarce ulegała przemianom na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat ze względu na odejście od sektorów rolnictwa i przemysłu na rzecz rozwoju sektora usług, a co za tym idzie – zmniejszenie zapotrzebowania na niewykwalifikowanych pracowników. Obecnie blisko 75% ogółu zatrudnionych pracuje w sektorze usług (gł. usługi finansowo-bankowe oraz turystyka), 21% w przemyśle, a jedynie 4% w rolnictwie. Różnice w zatrudnieniu między poszczególnymi grupami społecznymi prezentuje Ryc. 11.

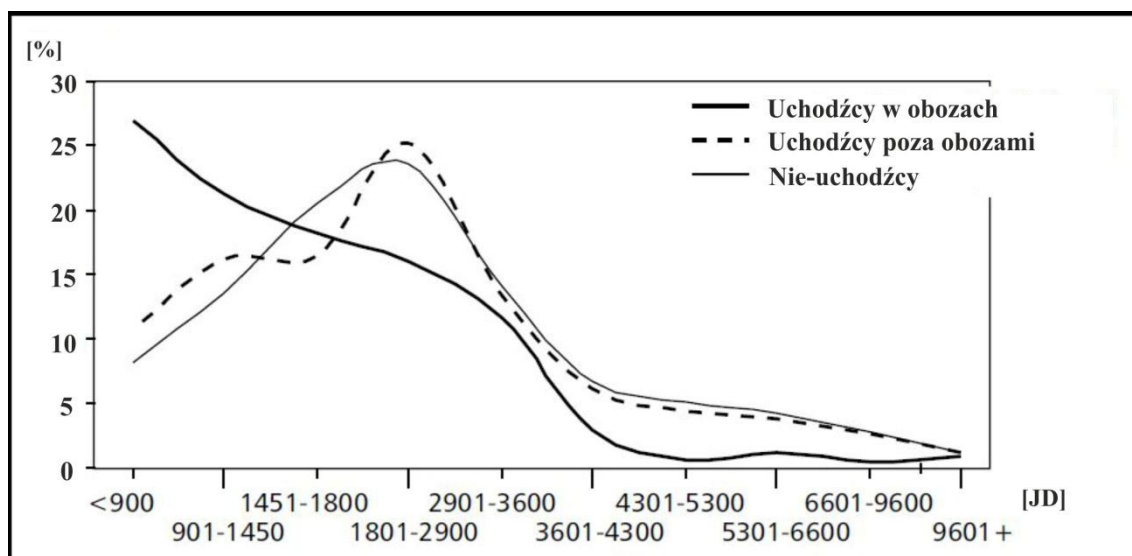
Ryc. 11. Struktura zatrudnienia w Jordanii

Źródło: Arneberg 1997, s. 54.

Wyraźnie widoczna jest dominacja zatrudnienia ludności nie-uchodźczej (głównie Transjordańczyków) w administracji publicznej. Uchodźcy pracują natomiast przede wszystkim w handlu, przemyśle i budownictwie (mężczyźni) oraz edukacji, służbie zdrowia i opiece społecznej (kobiety). Głównym zatrudniającym uchodźców jest sektor prywatny (>60%), po około 15% osób zatrudniają sektor publiczny oraz biznesy rodzinne, a jedynie kilka procent – UNRWA.

5.5. Dochody i poziom ubóstwa

Między uchodźcami a pozostałą częścią społeczeństwa jordańskiego brak jest różnicowania ze względu na rodzaj uzyskiwanych dochodów. We wszystkich grupach 60% to dochody z tytułu wykonywanej pracy najemnej, a 15-20% - własnej działalności gospodarczej; kolejne 15-20% to transfery pieniężne od krewnych za granicą. Dużo bardziej zróżnicowana jest wartość uzyskiwanego dochodu w poszczególnych gospodarstwach domowych (zob. Ryc. 12) – zdecydowanie najniższa jest na terenie obozów dla uchodźców, gdzie ponad 25% gospodarstw osiąga roczny dochód poniżej 900 jordańskich dinarów (JD)²⁴. Brak jest natomiast istotnych dysproporcji w wysokości dochodu między uchodźcami mieszkającymi poza obozami a ludnością nie-uchodźczą.

Ryc. 12. Dystrybucja rocznego dochodu w gospodarstwach domowych w Jordani

Źródło: Arneberg 1997, s. 56.

²⁴ Roczny dochód 6-osobowego gospodarstwa domowego w wysokości 1250 JD jest określony w wielu publikacjach (Arneberg 1997, Khawaja, Tiltne 2002a, Khawaja, Tiltne 2002b) jako granica ubóstwa.

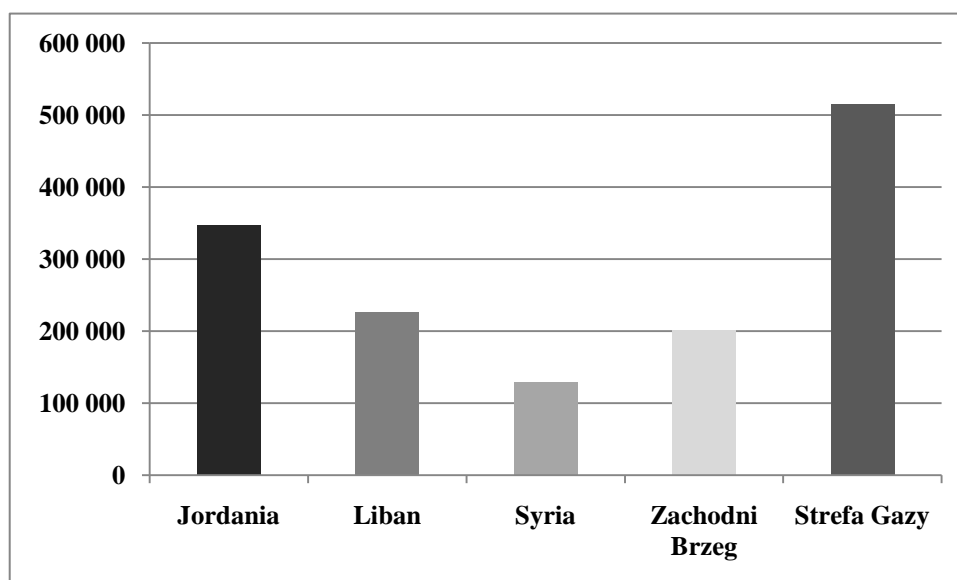
Według szacunków około 31% gospodarstw domowych na terenie obozów dla uchodźców znajduje się poniżej linii ubóstwa: biednych jest 36% gospodarstw w obozach położonych na północy kraju, 26% w Ammanie, a 28% na zachód od stolicy. Problem biedy najbardziej dotyka osoby samotne (>80%) i domy, w których głową rodziny są kobiety (ok. 55%), a także osoby, które niedawno przeniosły się do obozów oraz uciekły do Jordanii ze Strefy Gazy. Zauważalna jest zależność poziomu biedy od kapitału społecznego osób prowadzących gospodarstwa domowe. Im wyższe jest ich wykształcenie, tym mniejsze prawdopodobieństwo wystąpienia ubóstwa: dla wykształcenia niższego od podstawowego wynosi ono 37%, a dla co najmniej średniego już tylko 12%. Najbardziej ubogie są także osoby będące niewykwalifikowaną siłą roboczą (rolnicy, robotnicy), osoby nieaktywne ekonomicznie i bezrobotne (Khawaja, Tiltnes 2002a).

Utrzymujący się wysoki poziom ubóstwa, pomimo relatywnej poprawy warunków życia mieszkańców obozów jest spowodowany kilkoma czynnikami. Po pierwsze, uchodźcy dotychczas zamieszkujący obozy, którzy uzyskali odpowiednie kwalifikacje (wykształcenie, doświadczenie) opuścili je w celu podjęcia pracy w sektorze usług lub przemyśle w innych regionach kraju bądź za granicą. Po drugie, obozy dla uchodźców są bardzo często celem migracji Jordańczyków o niższym statusie materialnym lub osób, których sytuacja życiowa uległa znacznemu pogorszeniu. Oba czynniki prowadzą do zjawiska tzw. „drzwi obrotowych” obozów, gdzie zamożni i ludzie sukcesu wychodzą, a biedni i bezradni wchodzą, tym samym powodując petryfikację stanu biedy w obozach. Istnieje ponadto szereg aspektów instytucjonalnych, m.in. stygmatyzacja uchodźców z obozów na rynku pracy, szczególnie podatność tej grupy społecznej na negatywne efekty przemian gospodarczych w kraju czy brak odpowiednich „znajomości” (arab. *wasta*), które także przyczyniają się do utrzymania obozów dla uchodźców na samym dole drabiny społecznej Jordanii (Khawaja 2003a).

Rozdział III

Obozy uchodźców palestyńskich

Łącznie w 58 obozach dla uchodźców uznawanych przez UNRWA, w pięciu obszarach jej działania, jest zarejestrowanych 1 417 370 osób, z czego 346 830 osób (25%) przypada na Jordanię (zob. Ryc. 13). Większość obozów powstała na ziemi przekazanej pod zarząd UNRWA przez państwa przyjmujące, a do której użytkowania (w tym m.in. budowania na niej domów) uchodźcy potrzebują specjalnego zezwolenia agencji (Bocco 2010).

Ryc. 13. Uchodźcy palestyńscy zarejestrowani w obozach UNRWA (stan na 30 VI 2010 r.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie UNRWA 2010.

W Jordanii działa obecnie trzynaście obozów dla uchodźców palestyńskich, z czego trzy nie są oficjalnie uznawane przez UNRWA (Hassan, Madaba oraz Sukneh). Pięć obozów powstało w celu zapewnienia schronienia dla Palestyńczyków po wojnie 1948 roku; osiem kolejnych powstało bezpośrednio po wojnie 1967 roku (zob. Mapa 4, s. 24). Ogółem w obozach zamieszkuje około 370 000 uchodźców, aczkolwiek wielkość obozów jest bardzo zróżnicowana. Najmniejszy jest obóz Madaba, gdzie mieszka ok. 5 500 osób, największy zaś – obóz Baqa'a, gdzie schronienie znalazło ok. 104 000 osób (zob. Tabela 10).

Tabela 10. Obozy uchodźców palestyńskich w Jordanii

Nazwa obozu	Rok założenia	Liczba mieszkańców	Gęstość zaludnienia [km ²]
Amman New Camp (Wihdat)	1955	51 500	107479
Azmi Al-Mufti (Husn)	1968	22 000	29016
Baqa'a	1968	104 000	72439
Hassan*	1967	10 000	104030
Hitteen (Marka)	1968	53 000	59242
Hussein	1952	29 000	65133
Irbid	1951	25 000	106691
Jerash	1968	24 000	45164
Madaba*	1956	5 500	49289
Souf	1967	20 000	37335
Sukneh*	1969	6 000	87279
Talbiyeh	1968	7 000	52461
Zarqa	1949	20 000	109536

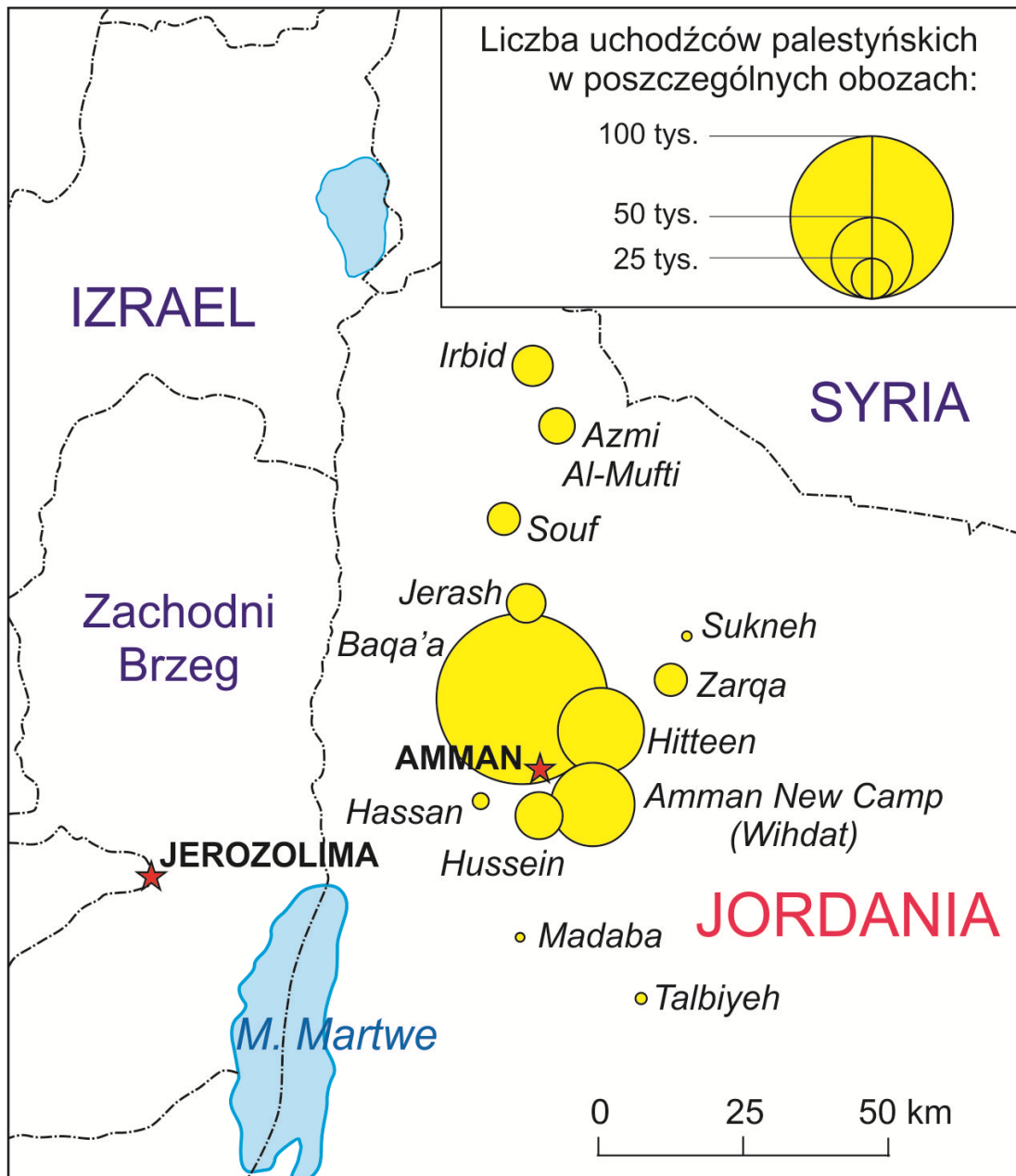
* obozy nieuznawane przez UNRWA

Źródło: Opracowanie własne na podstawie DPA 2008 oraz www.unrwa.org.

Cechą łączącą wszystkie obozy dla uchodźców jest bardzo wysoka gęstość zaludnienia, która w czterech przypadkach (Wihdat, Hassan, Irbid, Zarqa) przekracza 100 000 osób/km² [sic!]. W rzeczywistości jednak gęstość zaludnienia może być jeszcze wyższa, gdyż nie sposób jest ustalić dokładnej liczby mieszkańców obozów. Przykładowo, w 1997 roku UNRWA, Departament Spraw Palestyńskich i dyrektor obozu Baqa'a podawali zupełnie rozbieżne liczby mieszkańców – było to odpowiednio 85 000, 102 000 i 130 000 osób. Przeludnienie, w połączeniu z trudnymi warunkami życia, wielokrotnie powoduje frustrację mieszkańców obozów oraz przyczynia się do poparcia przez nich radykalnych ruchów islamistycznych (al-Hamarneh 2002).

Obozy uchodźców palestyńskich są zlokalizowane wokół największych miast Jordanii (zob. Mapa 6), przede wszystkim w obszarze metropolitalnym Ammanu oraz w pobliżu miast Zarqa, Jerash i Irbid. W promieniu dwudziestu kilometrów od ścisłego centrum Ammanu zlokalizowanych jest aż pięć obozów, w których łącznie mieszka ok. 250 tys. uchodźców. Niektóre z nich stały się nawet integralnymi częściami miasta, a ich granice są trudne do wytyczenia – sytuacja ta dotyczy na przykład obozów Hussein oraz Amman New Camp, które znajdują się jedynie trzy kilometry od centrum. Podobnie wygląda sytuacja z obozem Zarqa, zlokalizowanym w odległości dwóch

kilometrów od centrum miasta o tej samej nazwie oraz obozem Madaba, który położony jest w samym centrum chrześcijańskiego miasta Madaba. Sprawia to, że ludność obozów jest *de facto* silnie zurbanizowana i w konsekwencji znajduje zatrudnienie przede wszystkim w sektorze usług, budownictwie i przemyśle. Wyjątek stanowią jedynie obozy na północnym-wschodzie Jordanii (Irbid, Azmi Al-Mufti, Souf), gdzie ludność trudni się w dużym stopniu rolnictwem (DPA 2008).

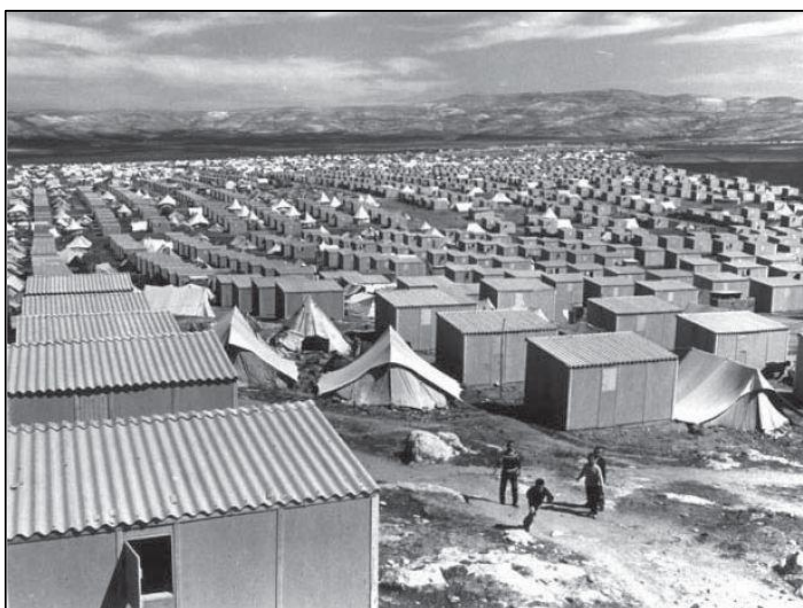
Mapa 6. Ludność w obozach uchodźców palestyńskich w Jordanii

Źródło: Opracowanie własne.

1. Obozy oficjalne UNRWA

1.1. Baqa'a

Obóz Baqa'a o powierzchni niespełna 1,5 km² jest największym z obozów dla uchodźców w Jordanii – w 2010 roku mieszkało w nim około 104 000 osób (blisko 19 000 rodzin). Został założony w 1968 roku w odległości dwudziestu kilometrów na północ od Ammanu, aby zapewnić schronienie dla 26 000 uchodźców (zob. Ryc. 14). Obecnie na jego terenie znajduje się około 12 000 domów, z których 98% posiada dostęp do wodociągów, a 95% do kanalizacji (DPA 2008).

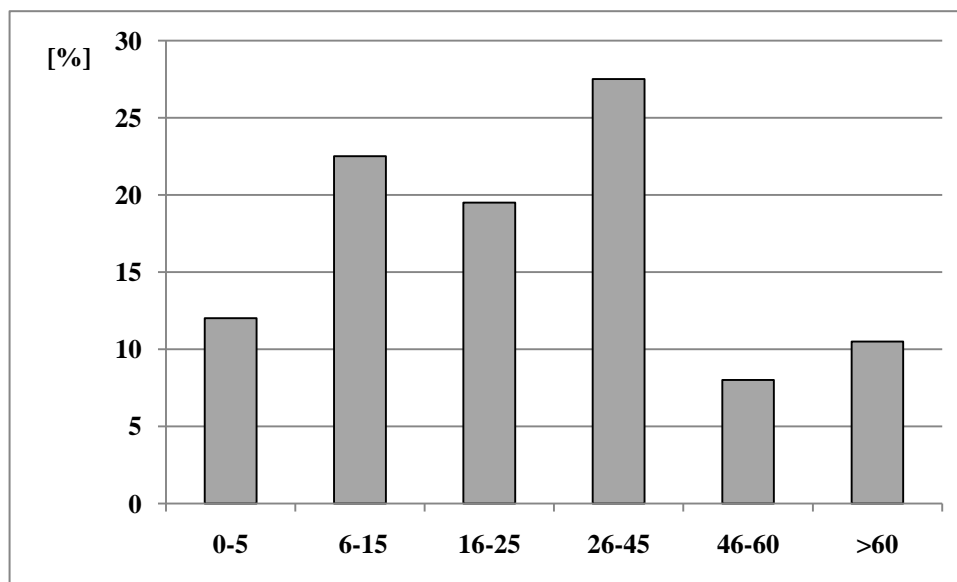

Ryc. 14. Obóz Baqa'a w 1968 (powyżej) i w 2008 roku (poniżej).

Źródło: www.badil.org.

Z racji na znaczne potrzeby demograficzne (35% mieszkańców stanowią dzieci do lat 15 – zob. Ryc. 15), na terenie obozu działa szesnaście szkół prowadzonych przez UNRWA, do których w roku szkolnym 2007/2008 uczęszczało 16 610 uczniów. W szkołach tych zatrudnionych było 492 nauczycieli. Ponadto, w obozie Baqa'a znajdują się dwie szkoły średnie prowadzone przez Ministerstwo Edukacji.

Ryc. 15. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Baqa'a

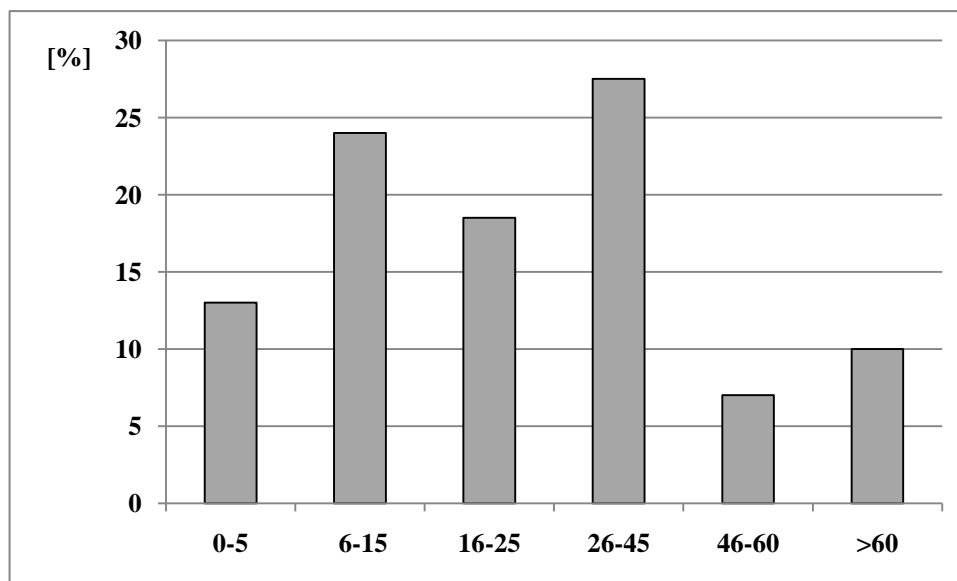
Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

UNRWA prowadzi na terenie obozu dwie kliniki oraz centrum zdrowia matki i dziecka, w których dziennie leczy się łącznie około tysiąca osób. Usługi ograniczają się do podstawowej opieki zdrowotnej, pediatrii oraz leczenia dentystycznego. Dodatkowo w obozie działają trzy przychodnie, centrum rehabilitacji dla osób niepełnosprawnych, pięćdziesiąt cztery prywatne kliniki oraz dwadzieścia jeden aptek. Aktywnie działają również lokalne organizacje pozarządowe, których w obozie jest zarejestrowanych dwadzieścia siedem, z których najstarsza – Young Women Christian Association – istnieje nieprzerwanie od 1953 roku. Większość organizacji zajmuje się działalnością charytatywną i kulturalną, ale niektóre z nich angażują się również w podnoszenie kwalifikacji kobiet oraz edukację, w tym religijną. W Baqa'a funkcjonują również dwa młodzieżowe kluby sportowe (DPA 2008).

Organy UNRWA zwracają uwagę na utrzymującą się w obozie biedę, spadający poziom edukacji, zły stan techniczny budynków, wysoki poziom bezrobocia, wczesny wiek zawierania małżeństw i rozwodów oraz małżeństwa między krewnymi.

1.2. Hitteen (Marka)

Obóz Hitteen został utworzony w 1968 roku, jedenaście kilometrów na północny-wschód od Ammanu. Znalazły w nim schronienie m.in. osoby, które uciekły do Jordanii ze Strefy Gazy. W chwili obecnej w około 3 500 domach mieszka blisko 9 000 rodzin, czyli 53 000 osób, przez co Hitteen jest drugim największym pod względem liczby ludności obozem dla uchodźców w Jordanii. Strukturę wiekową mieszkańców obozu prezentuje Ryc. 16.

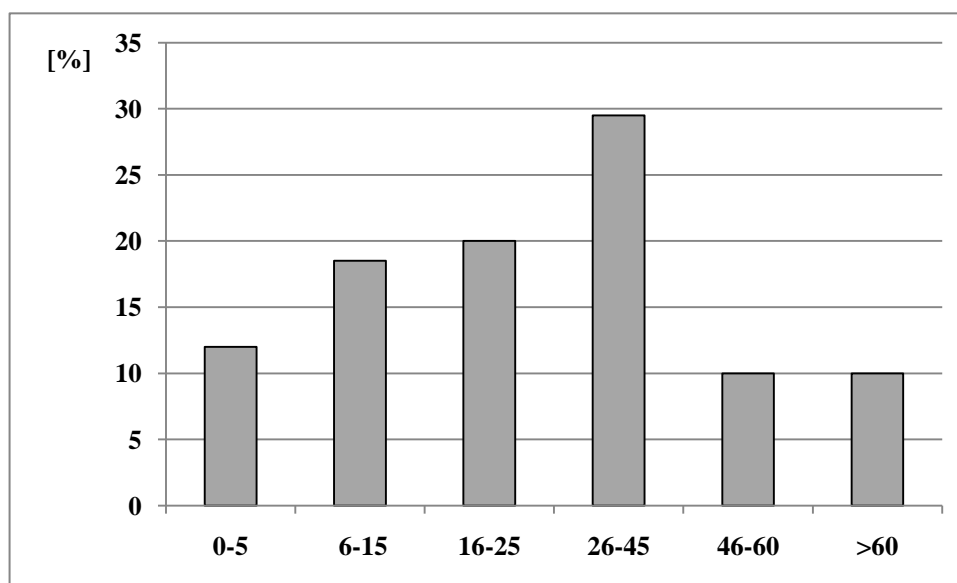
Ryc. 16. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Hitteen

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

Mimo znacznej liczby ludności oraz powszechnej (aczkolwiek przestarzałej) infrastruktury wodociągowej (97%) i kanalizacyjnej (95%), obóz jest relatywnie słabo wyposażony w inne usługi. W Hitteen działa dziesięć szkół UNRWA, do których uczęszcza ok. 9 500 dzieci i pracuje 291 nauczycieli oraz dwie szkoły średnie pod zarządem Ministerstwa Edukacji. W obozie działa pięć przychodni (dwie prowadzone są przez UNRWA), centrum rehabilitacji, siedem prywatnych klinik oraz jedenaście aptek; brak jest jednak karetki pogotowia. Ponadto, w Hitteen jest zarejestrowanych dziesięć organizacji pozarządowych prowadzących działalność kulturalną, oświatową i charytatywną; działa tam także jeden młodzieżowy klub sportowy (DPA 2008).

1.3. Amman New Camp (Wihdat)

Amman New Camp (Wihdat), utworzony w 1955 roku, w chwili obecnej znajduje się w centrum Ammanu – zamieszkuje go 51 500 osób (blisko 10 000 rodzin). Ogromnym problemem obozu jest przeludnienie (gęstość zaludnienia przekracza tu 107 000 osób/km²), brak otwartych czy zielonych przestrzeni miejskich, wysoki poziom biedy i bezrobocia, a także nieregularna praca i brak zabezpieczeń społecznych.

Ryc. 17. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Wihdat

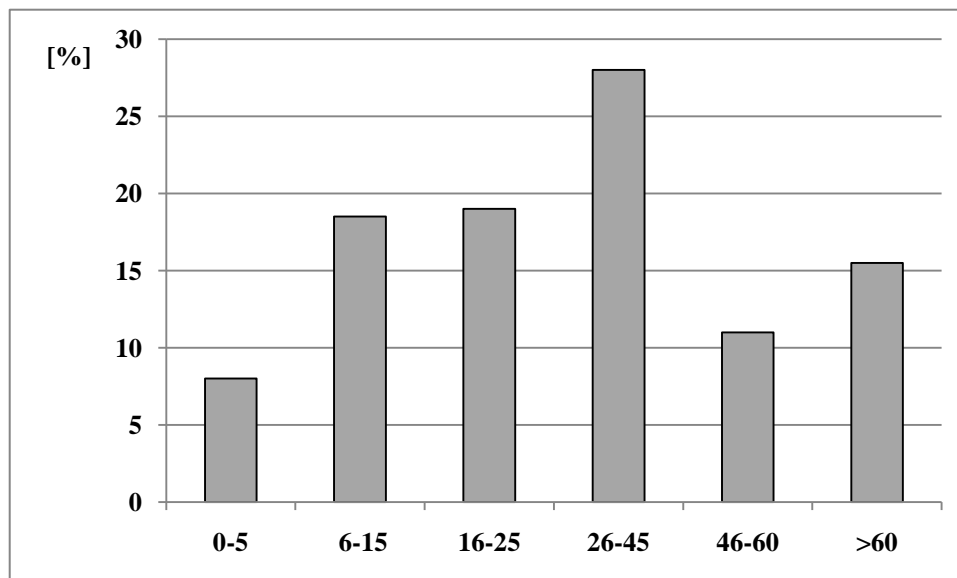
Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

Na terenie obozu działa szesnaście szkół podstawowych UNRWA, w których uczy się ponad 10 000 dzieci. Brak jest natomiast szkół średnich. W obozie funkcjonują tylko trzy przychodnie, dwadzieścia jeden klinik prywatnych i osiem aptek. Życie społeczne obozu animuje czternaście lokalnych organizacji pozarządowych oraz jeden młodzieżowy klub sportowy (DPA 2008).

1.4. Al Hussein

Al Hussein to jeden z najstarszych obozów dla uchodźców w Jordanii, założony w 1952 roku na północny-wschód od Ammanu, obecnie w jego granicach administracyjnych. Mieszka w nim około 29 000 osób (5 800 rodzin), a małe dzieci (do lat pięciu) mają relatywnie niski udział w ogólnej liczbie mieszkańców – jest to jedyny obóz, w którym stanowią one mniej niż 10% (zob. Ryc. 18). Mimo wszystko, obóz zmaga się z przeludnieniem, wysokim poziomem ubóstwa i bezrobocia.

Co więcej, na terenie obozu działa tylko jedna przychodnia UNRWA, jedenaście prywatnych klinik i pięć aptek, a edukacja odbywa się w czterech szkołach podstawowych prowadzonych przez UNRWA. Działa tam także młodzieżowy klub sportowy oraz pięć organizacji pozarządowych (DPA 2008).

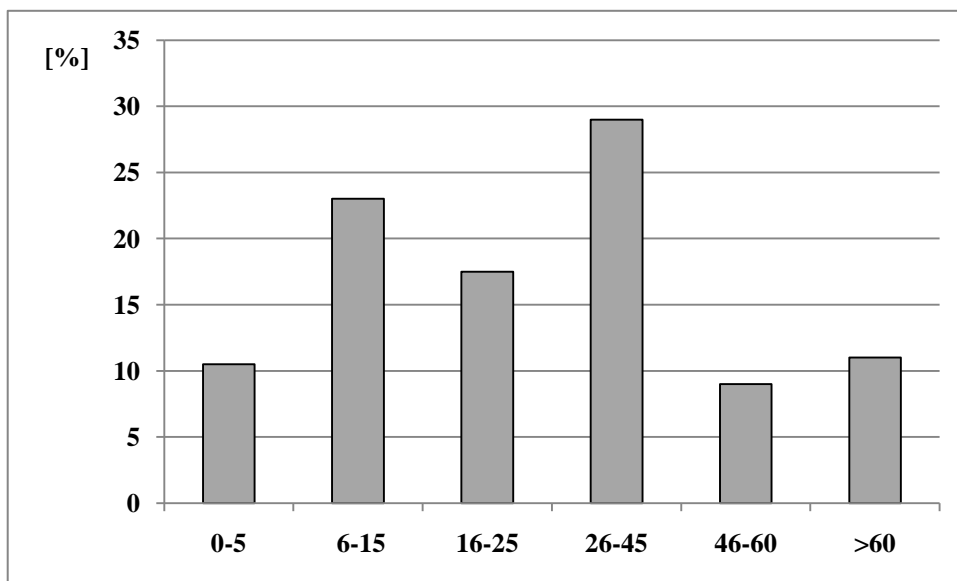
Ryc. 18. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Hussein

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

1.5. Irbid

Irbid to najbardziej na północ położony obóz dla uchodźców palestyńskich w Jordanii, zlokalizowany w obrębie miasta o tej samej nazwie. Utworzony w 1951 roku, ze swoją populacją 25 000 osób (ok. 5 100 rodzin) i powierzchnią zaledwie 0,23 km² ma on jedną z najwyższych gęstości zaludnienia ze wszystkich obozów (ok. 107 000 osób/km²). Podobnie jak obozy Al Hussein i Wihdat, charakteryzuje go wysoki stopień pokrycia siecią wodociągową i kanalizacyjną – dostęp do niej ma 98% mieszkańców.

W obozie Irbid znajdują się cztery szkoły prowadzone przez UNRWA, w których uczy się blisko 5 000 dzieci – problemem jest jednak ich przeludnienie. Na terenie obozu działają również trzy przychodnie – jedna prywatna i dwie należące do UNRWA, piętnaście prywatnych klinik i siedem aptek. Ponadto, funkcjonuje tu dziewięć organizacji społecznych i kulturalnych oraz najstarszy w kraju (1953 r.) młodzieżowy klub sportowy (DPA 2008). Strukturę wiekową mieszkańców obozu Irbid prezentuje Ryc. 19.

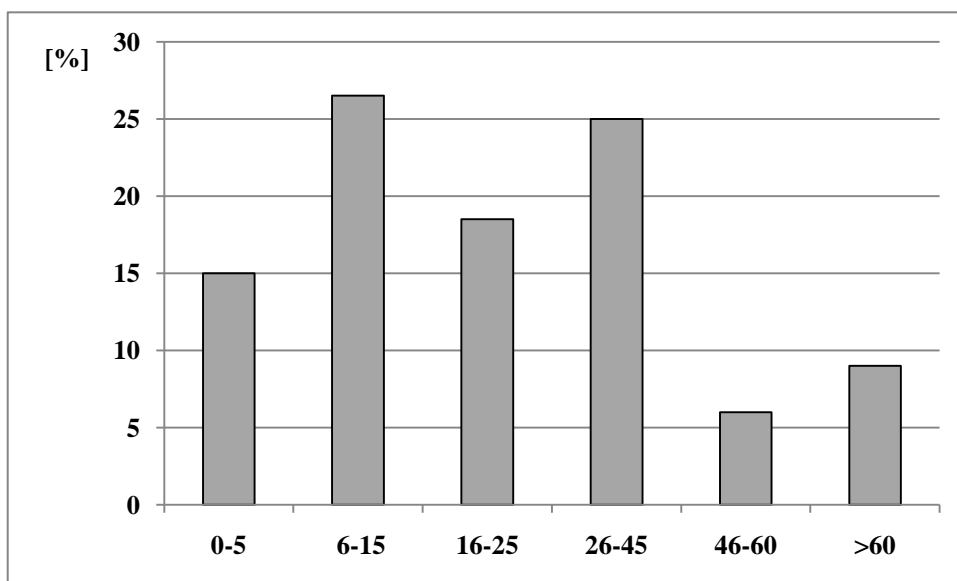

Ryc. 19. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Irbid

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

1.6. Jerash

Obóz Jerash został utworzony siedem kilometrów od centrum miasta o tej samej nazwie w 1968 roku, aby schronienie mogli tam znaleźć uchodźcy z Gazy – powszechnie jest on nazywany właśnie obozem „Gaza”. Obecnie mieszka w nim ponad 24 000 osób (ok. 5 000 rodzin), z czego blisko 42% stanowią dzieci do lat piętnastu (zob. Ryc. 2) – jest to tym samym demograficznie najmłodszy ze wszystkich obozów.

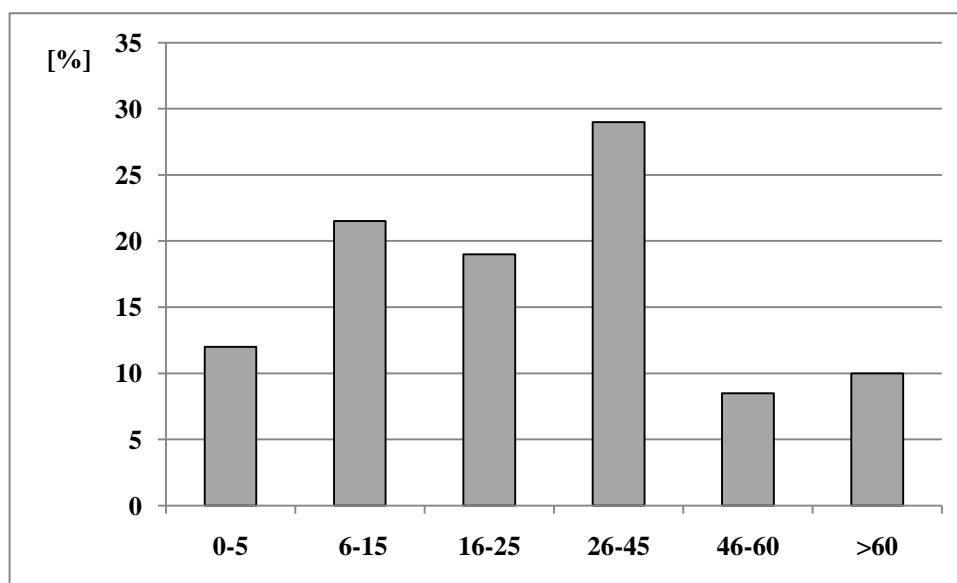
Ryc. 20. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Jerash

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

Ludność obozu Jerash jest jedną z najbiedniejszych grup społecznych Jordanii – w obozie panuje wysokie bezrobocie, a większość domów nie spełnia podstawowych standardów bezpieczeństwa. Brak jest również sieci kanalizacyjnej. Na terenie obozu funkcjonuje rządowa szkoła średnia, a UNRWA prowadzi cztery szkoły podstawowe, w których uczy się blisko 5 000 dzieci. Działają tam także jedna przychodnia UNRWA, trzy ośrodki zdrowia oraz trzy prywatne kliniki i trzy apteki. Aktywność społeczna mieszkańców przejawia się poprzez zaangażowanie w działalność siedmiu organizacji pozarządowych oraz młodzieżowego klubu sportowego (DPA 2008).

1.7. Azmi al-Mufti (Husn)

Obóz Husn, lokalnie nazywany obozem Męczennika Azmi al-Muftiego, powstał w 1968 roku, aby zapewnić schronienie dla 12 500 uchodźców palestyńskich. Jest położony o 80 kilometrów na północ od Ammanu, a w chwili obecnej mieszka w nim powyżej 22 000 osób (ok. 4 500 rodzin). Jest to obóz o najmniejszej ze wszystkich gęstości zaludnienia, która wynosi tam „tylko” 29 000 osób/km². W obozie działają cztery szkoły podstawowe UNRWA (4 000 uczniów) oraz dwie szkoły średnie, natomiast placówki służby zdrowia to trzy przychodnie (w tym jedna finansowana przez UNRWA) oraz pięć klinik prywatnych. Funkcjonują tam również młodzieżowy klub sportowy i jedenaście organizacji społecznych (DPA 2008). Strukturę wiekową miejscowej ludności prezentuje Ryc. 21.

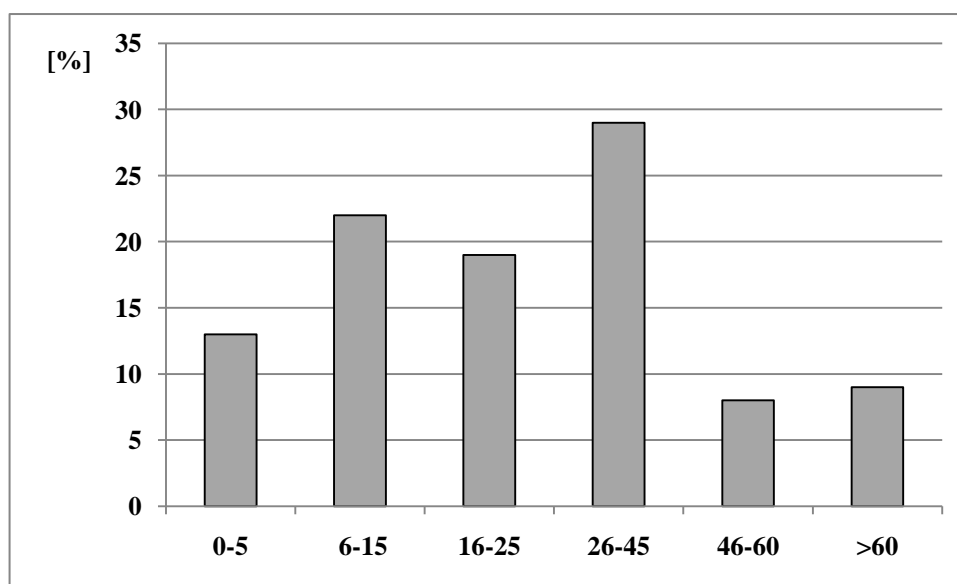

Ryc. 21. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Azmi al-Mufti

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

1.8. Souf

Obóz Souf został założony w 1967 roku w pobliżu starożytnych ruin miasta Jerash. Obecnie mieszka w nim około 20 000 osób (4 000 rodzin), które, pomimo wysokiego poziomu wykształcenia, dotyka również wysokie bezrobocie. UNRWA zauważa, że brak jest długoterminowych projektów, które generowałyby dochody dla mieszkańców. Strukturę wiekową lokalnej społeczności prezentuje Ryc. 22. Zdecydowana większość (98%) domów ma dostęp do sieci wodociągowej i kanalizacji. Relatywnie słabo rozwinięta jest służba zdrowia - w obozie działają tylko jedna przychodnia UNRWA, dwie prywatne kliniki i jedna apteka. Dużo powszechniejsze są natomiast usługi edukacyjne oferowane przez cztery szkoły podstawowe UNRWA (ok. 2 800 uczniów) oraz dwie szkoły średnie pod zarządem Ministerstwa Edukacji. Działa tam także jeden młodzieżowy klub sportowy oraz jedenaście organizacji pozarządowych (DPA 2008).

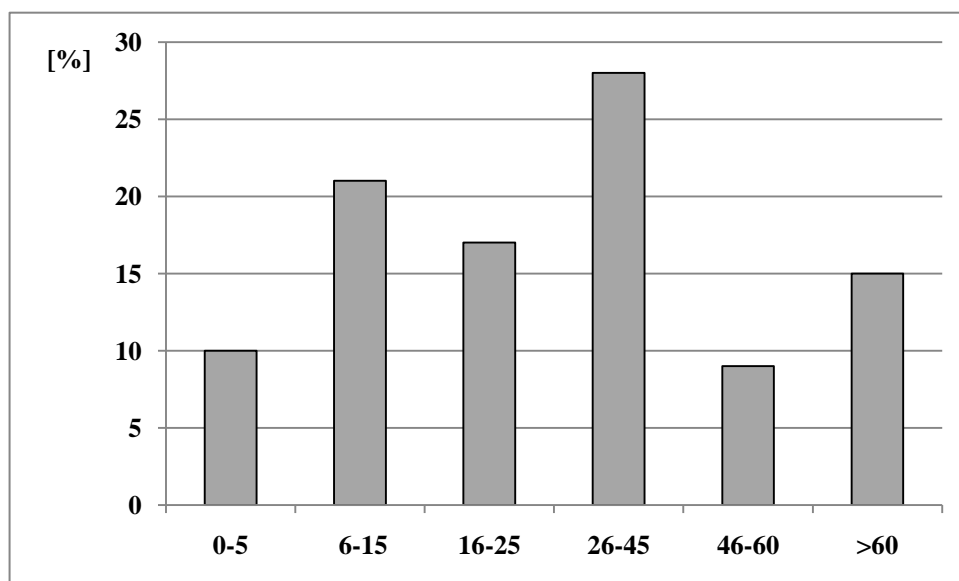
Ryc. 22. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Souf

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

1.9. Zarqa

Obóz w Zarqa jest najstarszym obozem dla uchodźców palestyńskich w Jordanii. Został on założony przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż w pobliżu miasta o tej samej nazwie w 1949 roku. Mieszka tam obecnie około 20 000 osób (3 900 rodzin), a relatywnie duży udział w ogóle ludności mają osoby starsze (15% to osoby powyżej

60. roku życia; zob. Ryc. 23). Z racji na bardzo małą powierzchnię (0,18 km²) jest to także najgęściej zaludniony obóz uchodźców w Jordanii – mieszka tam ponad 109 000 osób/km².

Ryc. 23. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Zarqa

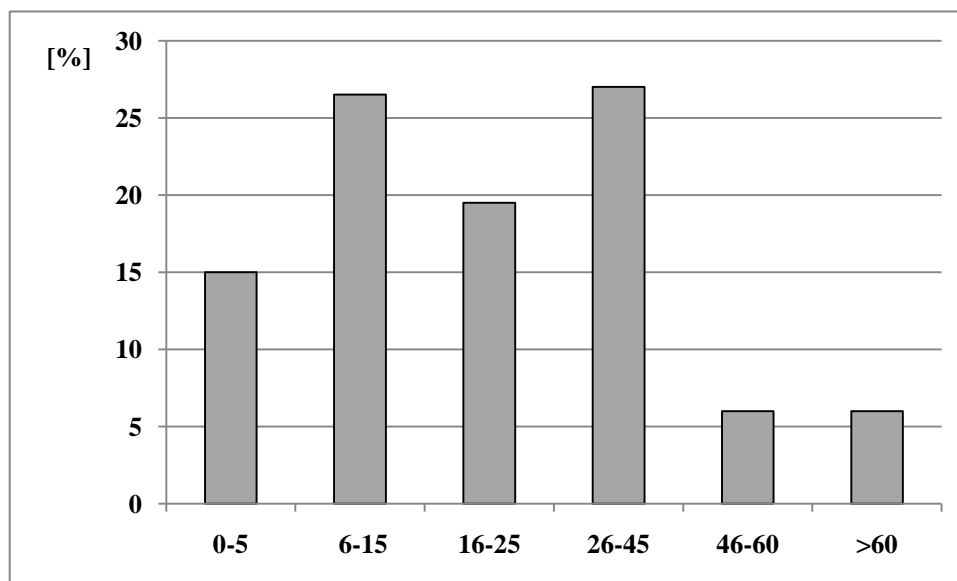
Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

Na terenie obozu działa sześć szkół podstawowych UNRWA, w których uczy się blisko 3 000 dzieci. W obozie funkcjonują trzy przychodnie (dwie prowadzone przez UNRWA), dwie kliniki prywatne i dwie apteki. Wyrazem aktywności społecznej mieszkańców są istniejący od 1954 roku młodzieżowy klub sportowy oraz siedem lokalnych organizacji pozarządowych (DPA 2008).

1.10. Talbiyeh

Obóz Talbiyeh, położony dwadzieścia siedem kilometrów na południe od Ammanu, powstał w 1968 roku jako schronienie dla ludności beduińskiej, która napłynęła do Jordanii z obszaru Palestyny. W chwili obecnej jest to najmniejszy z oficjalnie uznawanych obozów dla uchodźców palestyńskich – mieszka tam 7 000 osób (1 300 rodzin). Jednocześnie, obok ludności z obozu Jerash, jest to demograficznie najmłodsza ze społeczności uchodźców – blisko 42% mieszkańców stanowią dzieci przed piętnastym rokiem życia (zob. Ryc. 24). W obozie znajdują się cztery szkoły podstawowe prowadzone przez UNRWA, w których uczy się około 2 100 dzieci oraz jedyna na obszarze obozów dla uchodźców państwowa szkoła średnia

dla dziewcząt. W Talbiyeh działają również trzy przychodnie, dwie prywatne kliniki i dwie apteki. Ponadto, funkcjonuje tam pięć organizacji społecznych i kulturalnych oraz młodzieżowy klub sportowy (DPA 2008).

Ryc. 24. Struktura wiekowa mieszkańców obozu Zarqa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.unrwa.org.

2. Obozy nieoficjalne

Mimo iż UNRWA nie uznaje oficjalnie w swoich statystykach obozów Hassan, Madaba i Sukneh, nie oznacza to, że nie dostarcza pomocy uchodźcom tam mieszkającym. Wręcz przeciwnie, w każdym z tych obozów funkcjonują szkoły bądź ośrodki zdrowia zarządzane przez agencję.

Obóz Księcia Hassana jest największym z nieoficjalnych obozów dla uchodźców, który został założony w 1967 roku pięć kilometrów na zachód od centrum Ammanu. Obecnie mieszka w nim 10 000 osób (1 200 rodzin), aczkolwiek, zważywszy na jego małą powierzchnię (0,09 km²), gęstość zaludnienia przekracza tam 104 000 osób/km². UNRWA prowadzi w obozie cztery szkoły podstawowe, w których uczy się około 7 000 dzieci oraz jeden ośrodek zdrowia. Ponadto działa tam pięć prywatnych klinik, młodzieżowy klub sportowy oraz dwie organizacje społeczne.

Sukneh to obóz położony o dwadzieścia trzy kilometry na północny-wschód od miasta Zarqa, który powstał w 1969 roku. Na jego terenie mieszka około 6 000 osób (620 rodzin). Ze względu na prowincjonalne położenie, jest to obóz najgorzej wyposażony w dostęp do usług publicznych: brak jest kanalizacji, funkcjonuje tylko

jeden ośrodek zdrowia finansowany przez UNRWA, brak jest aptek, mało jest również sklepów. Działają tam dwie szkoły podstawowe UNRWA, do których uczęszcza 1 200 uczniów. Wyrazem ubożego kapitału społecznego są tylko dwie organizacje pozarządowe.

Najmniejszym ze wszystkich analizowanych obozów jest Madaba, położony w centrum miasta o tej samej nazwie, na południe od Ammanu. Obóz utworzono w 1956 roku, a w chwili obecnej mieszka tam 5 500 osób (800 rodzin). Dla nich właśnie UNRWA prowadzi cztery szkoły podstawowe, w których uczy się blisko 2 900 dzieci. Działają tu również trzy przychodnie, jedna prywatna klinika i jedna apteka. Przejawem największej spośród obozów nieoficjalnych aktywności społecznej jest dziewięć organizacji charytatywnych, edukacyjnych i kulturalnych oraz młodzieżowy klub sportowy (DPA 2008).

Zakończenie

Podobnie jak sam konflikt izraelsko-arabski, problem uchodźstwa palestyńskiego pozostaje nierozwiązany od 1948 roku. Izrael konsekwentnie nie uznaje prawa do powrotu uchodźców palestyńskich, proponując dwie inne formy rozwiązania problemu: integrację uchodźców w krajach ich przyjmujących lub przesiedlenie do krajów trzecich.

Jordania jest krajem, który od samego początku bardzo aktywnie włączył się w przyjęcie i pomoc uchodźcom palestyńskim, współpracując z organizacjami międzynarodowymi (UNRWA, Międzynarodowy Czerwony Krzyż) oraz ustanawiając własne zaplecze instytucjonalne. Obecnie uchodźcami na terenie Jordanii, których jest od dwóch do trzech milionów (oficjalnie zarejestrowanych w UNRWA w czerwcu 2010 roku było 2 004 795 osób, czyli 41,6% wszystkich zarejestrowanych), zajmuje się Departament Spraw Palestyńskich przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych. W Jordanii działa trzynaście obozów dla uchodźców, z czego jedynie dziesięć jest oficjalnie uznawanych przez UNRWA – mieszka w nich łącznie ok. 370 000 osób. Uchodźcy palestyńscy, podobnie jak i obozy dla nich, koncentrują się wokół Ammanu oraz w północno-zachodniej części kraju.

Status prawny uchodźców palestyńskich jest niezwykle skomplikowany w świetle prawa międzynarodowego. W rzeczywistości stopień ich ochrony prawnej zależy od dobrej woli państw przyjmujących, a w Jordanii jest on o wiele lepszy aniżeli w pozostałych krajach (Libanie, Syrii, Egipcie). Jordania jest jedynym państwem, który na masową skalę przyznał Palestyńczykom obywatelstwo, jednakże wielokrotne fale uchodźców (1948, 1967, 1990/91) oraz zmiany w prawie jordańskim przyczyniły się do wykształcenia wielu kategorii osób pochodzenia palestyńskiego zamieszkujących na terytorium Jordanii. Mimo deklarowanej równości wobec prawa, dochodzi do licznych przejawów dyskryminacji politycznej Palestyńczyków. Zajmują oni jedynie 20-30% najwyższych stanowisk w państwie, podczas gdy ich potencjał demograficzny stanowi większość (50-70%) społeczeństwa. Ponadto, miejskie okręgi wyborcze zdominowane przez Palestyńczyków otrzymują mniejszą liczbę mandatów do parlamentu aniżeli okręgi wiejskie i zamieszkane w przewadze przez ludność wywodzącą się z Transjordanii. Jest to świadomy zabieg reżimu jordańskiego, mający

na celu uprzywilejowanie Transjordańczyków, którzy tradycyjnie w dużo większym stopniu popierają monarchię.

Mimo iż są dyskryminowani w sektorze publicznym, to w rzeczywistości Palestyńczycy stanowią istotny segment życia gospodarczego Jordanii. Jako lepiej wykształcona i bardziej mobilna grupa społeczna (dotyczy to głównie uchodźców z 1990/91 roku), zdecydowanie dominują oni w sektorze prywatnym, kontrolując m.in. największe przedsiębiorstwa (60%), sektor bankowy (90%) i prywatne uczelnie (80%). Co więcej, transfery pieniężne od uchodźców palestyńskich pracujących za granicą (głównie w państwach Zatoki) od początku lat 60. stanowiły ważny element jordańskiego budżetu. Palestyńczycy kontrolują też większość samorządów zawodowych w Jordanii.

Tak jak wewnątrz zróznicowana jest społeczność uchodźców palestyńskich w Jordanii, tak samo różna jest ich tożsamość, która zależy przede wszystkim od dwóch czynników: okresu, w którym przybyli do królestwa haszymidzkiego oraz od statusu społecznego i materialnego. Poszczególne typy tożsamości Palestyńczyków różnią się m.in. stopniem identyfikacji z państwem jordańskim, nastawieniem do procesu pokojowego i przekonaniami politycznymi. Im później przyjechali do Jordanii i im bardziej zamożni są uchodźcy, tym bardziej ulegają oni procesom asymilacji i przejawiają tożsamość jordańską. Najbardziej radykalni w manifestowaniu swej „palestyńskości” są natomiast ubodzy mieszkańcy obozów, które zamieszkują nieprzerwanie od początku lat 50.

Wbrew pierwotnym założeniom, warunki życia uchodźców palestyńskich nie są jednoznacznie gorsze aniżeli pozostałej części społeczeństwa. W rzeczywistości są one bardzo zróznicowane, stąd koniecznym wydaje się wydzielenie dwóch grup uchodźców. Pierwsza z nich – uchodźcy mieszkający poza obozami – reprezentuje standard życia porównywalny z resztą społeczeństwa, druga natomiast – uchodźcy w obozach – żyje w znacznie gorszych warunkach materialnych i sanitarnych, ale też ma lepszy niż inni dostęp do podstawowej edukacji i służby zdrowia oferowanej przez UNRWA. Istotnym problemem jest jednak utrzymujący się wysoki poziom ubóstwa na terenie obozów oraz ich przeludnienie, dyskryminacja uchodźców na rynku pracy, czy ich szczególna podatność na negatywne konsekwencje przemian gospodarczych w kraju. Należy zaznaczyć, że na tle uchodźców mieszkających w innych państwach regionu, warunki życia Palestyńczyków w Jordanii są dobre – mają oni lepszy dostęp do służby zdrowia,

pomocy społecznej oraz edukacji, gorzej natomiast kształtują się same warunki mieszkaniowe.

W świetle dokonanych analiz można bez cienia wątpliwości stwierdzić, że uchodźstwo palestyńskie, wraz z jego politycznymi, społecznymi i gospodarczymi konsekwencjami, odegrało niezwykle istotną rolę w procesie państwowotwórczym Jordanii oraz w rozwoju i stabilizacji gospodarczej kraju. Palestyńczycy byli główną siłą społeczną, która doprowadziła do liberalizacji systemu politycznego Jordanii w latach 50. oraz która miała swój niezaprzeczalny udział w zainicjowaniu przemian demokratycznych po roku 1989. Podobnie jest w dniu dzisiejszym, kiedy w przeważającej części młoda społeczność palestyńska w Jordanii angażuje się w wydarzenia Arabskiej Wiosny Ludów, która odmienia oblicze Bliskiego Wschodu.

Spis tabel, map i rycin

Tabele:

Tabela nr 1: Rozmieszczenie uchodźców palestyńskich w 1952 roku	19
Tabela nr 2: Przyrost liczby ludności w głównych miastach Jordanii, 1952-1962	21
Tabela nr 3: Struktura wiekowa i poziom wykształcenia powracających w 1990/91 roku	29
Tabela nr 4: Uchodźcy palestyńscy zarejestrowani w UNRWA (stan na 30 VI 2010 r.)	31
Tabela nr 5: Status prawny Palestyńczyków na terytorium Jordanii	37
Tabela nr 6: 500 największych przedsiębiorstw w Jordanii (1995 r.)	39
Tabela nr 7: Udział Palestyńczyków w sprawowaniu władzy w Jordanii (1997 r.) ...	39
Tabela nr 8: Przykład dysproporcji między rzeczywistą dystrybucją mandatów wyborczych a reprezentacją proporcjonalną – prawo wyborcze Jordanii (1997 r.) w wybranych okręgach wyborczych	40
Tabela nr 9: Współczynnik dzietności kobiet w Jordanii, na Zachodnim Brzegu i w Strefie Gazy w latach 1983-1994	46
Tabela nr 10: Obozy uchodźców palestyńskich w Jordanii	58

Mapy:

Mapa nr 1: Rozmieszczenie i struktura narodowościowa ludności Palestyny w 1946 roku	13
Mapa nr 2: Plan podziału Palestyny wg rezolucji 181 ZO NZ z dnia 29 listopada 1947 roku	14
Mapa nr 3: Uchodźcy palestyńscy – obszary źródliskowe i główne kierunki ucieczki (1948 r.)	18
Mapa nr 4: Obozy uchodźców palestyńskich w Jordanii	24
Mapa nr 5: Uchodźcy palestyńscy zarejestrowani w UNRWA (stan na 30 VI 2010 r.)	32
Mapa nr 6: Ludność w obozach uchodźców palestyńskich w Jordanii	59

Ryciny:

Rycina nr 1:	Uchodźcy palestyńscy zarejestrowani w poszczególnych obszarach działania UNRWA (stan na 30 VI 2010 r.)	33
Rycina nr 2:	Udział uchodźców w społeczeństwie jordańskim	34
Rycina nr 3:	Kategorie uchodźców palestyńskich w Jordanii	35
Rycina nr 4:	Struktura wieku, płci i stanu cywilnego uchodźców palestyńskich	45
Rycina nr 5:	Wielkość gospodarstw domowych w obozach dla uchodźców w Jordanii	48
Rycina nr 6:	Typy gospodarstw domowych w Jordanii	48
Rycina nr 7:	Liczba osób przypadająca na jeden pokój mieszkalny w Jordanii.....	49
Rycina nr 8:	Ubezpieczenia zdrowotne w Jordanii	51
Rycina nr 9:	Wykorzystanie usług medycznych w Jordanii	51
Rycina nr 10:	Poziom bezrobocia w Jordanii w zależności od wieku i płci.....	54
Rycina nr 11:	Struktura zatrudnienia w Jordanii	54
Rycina nr 12:	Dystrybucja rocznego dochodu w gospodarstwach domowych w Jordanii	55
Rycina nr 13:	Uchodźcy palestyńscy zarejestrowani w obozach UNRWA (stan na 30 VI 2010 r.)	57
Rycina nr 14:	Obóz Baqa'a w 1968 i w 2008 roku	60
Rycina nr 15:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Baqa'a	61
Rycina nr 16:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Hitteen	62
Rycina nr 17:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Wihdat	63
Rycina nr 18:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Hussein	64
Rycina nr 19:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Irbid	65
Rycina nr 20:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Jerash	65
Rycina nr 21:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Azmi al-Mufti	66
Rycina nr 22:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Souf	67
Rycina nr 23:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Zarqa	68
Rycina nr 24:	Struktura wiekowa mieszkańców obozu Talbiyeh	69

Cytowana literatura

I. Dokumenty:

Konwencja dotycząca statusu uchodźców, Genewa, 28 lipca 1951 r.
Źródło: <http://www.mswia.gov.pl/ftp/OCK/dokumenty_Prawo_MPH/1951_28_VII_Konwencja_statusu_uchodzcow.pdf> [dostęp: 14 stycznia 2010].

II. Książki i druki zwarte:

Abu Odeh A., 1999. *Jordanians, Palestinians and The Hashemite Kingdom in the Middle East Peace Process*. Washington, D.C.: United States Institute for Peace.

Amawi A., 1998. *Releasing the Development Potential of Return Migration. The Case of Jordan*. Technical Symposium on International Migration and Development, Paper No. VIII/1.

Arneberg M., 1997. *Living Conditions Among Palestinian Refugees and Displaced in Jordan*. Źródło: <<http://www.faf.no/pub/rapp/237/237.pdf>> [dostęp: 23 października 2010].

Brynen R., El-Rifai R. (red.), 2007. *Palestinian Refugees. Changes of Repatriation and Development*. [e-book] London, New York: I. B. Tauris. Źródło: <<http://www.idrc.ca/openebooks/231-0/>> [dostęp: 23 października 2010].

Department of Palestinian Affairs, 2008. *60 Years Serving Refugee Camps*. Źródło: <http://www.dpa.gov.jo/publications/books/Palest_Aff%2017-9-08%20final.pdf> [dostęp: 26 października 2010].

Hanssen-Bauer J., Pedersen J., Tiltnes Å. (red.), 1998. *Jordanian Society: Living Conditions in the Hashemite Kingdom of Jordan*. Źródło: <<http://www.faf.no/pub/rapp/253/253.pdf>> [dostęp: 23 października 2010].

Human Rights Watch, 2010. *Stateless Again. Palestinian-Origin Jordanians Deprived of their Nationality*. Źródło: <<http://www.hrw.org/node/87906>> [dostęp: 23 października 2010].

Jacobsen L. B. (red.), 2003. *Finding Means. UNRWA's Financial Crisis and Refugee Living Conditions. Volume I: Socio-economic Situation of Palestinian Refugees in Jordan, Lebanon, Syria and the West Bank and Gaza Strip*. Źródło: <<http://www.faf.no/pub/rapp/427/427-vol1.pdf>> [dostęp: 23 października 2010].

Khalidi R., 1997. *Palestinian Identity*. New York: Columbia University Press.

Khawaja M., Tiltnes Å., 2002a. *On the Margins: Migration and Living Conditions of Palestinian Camp Refugees in Jordan*. Oslo: Faf. Źródło: <<http://www.faf.no/pub/rapp/357/357.pdf>> [dostęp: 23 października 2010].

- Khawaja M., Tiltnes Å., 2002b. *In depth study of Palestinian Refugee Camps in Jordan*.
 Źródło: <<http://www.faf.no/ais/middeast/jordan/refugees/AmmanRWG.pdf>>
 [dostęp: 23 października 2010].
- Lukacs Y., 1999. *Israel, Jordan, and the Peace Process*. Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Morris B., 2004. *The Birth of Palestine Refugee Problem Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mutawi S. A., 1987. *Jordan in the 1967 war*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piotrowski J., 1983. *Spór o Palestynę*. Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Robins P., 2004. *A History of Jordan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNRWA, 2007. *The United Nations and Palestinian Refugees*. Źródło:
 <<http://www.unrwa.org/userfiles/2010011791015.pdf>> [dostęp: 14 listopada 2010].
- UNRWA, 2010. *UNRWA in Figures*. <http://www.unrwa.org/userfiles/file/statistics/UNRWA_in_figuresJune_2010_English.pdf> [dostęp: 12 marca 2011].
- Wilson M. C., 1987. *King Abdullah, Britain and the making of Jordan*. Cambridge: Cambridge University Press.

III. Artykuły i rozdziały w pracach zbiorowych:

- Abu Helwa M., Birch B., 1993. The Demography and Housing Conditions of Palestinian Refugees in and around the Camps in Amman, Jordan. *Journal of Refugee Studies*, Vol. 6, No. 4, s. 403-413.
- Akram S. M., 2002. Palestinian Refugees and Their Legal Status: Rights, Politics, and Implications for a Just Solution. *Journal of Palestine Studies*, Vol. 31, No. 3, s. 36-51.
- Al Abed O., 2004a. *Palestinian Refugees in Jordan*. Źródło:
 <<http://www.forcedmigration.org/guides/fmo025/fmo025.pdf>>
 [dostęp: 20 października 2010].
- Al Abed O., 2004b. *Palestinians in Jordan and Egypt: Holders of Travel Documents: Their Legal Rights?* Źródło: <<http://www.mefacts.com/cache/pdf/refugees-arab/11002.pdf>> [dostęp: 23 października 2010].
- Al-Hamarneh A., 2002. The Social and Political Effects of Transformation Process in Palestinian Refugee Camps in the Amman Metropolitan Area (1989-99), [w:] G. Joffé (red.), *Jordan in Transition 1990-2000*. London: Hurst & Company, s. 172-190.

- Bjawi-Levine, L., 2009. Childrens' Rights Discourse and Identity Ambivalence in Palestinian Refugee Camps. *Jerusalem Quarterly*, Vol. 37, s. 75-85.
- Bocco R., 2010. UNRWA and the Palestinian Refugees: A History within History. *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 28, No. 2&3, s. 229-252.
- Brand L., 1995. Palestinians and Jordanians: A Crisis of Identity. *Journal of Palestine Studies*, Vol. 24, No. 4, s. 46-61.
- Coate W. A., 1953. The Condition of Arab Refugees in Jordan. *International Affairs*, Vol. 29, No. 4, s. 449-456.
- Frisch Hillel, 1997. Territorial Integrity, and Regional Order: Palestinian Identity in Jordan and Israel. *Journal of Peace Research*, Vol. 34, No. 3, s. 257-269.
- Jarrar N., 1996. Citizenship and Palestinian Refugees. *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics and Culture*, Vol. 3, No. 3&4. Źródło: <<http://www.pij.org/details.php?id=521>> [dostęp: 23 października 2010].
- Khawaja M., 2003a. Migration and the Reproduction of Poverty: The Refugee Camps in Jordan. *International Migration*, Vol. 40, No. 2, s. 27-57.
- Khawaja M., 2003b. The Fertility of Palestinian Women in Gaza, the West Bank, Jordan and Lebanon. *Population*, Vol. 58, No. 3, s. 273-302.
- Khawaja M., Tewtel-Salem M., Obeid M., Saliba M., 2006. Civic engagement, gender and self-rated health in poor communities: Evidence from Jordan's refugee camps. *Health Sociology Review*, Vol. 15, No. 2, s. 192-208.
- Kibreab G., 2003. Citizenship Rights and Repatriation of Refugees. *International Migration Review*, Vol. 27, No.1, s. 24-73.
- Krawczyk A., 2009. Al-Nakba – palestyńska katastrofa roku 1948 – w publikacjach „nowych historyków”, [w:] I. Kończak, M. Woźniak (red.), *Palestyna. Polityka-Społeczeństwo-Kultura*. Łódź: Ibidem, s. 94-106.
- Le Troquer Y., Al-Oudat R. H., 1999. From Kuwait to Jordan: The Palestinians' Third Exodus. *Journal of Palestine Studies*, No. 3, s. 37-51.
- Lust-Okar E., 2006. Elections under Authoritarianism: Preliminary Lessons from Jordan. *Democratization*, Vol. 13, No. 3, s. 456-471.
- Nevo J., 2003. Changing Identities in Jordan. *Israel Affairs*, Vol. 9, No. 3, s. 187-208.
- Peled Y., Rouhana N., 2004. Transitional Justice and The Right of Return of the Palestinian Refugees. *Theoretical Inquiries in Law*, Vol. 5, No. 2, s. 317-332.
- Reed S., 1990. Jordan and the Gulf Crisis. *Foreign Affairs*, Vol. 69, No. 5, s. 21-35.
- Reiter Y., 2004. The Palestinian-Transjordanian Rift: Economic Might and Political Power in Jordan. *The Middle East Journal*, Vol. 58, No. 1, s. 72-92.
- Said W. E., 2002. Palestinian Refugees: Host Countries, Legal Status and the Right of Return. *Refuge: Canada's periodical on refugees*, Vol. 21, No. 2, s. 89-95.

- Shiblak A., 1996. Residency Status and Civil Rights of Palestinian Refugees in Arab Countries. *Journal of Palestine Studies*, Vol. 25, No. 3, s. 36-45.
- Stevens G. G., 1952. Arab Refugees: 1948-1952. *The Middle East Journal*, Vol. 6, No. 3, s. 281-298.
- Tovy J., 2003. Negotiating the Palestinian Refugees. *Middle East Quarterly*, Vol. 10, No. 2, s. 39-50.
- Van Hear N., 1995. The Impact of the Involuntary Mass 'Return' to Jordan in the Wake of the Gulf Crisis. *International Migration Review*, Vol. 29, No. 2, s. 352-374.

IV. Strony internetowe:

United Nations Relief and Works Agency <www.unrwa.org>

Badil Resource Center for Palestinian Residency & Refugee Rights <www.badil.org>